

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОХЛИ ЛУФАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТЎХЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Лугат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Лугатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Лугат ўзбек тилшунослиги ва туркйшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий аҳборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашиёти

Тошкент

**Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқини
максадида фойдаланиш мумкин. Тижорий максадларда фойдаланиш (сотиш,
кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.**

ҲА I юкл. 1 Жавобда бирор фикрни тасдиқлашни, розиликни билдиради. -Шу гаплар түгрими? -Ҳа. -Шу йигит уканғизми? -Ҳа. — Ҳа, рост, беморларнинг кўти ҳар ердан келган одамлар.. С. Қароматов, Олтин кум. -Ҳа, — деди Ориф Носиров. — Қадимда саиёрамизда фазогирлар бўлишгани тўғрисида.. баъзилар айтишеган. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Бирор фикрни, фактни алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Муқаддам бир нафас қулоқ солиб, бу қўйни аввал ҳеч қаерда эшитмаганини сезди.* Ҳа, бу янги қўй эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳа, бечоранинг бошига мушкул иш тушиб турити. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

3 Кутимаганда бирор янги нарса, ҳодиса, фикр ёдга тушганда, бирор кимса ёки нарсани эслашга уринишда, сұхбат мавзусини ўзгартириш каби ҳолларда «айтгандай», «айтмоқчи» деган маънони билдиради ёки шу сўзларга хос маънони таъкидлаб, унга эътиборни тортади. Ҳа, яна бир янгиликни эшитинг. — Оти қурсин.. Ҳа, айтгандек, ошингизни ейсизми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Ҳа, гап бу ёқда денг! — деди.. сўзларни ургуларга бўлиб. С. Қароматов, Олтин кум. Бир ойдан бери минализ-ку, янги от, янги фойтун. Катта майдондаги саройда. Ҳа, қўшиши, ҳайдашни биласанми? Ойбек, Танланган асарлар.

ҲА II 1 Сўроқ ва тахмин маъноларини таъкидлаш учун ишлатилади; сўроққа эътиборни жалб этади. Ҳа, нега рангинг бўзарib кетди?.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳайдар ота уни очиқ ҷеҳра билан қарши олишга

ҳарчанд уринса ҳам, Асрорқул зийраклик қилиб: -Ҳа, зерикканга ўхшайсан-ку, — деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ҳа, уста, тинчликми?.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Үндов гаплар таркибида (*а* товуши турлича — кучли, чўзиқ ва бошқача айтилиб) маъқуллаш, норозилик, таажжуб каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. -Ҳа, ноинсоф, ҳа, кўптак! — Қоратой бойни сўқа бошлади.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, баракалла.. катта хўжаликка хўжайин бўласиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Ҳа-а! — деб юборди Зиё ака ва бир оз ўйлагандан кейин сўради: -Буни сиз аниқ биласизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бирор иш-ҳаракатга ундашни, шу маънода кўллаб-куватлашни билдиради. Ҳа, бўла қолинглар, вақт кетяпти. «Ҳа» деган туяга мадор. Мақол.

4 Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини англатади. Ҳа, тез бўл. Ҳа, қараб турасанми? — Одамлар Тожибойни тартибга чақириб чуғурлашиди: -Ҳа, сал оғир бўл! Енгиллик қилма! П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Таажжуб, норозилик, рад этиш каби маъноларини англатади. Ҳа, нега бундай дейсиз? Ҳа, гуноҳимиз нима? — -Ҳа, Бўтабой ака, бемахалда нима қилиб юрибсиз? Тинчликми? -Тинчлик, — деди Бўтабой. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Бирорвга мурожаат қилганда, «ҳой» ёки «ҳо» сўзлари ўрнида ишлатилади. Карим, ҳа Карим, менга қара.

ҲАБ [*а. Ҷ. — дона, дон; кичик-кичик шарчалар шаклида тайёрланган нарса, дори]* Ютиш учун мөш каби юмалоқ ёки яс-

миқ каби ялпоқ қилиб тайёрланган дори; таблетка. Ҳабдори. Ҳабютмоқ. — Бошқалар бунга эришиш учун аллақандай ҳабларга мұхтождир. А. Қаҳхор, Сароб. Дераза олдида ҳайкалдай турған ўғлидан яшириб, ҳабдай «қора»ни уриб, ютиб олди. Ҳ. Ғулом, Машъял.

ҲАБАДА шв. Ҳабата.

ҲАБАТА [а. ھبطة — тушиш, пасайиш, камайиш] Үрінсиз исроф этилған, бекор кетған; беҳуда.

Ҳабата бұлмоқ Бекор (беҳуда) кетмоқ. Шу бир оғиз сүз билан унинг барча мәхнатлари ҳабата бұлди. Ҳабата құлмоқ Бекорға чиқармоқ, беҳуда, бефойда ҳолға келтироқ. Ана.. ўзингиз биласиз.. майда нарасалар билан меним умримни ҳабата қыладилар. «Муштум».

ҲАБАШ [а. حبش — эфиоп] 1 Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқи-шымолидаги бир неча маҳаллий ҳалқ ва қабилаларнинг умумий номи (қ. ҳабашлар).

2 Шу ҳалқ, қабилаларга мансуб. Ҳабашаәл.

ҲАБАШБАШАРА [ҳабаш + башара] Ҳабашга ўхшаган, тани қора, занжи. Залда уни күтиб, барра құзининг жунидек жингалак соч, қора күз, қоп-қора ҳабашбашара Муса соатига қараб турар эди. П. Турсун, Үқитувчи.

ҲАБАШЛАР Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқи-шымолидаги бир неча маҳаллий ҳалқ ва қабилалар. Иккитең, дәя диконглаб ўйнаётған ёшу қары орасидан биронтаси ҳам ўзбекка ўхшамайды, ҳатто ҳабашлариям бор. Газетадан.

ҲАББА эск. Ҳа, шундай; ҳа айтгандай, айтмоқчи. Онанг кеч қайтади, бинобарин, таомни барвақтрок қылсанг ҳам бұлади.. Ҳабба, таомни ўзинг билан Анвар акангга лойиқ қил. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲАБИБ [а. حبیب — севиқли; дүст, ўртоқ] 1 поэт. Дүст, севиқли. Ҳабибим банд этар күнглини. Табибим панд этар доим. Билолмасман, бу савдода, На суду на зарар бұлғай. Э. Вөхидов.

2 Ҳабиб (эркаклар исми).

ҲАБО [ا. ھباء — чант-тұзон, гард] шв. Ҳавода сузіб юрувчи чант зарралари, гард, хок.. унинг нағрасидан тегра чангиб, ҳабо босиб, еру осмон ларзага келди. Н, Ёкубов, Жон.

ҲАБС [а. حبس — қамаш; қамоқхона] айн. ҳибс. Ижроқұмимиз олдида бурун қоқиши ҳафталик ҳабс демақдир. «Муштум».

ҲАБСХОНА айн. ҳибсхона. Биз худди ана шу ҳақда районнинг панжаралы ҳабсхонасидан мұралаб, яна бир топқыр «кайф» сурар әдик. «Муштум».

ҲАВАС [а. حواس — ақлини йүқотиши; әхтирос; майл, иштиәк; бирор нарасага ғоят берилғанлық, күчли истак] 1 Қизиқиши, завқ ҳисси; шундай ҳис-түйғулы мұносабат. Әнди у бояғы дилсөнжүркни унұтған, осмонаға фалакда қарх ураётған турналарға ажыб бир ҳавас билан бөқарди.. С. Ахмад, Юлдуз. Гүлчехра ёш жувонларға хос бүлакча ҳавас билан безатылған мәхмөнхонага кирди-да, диван четига омонатгина ўтируди. О. Ёкубов, Ларза. Ҳавасга анор ейди, дейсиз шекили.. А. Қаҳхор, Анор.

2 Бирор иш-фаолият, касб-корга бұлған рағбат, интилиш, истак, майл. Боланинг китоб ўқишига ҳаваси — билимга иштиәқининг ифодаси. Р. Ұсмонов, Одобнома. Құнглида дүпти гүларини тикишдан үзға ҳавас ўйқдай, дарров ишга түшиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шифокорлик касбига Насиба жұда әртә ҳавас қўйди. Газетадан. Ҳусайн Бойқаронинг ёшликтан шеърга ҳаваси күчли эди. Ойбек, Навоий.

Ҳавас құлмоқ Ҳавас ҳис-түйғуси уйғонмоқ, ҳавас билан қаралған, мұносабатда бұлмоқ (ҳавас — ҳар иккі маъносида).. дадаси ҳавас қилиб, шаҳардан маҳсус келтириб эктирган президент гүллар күртак ёзіб қолған эди.. Ү. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Уқунгли кенг.. анча-мұнча нарасаны ичига бемалол сүгдиріб, ҳеч нарса күрмагандай бұлыб юриши ҳавас қилади. П. Қодиров, Уч илдиз. Санобарнинг чап юзида холи.. бұлыб, күпгина қиз-жувонлар унга ошкора ҳавас қилишарди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Ҳаваси келмоқ Ҳаваси құзғамоқ, уйғонмоқ; ҳавас билан мұносабатда бұлмоқ; ҳавас құлмоқ. Сенға ҳавасым келади. Умринг олдинда ҳали. С. Сиёев, Ёруғлик.. кечқурунлари ўртоқлари висолға отланиши-са, ҳаваси келадиган, үзи ҳам Гавхар билан нурли оқшомларда саир этишини орзу қила-диган бұлыб қолди. Ү. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Китоб иигишига ҳавасманд Бобур бу китобга жұда ҳаваси келди. П. Қодиров, Юлдузли тұнлар.

ҲАВАСАК(И) иш. Ҳавас қилинадиган, орзу қилинганд, ҳавасга арзирли. *Дастурхонга шу ернинг буғдойидан тайёрланган нон келтирилди. Қорамагиз нон шаҳардан келган меҳмонлар учун ҳавасак эди.* Газетадан.

ҲАВАСКОР [а. + ф. **هوسکار** – ҳавас қилувчи, қизиқувчи; ишқибоз] Бирор нарсага қизиқадиган, уни яхши кўрадиган (шахс); ҳавасманд, ҳавасли, ишқибоз. Ҳаваскор овчи. *Мусиқага ҳаваскор.* ■ *Набигулнинг айтишича, булар маҳалладаги ҳаваскор созандалар эди.* А. Қаҳхор, Қанотсиз читтак. *Бу ерда ўнлаб ҳаваскорлар сувга тиззагача тушиб олиб, балиқ овлашишти.* Газетадан. *Ёзувчиликка ҳаваскор бўлган ёш талантларнинг асарларини илгаригиdek хомхатала босиб чиқаришга барҳам берилган дейши мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Касб, ҳунар, санъат ва ш.к. бўйича машғулотлар олиб борадиган махсус тўғарак қатнашчиси (асосан ёшлар ҳақида). *Тикувчилар артелининг ҳаваскор созандалари тўғараги бутун состави билан келган.* А. Қаҳхор, Тўй. *Биринчи машғулотда ҳаваскор шоирларнинг шеърлари янгради.* Газетадан. *Бугун ҳаваскорларимиз телевизорда чиқади.* Уларни кўрмабсан, дунёга келмабсан.. Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

ҲАВАСКОРЛИК 1 Ҳаваскорларга оид, ҳаваскорлар билан иш, машғулот олиб бориш. *Очиқ саҳнада бадиий ҳаваскорлик жамоаларининг чиқишилари бўлди.* Газетадан. *Жўрахон раҳбарлигига ҳаваскорлик тўғараклари, спорт ишлари жонланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

2 Ҳаваскорга хос ҳолат, даражаси. *Ўрол Тансиқбоев ҳаваскорликдан.. кўзга кўринган рассом-пейзажчи бўлиб етишгунга қадар катта меҳнат ва ижодий изланиши йўлини босиб ўтди.* Газетадан.

3 Ҳаваскор эканлик. *Сенинг санъатга ҳаваскорлигингни биламан.*

ҲАВАСЛАНМОҚ Ҳаваси уйғонмоқ, ҳаваси келмоқ; ҳавас қилмоқ. -Тўйбеканинг мақтаганича борми ўзи? -Бор, - деди қутидор ва ҳавасланди: -Худо кишига ўғил берсга, шундайини берсин-да! А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Маъюс-маҳзун хотираларга берилиб, ҳавасланганлар ҳам бўлди.* Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой. ..шунча унга тикилиб ҳавасланганидан уялганигами, юзлари лов-лов

ёнарди. Р. Раҳмон, Мечр кўзда. *Сувга, унинг ойнадай тиниқлигига Гуломжон жуда ҳавасланниб қараб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАВАСЛИ Ҳаваси бор, ҳавас қўйган; ҳавасманд. *Мен бу сұхбатдан Пиракнинг ақли расо ва ҳар нарсани ўрганишга ҳавасли бўлганини пайқадим.* С. Айний, Эсдаликлар. *Саидий ашула айтишига ҳавасли: ўзи ёлғиз қолган вақтларида айтиади.* А. Қаҳхор, Сароб.

ҲАВАСМАНД [а. + ф. **هوسمند** – ҳаваси, кучли истаги бор; ҳаваскор] айн. ҳавасли. *Шу пайтда Бешариқдан Кўқонга, олти ойлик курсга ҳавасманд қизларни юбораётган эдик.* С. Абдуқаҳор, Олтин водийларни кезгандада. *У налов қилишига жуда ҳавасманд эди.* Ў. Икромов, Унтилмас хотиралар. *Ёшлар ичидага санъат соҳасига ҳавасмандлар ҳам йўқ эмас.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ҲАВЗ [а. – حوض – сув тўпланган жой ёки сув идиши; бассейн ёки челак] эск. кт. айн. ҳовуз. *Гаҳи айвонда ҳайқирса айиқдек, Гаҳи ҳавз ичра чайқалган қайиқдек.* Ҳабибий.

Ҳавзи Қавсар Ислом дини мифологиясида: жаннатдаги, сувлари тиниқ ва ширин деб таъриф қилинадиган Қавсар номли чашма. *Калима кеътир, бетавфиқ!* Бу беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи Қавсарни ўйла, аблла! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАВЗА [а. حوض – ҳовуз; бассейн; челак; доира] 1 геогр. Дарё ёки кўлга қуйиладиган, уни ташкил этадиган ирмоқлар мажмуми ҳамда шу дарё ёки кўл атрофидаги мазкур ирмоқлардан сув оладиган худуд (территория). Амударё ҳавзаси. *Иссиқкўл ҳавзаси.* Чирчиқ ҳавзаси. ■ *Наймандан тортиб то Мирзаорлгача дарё бўйидаги ерларни авваллари..* эксан дечқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси *Капсанчилар қишилоги деб аталади.* А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари.

2 Сув йўлини тўсиш, тўғон қуриш йўли билан ҳосил қилинган катта сунъий кўл; сув омбори. *Қайроқкўм сув ҳавзаси.* ■ *Бу сув ҳавзалари, каналлар сув омборлари ва дарёларни лойқа босишига сабаб бўлиб, халқ хўжалигига маълум зарар етказмоқда.* «Фан ва турмуш».

З ғеол. Тошкўмир, руда каби ерости бойликлари кўп бўлган кенг бир ҳудуд. **Тошкўмир ҳавзаси.** Руда ҳавзалари.

4 Атрофи баланд, ўртаси товоқ шаклидаги паст, кент майдон. **Бу пастқамлик хийлагина катта ҳавза бўлиб, унинг теваракатрофида паст-баланд уйлар, эгри-буғри деворлар, булар орасида сўнгайиб турган якка-дукка дараҳтлар кўринар эди.** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

5 с.т. қ. **бассейн.** Республикаизда стадионлар, сузиш ҳавзалари.. спорт майдончалари сони муттасил кўпайиб бормоқда. Газетадан. **Талабалар маданият саройи, спорт комплекси, сузиш ҳавзаси хизматидан бемалол фойдаланадилар.** Газетадан.

ҲАВО I [а. هوا – атмосфера, ҳаво; иқлим; шамол; об-ҳаво] 1 Ер атмосферасини ҳосил қилувчи, инсон, ҳайвон, ўсимликлар ҳаёти учун зарур бўлган, асосан азот ва кислороддан иборат газлар аралашмаси. **Тоза ҳаводан нафас олмоқ.** Ҳавони ифлослантиримоқ. **Тоғ ҳавоси.** Арча дараҳти ҳавони яхши тозалайди. — **Ҳаммага маълумки, ҳавода зарарли микроблар кўп бўлади.** Газетадан. **Кўёш, ҳаво, сув барча жониворлар учун озуқа бўлганидек, ҳалқ ҳаёти ёзувчига шлҳом беради.** Газетадан.

2 Ер устини қоплаган очиқ бўшлиқ; фазо. **Рўмолини ҳавода силкиди.** Ҳаво жанги. — **Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қила-диган чанг-тўзон булути ҳавони тутмди.** Ойбек, Навоий. **Ҳавода момик оқ пахтала-лар аргамчи бўлиб юрарди.** Газетадан. **Боғ устиди оромбахи шабада эсар, ҳавода кў-клатлар иси анқирди.** Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Осмон, кўк. **Қушлар гур этиб, ҳавога кўтарилиди.** — **Ёмғир эндиғина тинган, кечакоронги эди.** Ҳавода битта ҳам юлдуз кўринмайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Йигитлар муштларини кўтарди.** Кексалар ҳассаларини ҳавога қадади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Атмосферанинг аҳволи; ҳолати; об-ҳаво. **Очиқ ҳаво.** Ҳавонинг ҳарорати. **Булути ҳаво.** Куз ҳавоси. — **Кутбиоддин ҳавонинг тез-тез айниётганини кўриб, лагерни пастроққа кўчиртириди.** С. Кароматов, Олтин кўм. **Ҳаво бунчалик паст келиб, шарманда қилишини қаердан билайлик.** «Муштум». **Деҳқон осмонга қараб, яхши ҳаводан қувонса, ерга**

қараб, мўл ҳосилидан суюнади.

М. Исмоилий, Фаргона т. о.

5 кўчма Ҳолат, шароит. **Мен ўйлайманки, бу беш ишл мобайнида сиёсий ҳаволар ўзгариб..** Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Ҳавога кетмоқ Бехудага, фойдасиз кетмоқ. **Ўзининг шунчалик гапларининг ҳавога кетиб турганини.. яхши сезди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳавога совурмок** (ёки соврилмок) Бекорга, фойдасиз кетказмоқ, сарфламоқ. **Эллик минг сўмни ҳавога совуриб қўйиб, маҳмадоналик қилишини қара-я!** «Муштум». ..**бир неча минг сўм давлат пули ҳавога совриляпти.** «Муштум».

ҲАВО II [а. هوا – инжиқлик, ноз; хаёлий ҳавас, орзу] кам қўлл. Кибр, гурур. **Йўқ, сал ҳавоси баландроқ чиқиб қолди бу боланинг.. нима бўлса ҳам, омон бўлсин.** Ў. Ҳошимов, Кўпприк. **Кўп бўлмайди яхши одамнинг ҳавоси.** «Ойсулув». **Мақтобдан Бозорбойнинг ҳавоси ошиди.** П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАВО III [а. هوا – фантазия, эркин шаклдаги мусиқа] Куй, оҳанг. **Машшоқлар чолгуларини қўлга олдилар.** Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин хужрабазм садоси оқа кетди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. «Ур!» деган команда берилгач, ноғорачилар «рез» ҳавосида ноғора чала бошлидилар, ясовуллар ҳам ўша ҳавода чўпларини шартилатиб, Ёдгорнинг қипяланғоч этига ура бошлидилар. С. Айний, Дохунда.

ҲАВО IV: ҳавосини олмоқ Машқини олмоқ, йўл-йўригини, усулини яхши эгалламоқ. **Бир умр кўннишиб, ҳавосини олган бу иши энди ўзига ҳам ваҳимали кўриниб қолдими..** «энди жавоб беринглар», деб туриб олди. А. Мухтор, Чинор. **Кимнинг билагида кучи бўлса, ким ишнинг ҳавосини олса, кимнинг камбағаллик жонига теккан бўлса..** бу ишдан бир нима чиқишига ишонса, ўша зарбдор бўлаверади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАВОДОР I [а. + ф. هادار – тарафдор, муҳлис; маълум ҳавога эга, ҳавоси тоза] кам қўлл. Тоза ҳаволи, баҳово. **Ҳаводор бино.** — **Маждиддин.. янги боғчасида.. дараҳтлари ёш, лекин ҳаводор ерда зиёфат берарди.** Ойбек, Навоий.

ҲАВОДОР II Ўйинчи, ашулачи, созанда кабиларга тўй, зиёфат эгалари ва томошабинлардан тушадиган пул ва совфалар.

Үйинчи, үйнтақлари, дурра таглари ҳаводорга тұлыб, даврадан чиққанда, одамлар уввос тортиб, чапаклар, қарсаклар билан, ох-войлар, қичқириқлар билан яна сүрадилар. М. Исломий, Фарғона т. о. Кече сахий бойвачадан ҳаводорни күпроқ оламан деб бўкираверib, овозни ишдан чиқарган экан-да. «Муштум».

ҲАВОДОР III [а. ھوادار – инжиқлиги, нози бор] Кибрли, димоғдор. Ҳалиги иккиси ҳаводор одам эди, бу етимни кўзларига илмай, айтаётган сўзлари.. «Гўрўғли».

ҲАВОЗА [ф. خوار – зафар дарвазаси; айвон, равоқ; таҳтасупа] 1 Курилиш ёки таъмир ишлари учун девор ёнига ёғоч ёки металдан қават-қават қилиб ишланган вақтингчалик курилма. Қаерга борманг, қаёққа кўз ташламанг, ҳамма ерда ҳавозаларга бурканган.. қурилиш обьектларини кўрасиз. Ҳ. Носиров, Марралар. Усталар мўри ичидаги эҳтиётдан тўрт қават қилиб қурилган таҳта ҳавоза устида ишлаши. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Кўчма ҳавозалар гидираклар устига ўрнатилган, уни паст, баландроқ қилиш ҳам мумкин эди. Ж. Сайдуллаев, Камолот йўллари.

2 Устига чиқиб, атрофни кузатиб туриш мақсадида тепаликка сепоя ёки чорпоя шаклида, аксар ёғочдан ўрнатилган курилма. «Шом камони» таърифи мерғанлар аро Эрон билан Туронда бўлган овоза, Полизларда узоқдан кўринар қаро, Чалинарди кўзларга баланд ҳавоза. М. Шайхзода, Тошкентнома.

3 шв. Токни ердан юқорига кўтариб кўшиш учун ишланган қурилма. Сўри ҳавозаси остидаги устунчаларнинг ҳар бири ёнида – ариқчалар бўйида бир беҳ ток ўтказилган бўлиб, токларнинг занги устунчалар орқали ҳавоза устига чиқарилган. С. Айний, Эсадликлар.

ҲАВОЙИ [а. ھاوائى – ҳаво, атмосфераға оид; инжиқ, нозли, тантик] 1 Ҳаво рангли, оч кўк, кўкимтири. Стол устидаги кўк аба-журши чироқдан Қундузхоннинг юзига ҳавои билан нур тушиб турарди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Пастга бокмоқдаман: на бир қалъа бор, На қаққайған дарахт, на бахмал водий, На ҳавои рангда ёнган жийидазор, На серрайған кекса төглар ажодди. С. Акбарий.

2 Ҳавога кўтарилиган; баланд. Қўринг, анати ўрта аср биноси қанчалик нағис ва пурвиқор, миноралар қанчалик ҳавои ва хуш-

бичим-а! С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

3 кўчма Енгил-елпи, жиддий бўлмаган; осон. Ҳавои ишлар билан шуғулланмоқ. – Чиндан ҳам бўзчининг мокисидек эшоннинг ичкари-ташқариси ўртасида бепул оёқдан ҳориб, қатнаб юришдан кўра, ҳавоигина, бозорда ашула айтиб, ўйнаб юриб пул топшига на етсин! – деди Шум бола. Ф. Ғулом, Шум бола. Мавлоно, мендан энди ҳавои ғазаллар кутманг. Энди фақат ҳалқим дилини кўйлайман. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 кўчма Енгил табиатли; енгилтак, бекарор. Ҳавои одам. – Енгилтак қиз, – деб ўйлади Комил, ичидан қайнаб-тошаётган газабини зўрга босиб. – Шу ҳавои олифтани деб, мени ерга урятсан-а! Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Уйдагилар менинг ҳавоириқ бўлиб қолганини билишади, бир амаллаб ўқиб кетади, деб ўлашганми, якшанба куни қариндошируглар маслаҳатга ишғилишганоди. С. Сиёев, Ёруғлик. Бир ҳавои эрни деб, тарки дунё қўймоқчимисиз? Газетадан.

5 кўчма Асосга эга бўлмаган, асосиз, юзаки. Ҳавои вавъдалар. Ҳавои рақамлар.

– Фикрингиз жуда ҳавои ва тамом нотўғри. И. Султонов, Бургутнинг парвози. Жўравои ака, наҳотки у [Пўлатжон] мени енгилтак, ҳавои нарсаларга учадиган қиз, деб ўйласа. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҲАВОЙИЛАНМОҚ 1 Үзини юқори тутадиган бўлмоқ, мағрурликка берилмоқ. Ортиқча ва ўринсиз мақтovлардан у сўнгиги вақтларда анча ҳавоиланиб кетди. – Чойхонадан тушадиган даромад ҳам чаккимас. Афтидан, шуниси Абдурауф Тўрабоевни андаккина ҳавоилантириди. «Муштум».

2 айн. ҳавоийлашмоқ.

ҲАВОЙИЛАШМОҚ Енгил-елпи ишга, бекорчиликка ўрганиб қолмоқ. Ҳавоийлашиб қолган одам.

ҲАВОЙИЛИК Ҳавои ҳолат, ҳавои эканлик. Ҳавоийликка чек қўй. Рақамларнинг ҳавоийлиги.

ҲАВОЛ 1 Ичи зич эмас, орасида бўшлиқ бор; ғовак. Дамбанинг тагидан, тупроқ ҳавол жойдан дарё суви отилиб, каналга оқарди. Газетадан. ..китта бир омборнинг деворини уриб, орқасида ҳавол ер борлигини билди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Куч билан эмас; секингина, бўш. Аҳмад паҳлавон унинг [хўжсанинг] белбогидан

ҳавол ушлади. М. Мұхаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲАВОЛА [а. حوا - пул үтказиш, топшириш; чек, вексель] 1 Изм-ихтиёрига топшириш, зиммасыда бўлиш. Ҳар кимнинг сўзи, қилмиши қалбига, вижданига ҳавола. А. Мұхиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Фикр, мулоҳаза ва ш.к. ҳақида маълумот учун бирор манбага қарашга ундаш, шу манбани кўрсатиш. Қўшимча маълумот учун саҳифа охирда тегишили адабиётларга ҳаволалар берилган.

Ҳавола қилмоқ (ёки этмоқ) 1) ихтиёрига топширмоқ, зиммасига юкламоқ. Бу одамга қандай вазифа беришини ўзларингга ҳавола қиламиз.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..Нарзи тоға ўзини тақдирнинг ҳукмига ҳавола қилганича, индамай эшакни қистарди. «Шарқ юлдузи». Келинглар, ихтиро бўлими хуносасини министрикка ҳавола қилайлик. Ж. Абдуллахонов, Тўфон; 2) маълумот учун зарур манба (адабиёт) ни кўрсатмоқ, унга диққатни қаратмоқ (қ. ҳавола 2); 3) кам қўйл. юқори кўтармоқ, ўқталмоқ, кўрсатмоқ.. бутун кучини ишига солиб, уни бир ёқли қилиши учун қўйини ҳавола қилган эди, ногоҳ қўйини нимадир омбурдай қисиб, ҳавода муаллақ ушлаб қолди.. К. Яшин, Ҳамза.. қўрқитарга боши узра қамчи ҳавола этдим. Т. Мурод, От кишинаган оқшом. Девор тенасида.. қўйида ялтироқ нарсани ҳавола қилиб турароди. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАВОЛАМОҚ 1 Юқорига, ҳавога кўтарилимоқ; юқориламоқ, баландламоқ. Асад қўйди моделин, Учди модель ҳаволаб, Оппоқ қанотларини Қоқди қўёшни чоғлаб. Т. Тўла. Майорнинг самолёти ботқоққа яқинлашганда, юқорилаб ҳаволади. Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. Бепоён даштлар узра тўргайлар ҳаволади. Т. Мурод, Қўшиқ.

2 кам қўйл. қ. ҳаволанмоқ 3. Насридин хўп хурсанд, ҳаволаб, Гап-гаштакдан қайтганида кеч, Тўлиб кетди Ойчучук хола: Болам, дарров уст-бошинги еч! М. Али, Бокий дунё.

ҲАВОЛАНМОҚ 1 айн. ҳаволамоқ 1. Қиздирилган чирмандадек таранг ой астасекин ҳаволанаверди. Газетадан.

2 Умуман, ҳавода ҳаракатланмоқ. Шапалоқдек моянг ток барглари енгил шамолда тебранади, қаридар сарғимтил бўлган барглар чирт узилиб, ҳаволаниб, ерга тушади. Газетадан. ..номағлум нуқтага қадалган нигоҳи беихтиёр, худди нарашиотдай ҳаволаниб, ерга тушаётган катта бир баргга қадади. Д. Нурий, Осмон устуни.

3 Магурулланмоқ, гурури ошмоқ. Енгил галабадан ҳаволанган Эрон қўшини масса-гетларнинг чекинаётганини эшишиб, зудлик билан уларни таъқиб эта бошлади. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Маданиятили киши ўзидаги яхши фазилатлардан, гўзалликдан ҳаволанмайди. М. Алавия, Гўзаллик нимада? - Қари одамни муштумдай бола олдида ҳақорат қилганингиз, болангизни ҳақ одам олдида ноҳақлик билан ҳимоя этганингиз яхшими? Болангиз бундан ҳаволанмайдими? – деди Расул ака хотинига. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАВОЛАТМОҚ Баланд кўтармоқ, юқорилатмоқ, баландллатмоқ. Извошли узун қамчисини бошида баланд ҳаволатиб қарсиллатди-да, отларга қараб қичқирди. И. Рахим, Чин муҳаббат. Муродхон қўлига олмани олиб, ҳаволатиб, Ҷўлтонойни мўлжаллаб отди. «Муродхон». Ориқ киши зўр бериб ниманидир тушунтирмоқчи бўлар, қўлларини ҳаволатиб-ҳаволатиб олар эди. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАВОЛИ I Ҳавоси бор, ҳавога эга бўлган; баҳаво. Сиқиқ ҳаволи баллон. Бузук ҳаволи хона. ■ Ёнчон асрий сирларни Бағрига олган қишилоқ. Ёнчон хушбўй ҳаволи, Фарахбахшидир, кенг қулоқ. Файратий. Қишининг биринчи ярми қуруқ келди. Бу очиқ ҳаволи кунлар дехқонларга ёқмади. П. Турсун, Ўқитувчи. Қиши бўёнлари ўтган, баҳорнинг юмшоқ ҳаволи кунлари бошланган. С. Айний, Қуллар. Мактаб олдида ҳаволи чорбоглар ташкил этилган. Газетадан.

ҲАВОЛИ II Ўзини бошқалардан юқори тутадиган; кибрли, худбин, димоғдор. Бошқалардан ўзини азиз тутган ҳаволи киши ўз мақсади йўлида ҳар қандай тубанликдан, ярамасликдан қайтмайди. М. Алавия, Одамлик – одимиликда.

ҲАВОЛЛАНМОҚ Ҳавол бўлмоқ, ғовак ёки бўш бўлиб қолмоқ. Гоҳ ўнгирлардаги таги ҳаволланиб қолган, патирдай юпқа музга айланган қор парчаси тагидаги лойни

тижимлаб.. бўз тупроқни ковлаб юрган Парни иссиқлаб кетди. Й. Шамшаров, Баҳт излаб.

ҲАВОН [а. هاون – келисоп, ўғир дастаси] Синч девор устунларини тик тутиб туриш учун устунларнинг тела қисмидан қияроқ тираб, михлаб қўйиладиган ёғоч, тирагич.

ҲАВОНЧА қ. ҳовонча. *Баъзилари.. чинор, қайрагочлар остидаги шийпончаларда олдиларига ҳавончадай ё ўғирдай вино бочкаларини қўйиб, тош кўрада кабоб пишириб, улфатчилик қўлмоқдалар.* Ҳ. Назир, Мафтуннингман, Озарбайжон.

ҲАВОРИЙ [а. حواری – издош, шогирд; Исо пайғамбар издоши] дин. Исо пайғамбарнинг 12 шогирдидан бири. *Ривоятда айтилишича, Исо пайғамбарнинг 12 ҳаворийидан бири Иуда 30 та кумуш танга эвазига хиёнат қилган экан.* «Фан ва турмуш».

ҲАВСАЛА [а. حوصله – сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] қ. ҳафсала. Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чироили қилиб торттилган ишларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАД(Д) I [а. حاد – даражада; чек, чегара; охир, поён, ниҳоя] 1 эск. кт. айн. чегара 1.

2 кўчма Белги, ҳаракат ва ш.к. нинг ўлчам, даража, миқдор жиҳатидан муайян ҳолати; чек, меъёр, ниҳоя. Ҳадд-ҳисобсиз. Ҳаддига етмоқ. Ҳаддан зиёд(а). Ҳаддан ортиқ (ташқари). ■ Ёдгор ҳам хурсанд, хурсандлигининг ҳадду поёни ўйқ эди. С. Айниний, Доҳунда. *Ойша бегим ҳаддан ортиқ уячан..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Салимбойваччанинг кайфи – мастилиги ҳаддига етган.* Ойбек, Танланган асарлар. -Иш сиз деган ҳаддан ўтибди! – деди кескин эътиroz билан Ҳусайн Бойқаро. Ойбек, Навоий.

3 Бирор ишни қилиш имкон-ихтиёри, ҳақ-хуқуқи. Остонадан ҳатлаб чиқишига ҳадди ўйқ. Ойбек, Танланган асарлар. *Хафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ишлаймиз.* Ахир биз қулмиз-ку, ҳақ тараб қилишига ҳаддимиз борми! Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳад қўлмок кам қўлл. Журъат қўлмок, ботинмоқ. Аввалига бу мўътабар зот ҳаёти асосида очерк ёзмоқни бўлдим. Бироқ ҳадегандага бу ишга ҳад қилавермадим. Р. Раҳмон, Халқ профессори. *Йигит бўла туриб,*

бу гапни мен дангал айттолмаганман-у, қиз бола ҳад қилармиди. Газетадан. Ҳаддан (ёки ҳаддидан) ошмоқ Бирор иш, хатти-ҳаракатда тартиб-қоида, меъёр доирасидан чиқмоқ. *Тилингизни тийинг, ҳаддан ошмане!* ■ Тартиб-интизомга қарамай, ҳаддидан ошиб кетадиганлар бор. С. Нуров, Нарвон. Ясевулбоши ҳаддидан ошиб кетди, тўйларни бузади, созчиларни уради.. Ж. Шарипов, Хоразм. Ҳадди сиғмоқ Бирор иш, хатти-ҳаракатни қилиш имкон-хуқуқига эга бўлмоқ; журъат қўлмоқ, ботинмоқ. *Бошлиқ бўлганингиздан кейин гапириш эмас, танбек беришга ҳам ҳаддингиз сугади.* С. Нуров, Нарвон. *Мозорга тил теккизишга қандай ҳаддинг сугди, муртад!* К. Яшин, Ҳамза. Уни гап билан енгид бўлмаганидан ташқари, у қилиб юрган ишдан кулиб, масхаралашга ҳам ҳеч кимнинг ҳадди сиғмасди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳаддини олмоқ қ. ҳадис II. Альпинист деганча бор экан. Юришининг хўн ҳаддини олган экан. М. Мансуров, Ёмби. *Ишни ўйлга қўйиб олайлик.* Тикувчиларимиз унинг ҳаддини олгач, янгиликни тақомиллаштириб, чиқимни камайтириш қийин эмас.. Ҳ. Қодиров, Янгилик ошиғи.

ҲАД II [а. حاد – чек, чегара, марра] мат. Тенгламани ташкил этувчи сонлардан ҳар қайсиси ёки сон ўрнида ишлатилган белгилардан биттаси. *Номаълум ҳадни топиш.* Четки ҳадларни кўпайтириш. Ўрта ҳадга тақсимлаш.

ҲАДАФ [а. حادف – нишон; мўлжал; финиш, сўнгти нуқта] 1 эск. кт. Бирор нарса отиш ёки зарб бериш учун мўлжалга олингган нарса; нишон. *Шунга ўҳашаш, мулла Абдураҳмон ҳам, муҳокамасига озигина гараз аралаштириб, Сафар бўзчининг аччиқ ҳақоратига ҳадаф бўлди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 кўчма Эришиш, қўлга киритиш кўзда тутилган, ҳаракат йўналтирилган нарса; мақсад. Сиз ҳурматлиларга маълумдир, бизнинг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадирган түёғимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавасимиз, умид ҳадафимиз фақат шул Отабекдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАДАҲА иш. Тезлик билан, тездан, даррор. *Милициялар ҳадаҳа отланиб, йигирма одам бўлиб, ёв-ярогини осиб, отига қамчи*

босиб, йўл тортди. «Очилдов». Дўстим, сен ҳадаҳа қайтмоқ бўлибсан. Борсанг яхши бўларди. «Муродхон». Шаҳарда на балчиқ босиб юрибсан, дея ўғлини ҳадаҳа қистибастига олмоқчи эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. ..ҳадаҳа тұшакка ўтирақан, сингилларига шивирлади. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

ҲАДДИЛИ фольк. Ҳар бир нарсага ҳадди сиғадиган, тап тортмай аралашаверадиган; ўқтам. Аваҳхон кампирга қараса, ҳаддили, зўр кампирга ўҳшайди, сирини яшириди. «Балогардон». [Барчин:] -Ҳаддили, зўр қалмоқ экан, бизни кўриб айланишиб юрмасин, — деб ўрнидан туриб, уйига кириб бораётпир. «Алпомиш».

ҲАДЕБ Тез-тез ва давомли равишида, тақрор ҳолда; нуқул. Ҳадеб кулаверма. Ҳадеб бир гапни тақрорламоқ. — Лола Муроджонга тик қарагани юраги дов бермас, ҳаяжонини босиши учун ҳадеб кафти билан сумқачасининг богичини силар эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Қўйинг, тақсир, сатранж ҳам жонга тегди, ҳадеб қолаверасиз. Уйгун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ҳадеб қоринни ўйлаша керак эмас.. С. Сиёев, Ёргулик.

ҲАДЕГАНДА Талаб этилган, кутилган вақт давомида; тезгина, дарров. Гап ҳадеганда қовушавермади. Ҳадеганда уйга қайтавермади. — Ичкаридан ҳадеганда жавоб бўлавермади. Н. Аминов, Суварак. Кенжса ҳадеганда қозон атрофида айланиб юрган бой болаларига қўшилолмай, бир чеккада турарди. Н. Фозилов, Дийдор. Қўёви қаттиқ чарчаган экан, бирпасда пиш-пиши ухлаб қолди. Аммо Толибжонни ҳадеганда уйқу ололмади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАДЕМАЙ Кўп вақт ўтмай, оз фурсатда, тез орада; тезда, бирпасда. Ҳадемай тонг отади. Ҳадемай меҳмонлар келишиади. Ҳадемай ўқиши бошланади. — Машинага йўл писанд эмас. Ҳадемай Мирзачўлга етиб борди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ишларга чирмасиб, қатта-қатта япроқлар отди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАДИК Бирор кимса ёки нарсадан салбий таъсир, зиён-заҳмат етишидан, шунга сабаб бўладиган ҳолатдан қўрқув, чўчиш; шу ҳақдаги ўй, хаёл. Иштонсизнинг ҳадиги

чўпдан. Мақол. — Милициянинг машинаси-ни бирор кўрмадимикин, деган ҳадикда девордан кўчага қарадим. Т. Мурод, От кишинаган оқшом. Бир куни Аҳмаджон минг ҳадик билан қизни кинога тақлиф қилди. Ф. Насридинов, Кўнгил. Сифатсиз маҳсулотдан сотувчи ҳам ҳадикда. «Муштум». Йигитнинг унисиз боқиши унда ҳадик уйғотар, шу билан бирга ҳузур баҳши этар эди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҲАДИК ОЛМОҚ Кўнглида ҳадик уйғонмоқ; ҳадиксирамоқ, чўчимоқ. Малика шоҳдан ҳадик олиб, хавфсираб юрар эди. «Баҳром ва Гуландом». Абдусамад қори.. «демак, Бўтабой Үрмонжондан ҳадик олганидан шундоқ қилиган экан», деган қарорга келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАДИКЛАНМОҚ Ҳадиксирамоқ, хавфсирамоқ; кўрқмоқ.. ўртоқларининг чақириб қолишидан ҳадикланган Собир қўйларини Оқтош юқорисига жилдирган эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАДИКЛИ Ҳадик, хавфсираш, қўрқув туйғуларини ифодаловчи. Очликдан мадорсизланган онанинг ва кепак қатирмадан кўз олмаётган ярим ялангоч болаларнинг ҳадикли қараси Майнанинг кўнглини бузиб юборди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАДИКСИЗ Ҳадиксирамасдан, қўрқмай. Сиз ҳадиксиз юраверинг. Ҳадиксиз киши. — Равшанхон ҳеч ҳадиксиз у элга ҳам кириб боради. «Равшан». Бизнинг сатрлар Ёв ўйлун тўсар, Қатнасин ҳадиксиз Пўлат карвонлар. Ф. Гулом.

ҲАДИКСИРАМОҚ Ҳадик олмоқ; хавфсирамоқ, чўчимоқ, кўрқмоқ. Абди билол, акасининг гапини эшишиб қолишиларидан ҳадиксираб, ён-верига қаради. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Фармонқул ака, нега қуенга ўҳшаб ўз соянгиздан ҳадиксирайдиган бўлиб қолдингиз? С. Маҳкамов, Шогирд. Бирор одам узоқ қараб қолса борми, ҳадиксираб, кечаларни уйқусиз ўтказарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАДИКЧИ Ҳадиксираш одати кучли, ҳар нарсадан ҳадиксирайверадиган. Соясидан кўрқар ҳадикчи, Ип кўринар унга илондек.. А. Мухтор.

ҲАДИС I [а. حدیث – сўз; суҳбат; ҳикоя, ривоят] 1 дин. Ислом динида Куръондан кейинги муқаддас манба, Муҳаммад пайтамбарнинг фаолияти ва кўрсатмалари ҳа-

қида ривоятлар мажмую (Расууллоҳ салаллоҳу алайҳи вассалламнинг турли шароитларда шариат аҳкомларига оид айтган сўзлари ҳам ҳадисдир). Бир қанча мўътабар китоб, оят ва ҳадисларни қараб чиқдим. Файратий, Довдираш. У [Тешабой] ҳам, ўз пайғамбарларининг ҳадисини бузган ёки фириғарлик, қилвирликлар билан ўз пайғамбарларини алдаган риёкорлар сингари динидан ҳам чиқмас, шариат олдида муртад ҳам бўлмас эди. М. Исломий, Фарғона т. о. Аҳмадхўжса ўз хатида, Мадрасаси олиядга тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Ҳадис оши ёки оши ҳадис Муҳаммад пайғамбарнинг айтиб қолдирган сўзлари, у ҳақидаги ривоятларни ўқиши, эшитиш мақсадида ўтказиладиган зиёфат, йиғин. Асти нимасини айтасиз. Оши ҳадисда етмишига кирган ҳазратимниям кўзлари шоҳсоққадек ўйнаб кетди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Ҳадиси шариф айн. ҳадис I. У [Султонмурод] диний китоблар – ҳадиси шариф, ҳатто қуръон оятларидаги.. таъбирлар ҳақида савол бериб, устозларнинг гашига тегарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ҳадиси шарифда буюрилишича, одам аввало ўзига, кейин аҳли аёлига [оша аёзларига] ёрдам берса, рисоладагидек бўлади. Газетадан.

2 эск. кт. Бирор кимсанинг айтган сўзлари ёки гаплари; ривоят, ҳикоя. *Майғун лабинг ҳадиси маст этди гойибона, Кайфиёт ўлди зоҳир жоми шароб кўрмай*. Фазлий. Сенга балки аён, балки ноаён, Бир ҳаёт ҳадисин айлайин баён. А. Орипов, Йиллар армони.

ҲАДИС II [а. حديث] 1 Кураш, беллашув кабиларда қўлланадиган ўзига хос усул. Повонларнинг кураш ҳадисларининг ўзноми бор. Ш. Холмираев, Тоғларга қор тушди. У бир ҳадис ишлатар, ёвга тупроқ тишилтар.. Миртемир.

Ҳадис олмоқ Бирор усулни қўллаш мўлжалини қилмоқ. Бу эндиғи саволнинг дебочаси эканини синашта бўлиб қолган Шоҳгадо дарров пайқади. Ҳадис олган полондек ҳозирлик кўриб турди. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар. Ҳадис қилмоқ эск. Усул ишлатмоқ, бирор усулни (усулларни) машқ қилмоқ. Улар [нахлавонлар] бир-бирларини

синаш учун ҳадис қилиб, узоқ айланиб юрдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Спортиңг бу турини ўзлаштириб олганига қаноат ҳосил қилгач, классик курашни ҳадис қила кетди. «Муштум».

2 с.т. Бирор ишни уддалашга бўлган эп; малака, маҳорат. Қозогистонлик полвоннинг ҳадиси анча зўр экан, – деди Тўламат мўйлов. С. Аноробев, Оқсой. Йўқ эди бойқушининг ҳадис – ҳунари. «Алпомиш».

Ҳадисини олмоқ Бирор иш, касб-хунарни, унинг йўл-йўриғи, усулини яхши эгалламоқ, машқини олмоқ. Ўз касбининг ҳадисини олган ҳайдовчи қий-чувга парво қилмай, танга-чақа санайди. Қ. Кенж, Нотаниш гул. У йўлига гов бўлганларни турли йўллар билан тинчитишнинг ҳадисини олган. Н. Қобил, Унтилган соҳиллар. Мажлисларни олиб бориш унгагина топширилар, у регламент ва бошқа тартиб-қодаларед риоя қилишининг ҳадисини олган.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҲАДИСШУНОСЛИК Ҳадисларни ўрганиш; ҳадис илми. [Насаф] Ўзининг бой тарихи мобайнида ҳадисшунослик мактабларидан бири даражасига кўтарилиди. «Шарқ юлдузи».

ҲАДСИЗ эск. кт. Чексиз, поёнсиз. Бир вақтлар сувсизликдан турс-торс ёрилиб кетган даштларда эндиликда ҳадисиз ғалазорлар шовуллаб ётибди. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Эй, сен муаззам ва ҳадисиз саҳрова адашган саргардон сайёҳ! Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Белгининг энг юқори даражасини билдиради; беҳад, ниҳоятда, фоят. У, дунёда энг қимматли, энг қодир буюмини топиб олган каби, ҳадисиз севинди. Ойбек, Танланган асарлар. Қозим унинг кўзларига ҳадисиз бир гусса соя согланини сезди. Э. Усмонов, Ёлқин. Чуқур қайғу, ҳадисиз кин билан Йўлчи бир неча маҳаллани айланиб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАДЯ [а. حدة] – совға, тухфа] Тақдим этилган нарса; совға, тортиқ, тухфа. Подшоҳнинг зиёфатига ҳамма савдоғарлар ҳадялар олиб боради. «Эртаклар». Сошиади сочқи, ҳадя, тўёна, Шўх болалар қий-чув илиб олмоқда. Миртемир. Зокир Фаридага пушти гулли панбарҳат ҳадя қилган, «шу рангни яхши кўраман», деб бир неча марта айтган эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Ҳадя қилмоқ (ёки этмоқ) Ҳадя (совға) бермоқ, тортиқ қилмоқ. *Мунис ҳам уни яхши күрарди. Баъзи нарсаларни унга ҳадя қилган эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. ..ҳайхотдай қўшни хонада хонга оқпошиш ҳадя этган улкан соатнинг тақиллашидан бўлак товуш эшиштилмасди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЁ [а. حیا – уят, шарм; ор, номус; камтарларлик, адаб] Ножўя, номаъқул хатти-ҳаракатдан тийилиш ҳисси; уят, шарм. *Вафосизда ҳаёй ўқ, Ҳаёсизда вафо ўқ.* Мақол. ■ Ҳаё – инсоннинг энг олийжаноб фазилати, унинг кўрки, безаги. С. Кароматов, Вобкентлик ошиқ. *Одамда ор-номус, ҳаё бўлиши керак, Жўрахон! Ахир эрингиз бор-а!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳаё қилмоқ кам қўлл. Уялмоқ. *Шоир қалби билан баъзан кўзимни Қизларга буришдан қиласман ҳаё.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҲАЁЛИ Ножўя хатти-ҳаракатдан ўзини тортадиган, ҳаёси бор. Аҳмад бу соғ, ҳаёли, содда қизга жуда ширин сўз айтгиси келди.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲАЁН эск. Фойда, наф. *Бир мири ҳаён, уч мири зиён.* Матал. ■ *У [Тешабой] саводогар отаси Болта кўласнинг «ҳаёйн кўтарса, зиёндан қочма», деган васиятини кўз ўнгидга тутади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У.. елкасини қисиб: -Шунақа бир ҳаракат бор эди, ҳадисини олмаган одамга қийин экан, ҳеч ҳаён чиқмади, – деб қўя қолибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Пахтадан келган ҳаён чорвага ямоқ бўлиб кетарди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ҲАЁСИЗ Ҳаёси йўқ, уятсиз. Ҳаёсизга ҳар кун ҳайит. Мақол. ■ *[Соҳиб Доро:] Ҳаёсиз билмагай ҳеч бир вафони, Вафога алмашур шоҳлар жафони. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бозоров «севгиси»нинг ҳам миси чиқди. Энди у ҳаёсиз бошини қўйи солиб, қўл учиди қарсак чалиб, лой бўлиб ўтирибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Вой шўрим.. Вой бети йўқ қиз! Вой ҳаёсиз қиз!* С. Зунуннова, Гулхан.

ҲАЁСИЗЛАШМОҚ кам қўлл. Ҳаёсиз бўлмоқ, ҳаёни унумтмоқ. *Тарбутисларнинг қутуриб кетгани рост.. Лекин Бахўр йўқлиги учун тарбутислар ҳаёсизлашдилар дейши, албатта, нотўғри.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҲАЁСИЗЛИК Ҳаёсиз бўлиш, ҳаёсизга хос хатти-ҳаракат, хусусият, қилиқ. *Василий бир куни ҳовлида бир неча болаларга икки қўлни таҳтага қўйиб, иккى оёқни осмонга қилиб, «стойка» қилишини ўргатаётган эди, қори кўриб қолиб, чидаёлмай бақирди: -Ҳайҳай, бу қандай ҳаёсизлик тағин!* П. Турсун, Үқитувчи.

ҲАЁТ I [а. حیات – яшаш, мавжуд бўлиш, тириклиқ] 1 Материянинг ўз ривожланишининг муайян бир давридаги ҳаракатланиш шакли. *Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши. Ўсимликлар ҳаёти.* ■ *Яқин атрофимизни ўрганиб, фақат сайдерангизда ҳаёт борлигини аниқлаганимизга анча бўлди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Инсон, ҳайвон, ўсимликларнинг түғилгандан (юзага келгандан) ўлгунга (йўқ бўлгунга) қадар бўлган физиологик ҳолати, тириқ, мавжуд, яшаётган ҳолати. *Кўз жуда мураккаб оптик система бўлиб, киши ҳаётида кўзнинг яхши кўриши муҳимдир.* Газетадан. Бир авлоднинг ҳаётича давр ичидаги нур деган сўз эрмакдай бошланиб, асрларнинг ҳокими бўлиб қолди. Ж. Абдуллахонов, Орият. *Унинг ҳаёт асари қолмаган юзи яна хирашади..* К. Яшин, Ҳамза.

Ҳаёт бағишиламоқ (ёки баҳш этмоқ) 1) дунёга келтиримоқ, туфмоқ; 2) ўлимдан сақламоқ, яшашга имкон бермоқ, имкон яратмоқ. ..*мени дор остидан қутқариб, менга яна ҳаёт бағишиладингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу билан бирга, ўзига ҳаёт баҳш этган ҳакимнинг хизматига ҳамиша камарбаста бўлиб турди.* К. Яшин, Ҳамза; 3) ҳаёт, яшаш шароити, имконияти билан таъминламоқ. *Она табиат инсонга турли-туман неъматларни инъом этиб, унга ҳаёт бағишилаб турорди.* Газетадан. *Мана, субҳидам пайти, қуёшнинг заррин нурлари ҳамма ёққа ҳаёт бағишилаяти..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Сув оқади, қон каби бориб, Ғўзаларга баҳш этар ҳаёт.* Файратий.

3 Яшаш муддати; умр. *Тўй – киши ҳаётидаги энг яхши орзу-умидларнинг ушалиши.* Газетадан. *Гапни чўзма, чунки ҳаёт қисқадир.* М. Жўра, Истироб. *Олимга ҳаётининг оҳирига қадар ҳалқ учун покиза виждан билан хизмат қилди.* «Саодат».

Ҳаёт кечирмоқ Умр кўрмоқ, яшамоқ. У билан бирга ўттиз ўйл ҳаёт кечирдик. ■ *Қорақалпоқ ҳалқи янги шаҳарларда, қулай,*

ёруғ, баҳаво уй-жойларда ҳаёт кечирмоқда. «Ўзбекистон қўриқлари».

4 кўчма Ҳаёт бағишловчи, ҳаётни таъминловчи нарса. Электр симлардан ҳаёт оқади. «Гулдаста». Ҳаракат – иссиқлик, иссиқлик – ҳаёт демак. Мирмуҳсин, Меъмор. Нон ҳидида ҳаёт бор, Ҳар магзидаги магзидаги ҳаёт бор. Газетадан.

5 Киши ва жамиятнинг яшаш тарзи, ҳолати; турмуш, тирикчилик. *Ижтимоий ҳаёт. Оиласи ҳаёт. Ёзувчининг ҳаёти ва фаолияти. Республика ҳаёти. Маҳалла ҳаёти.* ■ Билим юрти талабаларининг ҳаёти ҳар томонлама сермазмун ўтмоқда. Газетадан. Ўшининг баланд-паст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мунғайиб туритти. С. Кароматов, Олтин қум. Шу ҳаёт, шу турмушдан гадолик аъло. Файратий.

6 Бизни ўраб олган реал борлиқ, воқеалик. Ҳаёт жуда қизиқ-а?! Бирорлар – асал, бирорлар заҳар бераркан. С. Юнусов, Кутимаган хазина. Ҳаётда шундай одамлар борки, улар бутун умрларини фақат бир ишга, бирон касбга бағишишаган бўладилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

7 сфт. Яшаб турган; тирик. Ким билади, балки ҳаётдир ва, эҳтимол, ҳаётга ётдир. Ҳ. Олимжон. Шу дарча чолингиз ҳаёт вақтида ҳам қийшиқ эди.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 кўчма Жонланиш, уйғониш. Редакцияда ҳаво юришиб, ҳаёт аломатлари пайдо бўлгандек туюлди Аҳмадга. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

9 Ҳаёт (хотин-қизлар исми).

ҲАЁТ II [а. طایف – девор; ҳовлига туташ боғча], ҳаётча шв. Ҳўжалик ёнидаги кичик экин майдони, томорқа, боғча, чорвоқ. [Холисхон:] Мана шу ҳаётчанинг орқасида тор кўча бор, бундан қаёққа боришини ўзим билмайман. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАЁТБАХШ [а. + ф. حیات بخش – ҳаёт бағишловчи, тирилтирувчи] 1 миф. Ўликни тирилтирадиган, қайта жон киргизадиган.

2 Организм учун ҳаёт баҳш этувчи. Шеърки, ўз соҳибининг қонидан пайдо бўлар экан, ўшал қон каби ҳаётбахш бўлмоги лозим эмасми? С. Сиёев, Ёрглил. Қуёш ўз ҳаётбахш нурларини тағин мўл-кўл соча бошлиди. А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. Тортик этмиши табиат Ҳуши иқлум, тоза

ҳаво. Сувлари зилол, шарбат, Ҳаётбахш, дардга даво. Ё. Мирзо.

3 кўчма Кишини жисман, руҳан тетиклантирувчи, жонлантирувчи. Баҳорнинг ҳаётбахш руҳи совуқдан ёшлиланган кўзларда, кўкарған юзларда барқ урди, диллар исиб кетди. А. Мухтор, Чинор. Зубайданинг овози ёқимли, ҳаётбахш эди. К. Яшин, Ҳамза. Шерали шу ҳаётбахш лаблардан кўзларини узолмай қолди. С. Кароматов, Олтин қум.

ҲАЁТИЙ [а. حیاتی – ҳаётга, тириклика оид] 1 Ҳаётга, яшашга, тириклика оид. Ҳаётий жараёнлар. Ҳужайраларнинг ҳаётий вазифаси.

2 Ҳаёт учун зарурий, ҳаёт талабидан келиб чиқувчи, ҳаёт талаби билан боғлиқ. Унинг орзуси бир қарашда романтик қасоскорнинг орзуси бўлиб кўринса-да, тагидаги ҳақиқат чуқур, ўта ҳаётий. Ҳ. Үулом, Тошкентликлар. Ҳўжалигимизда ҳали ечилиши ғоят зарур бўлган ҳаётий вазифалар кўплаб кўзга ташланади. «Ўзбекистон Қўриқлари». ..унинг билан сўхбатда зарур ва ҳаётий масалалар гаплашиб олинган эди. Мирмуҳсин, Үмид.

3 Ҳаёт билан боғлиқ, ҳаёт учун типик (бўлган), ҳаётдагига мос, тўғри келадиган. -Асосий масала асарда айтимоқчи бўлган фикрнинг ўқувчи қалбига яқин ва ҳаётий бўлишида, – деди Саид Аҳмад. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Ҳаётий воқеаларни умумлаштириб, сермазмун бадиий асарлар яратган ва ярататган журналистлар кўп. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Рассом шоир ва маърифатпарварнинг сиймосини ҳаётий қилиб ишлай олган. Газетадан.

ҲАЁТИЙЛИК 1 Ҳаётга оид, ҳаёт билан боғлиқ бўлиш; шундай белги-хусусиятга эгалик. XV аср Ҳирот санъатига хос бўлган ҳаётийлик халқчилликка ҳам олиб келади. «Фан ва турмуш». Бу билан улар бадиий ижоддаги энг муҳим фазилатга – ҳаётийликка эришаётирлар. «Шарқ ўлдузи».

2 Яшаш, ривожланиш қобилияти (кудрати)га эгалик; яшовчанлик. Буюк аллома ғояларининг ҳаётийлиги.

ҲАЁТ-МАМОТ 1 Ҳаёт ва ўлим. Ҳаммаси ҳам бир-бираисиз босолмайди илгари. Боғлиқ экан бир-бираига ҳаёт-мамот сингари. А. Мухтор.

2 Ҳаёт ёки ўлим, яшаш ёки ўлиш; тақдир. Беркитишнинг нима ҳожати бор: ҳо-

зир, шу дақиқаларда, бутун ҳәёт-мамотинг шу онамизнинг құлларида.. Д. Нурий, Осмон устуни. Шайбонийхон чоршанба куни ҳәёт-мамоти ҳал бўлишини сезиб, бор истеъододини, бутун тажрибасини ишга сола бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу ҳәёт-мамот кураши, бек афанди! Ҳ. Фулом, Машъял.

ҲАЁТЧАН 1 Яшашга қобилятли; яшовчан. Ҳаётчан тузум. Ҳаётчан ғоя.

2 Ҳаёт билан боғланган, ҳаётдан олинган; ҳалқчил. *Улар [масҳарабозлар] ўзларининг ҳаётчан санъатлари билан меҳнаткашларга ёқимли ҳаяжон, дилни яйратадиган беғубор кулги, истиқболга ишонч баҳш этиб келган.* М. Қодиров, Ҳалқ томошаларида урфодатлар.

ҲАЖ [а. ھـ - муқаддас жойларни зиёрат қилиш; Маккани, Каъбатуллони тавоғ қилиш] Макка шаҳрига бориб, зулҳижжа ойида белгиланган тартиб-қоида ва одатларга амал қилган ҳолда, Каъбани тавоғ ва зиёрат этиш. *Авлиёлардан биттаси уч мартаба ҳажга бориб келган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. -Ҳудо насиб қиласа, ҳажга кетиб, гуноҳларимни ўша ёқда юваб келаман! – деб ният қилди отам. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳар иши минглаб ўзбекистонлик мусулмонлар ҳаж амалини адб этиб қайтишмоқда. Газетадан.

ҲАЖВ [а. ھـ - бирордан кулиш; масҳара, мазах қилиш; сатира] Айрим шахс ёки ижтимоий ҳаётдаги нұқсонларни кулги остига олиб, масҳаралаб айтилган (ёзилган) гап, жумла, байт, асар. *Аваз айрим мұноғиқ, нодон кимсалар хусусида ҳажв айтди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мұқимиини құрғанлар кам бўлса ҳам, лекин уни оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан, кулдириб ичакузар ҳажвларидан танийдиганлар кўп* эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. У деворий газетанинг редколлегия айзоси эди, прогулчиликка қарши чиқариладиган шошилинч сон учун уч-тўрт банд ҳажв ёзиб боришини илтимос қилишиди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Ҳажв қилмоқ Масҳарали гап-сўз, байт ва ш.к. билан танқид остига олмоқ. *У Авазнинг тили заҳарлигини, бирорни ҳажв қилишига усталигини билади.* С. Сиёев, Ёруғлик. Шоир «Мадҳий»нинг бўлса яна аҳволи мавзум: хонни мақташ, ўзига ёқмаганни ҳажв қилиш, хотинбозлик, баччабозлик билан овора бир бетайин. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲАЖВИЁТ [а. ھـ - ҳажвиялар, сатиralар] Ҳажвиялар, ҳажвлар, ҳажвий асарлар. Бобур ҳажвиети айрим кишилар характеридағи баҳишик, бадфевълик, гийбатчилик каби салбий хислатларга ҳам қартилган. «ЎТА».

ҲАЖВИЙ [а. ھـ - қулгили, сатирик] Ҳажв йўли билан тасвирланган, ҳажв қилиб ёзилган. Ҳажвий асар. Ҳажвий шеър.

■ Элмурод дастлабки пайтларда гапхўр улфатларга газета янгилеклари ва «Муштум» журналиниң ҳажвий мақолаларини ўқиб бериш билан киғояланар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Орзиқул.. фермадаги ишни танқид қилиб, ҳажвий қўшиқ айтган, шундан бир оз кейин мудир вазифасидан четлаштирилганди. О. Ҳусанов, Яхшиларга эргашдим.

ҲАЖВИЯ [а. ھـ - қулгили, сатирик асар] Ҳажв билан айтилган, ёзилган шеър ва ш.к. Санъаткор, ҳалқ ҳажвиясининг кулги, киноя, пичинг ўйларидан фойдаланиб, персонажларининг жонли нутқини образли ҳалқ тили ёрдамида беради. «ЎТА».

ҲАЖВЧИ Ҳажв қилувчи, ҳажвий асар ёзувчи. *Мавлоно Абдулвоси деган машҳур ҳажвчи-латифачининг сўз ва ҳаракатлари ҳамманинг ичагини узди.* Ойбек, Навоий. *Форс-тожик адабиётининг классиги, машҳур ҳажвчи адаб Убайд Зоконийнинг туғилганига 700 ишл тўлди.* Газетадан.

ҲАЖВЧИЛИК Ҳажв, ҳажвий асар ёзиш иши, ижоднинг шундай соҳаси. *[Азиз Абдураззоқ] Ғақат шеър ёзиб қолмай, насрӣ ҳажвчиликда ҳам кучини синамоқда.* «Муштум». Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик, ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим. С. Абдулла, Менинг дорилғунуним.

ҲАЖИҚИЗ сўк. Эркакларча иш тутмайдиган; хотинчалиш; кўрқок; номард. -Мен қиморбозман, бойвачча ҳам қиморбоз. Агар бойвачча «ҳажиқизман» деса, майли, молини олиб кетаверсин, – деди Эминохун. Ҳ. Нұймон ва А. Шораҳмедов, Ота. Мен қатори ийгитлар қорга кўкрагини бериб, ўлим билан олишиб юрса-ю, мен иссиқ кўрпани десам, ҳажиқиз бўлар эдим. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАЖМ [а. ھـ - миқдор, ўлчов, шакл] 1 Бирор жисмнинг бўй, эн ва баландлик жиҳатидан катта-кичиклиги; фазода эгаллаб турган ўрни (куб бирлиги билан ўл-

чанади). Бинонинг ҳажми. — Агар ҳажмини каттароқ қиласам, иморатга керакли ҳамма бўёқ ва сирларнинг харажатини кўтарилиши. А. Қаҳҳор, Сароб. Фазонинг геометрик жисм эгаллаб турган бўлганинг катталиги шу жисмнинг ҳажми деб аталади. «Геометрия».

2 Бирор идиш ёки бўшлиқнинг қанча нарса сиғдира олиши, ичининг катталик даражаси; ўлчам. Ёф банканинг ҳажми. Қудуқнинг ҳажми. — Тилнинг кўтарилиши ҳамда лабнинг чўччайиши билан оғиз бўшлиғининг ҳажми ўзгариб, унли товушлар ўзига хос тус олади. «Ўзбек тили» дарслиги.

3 кўчма Умуман, нарсанинг кўп-озлик даражаси, миқдори. Иш ҳажми. Мақоланинг ҳажми. — Текширишда қатнашган кишилар ғўза тупларининг сони, шохларининг миқдори, ҳосилнинг ҳажмини аниқлаб.. чиқдилар. И. Раҳим, Ихлос. Биз, қиссамизнинг ҳажми сиғдирмаганликдан, унинг шаҳардаги соғдил ҳаётига батафсил тўхтатай олмаймиз. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАЖМАН [а. حَاجَمَان] — ҳажм жиҳатидан, ҳажмга кўра] Ҳажм жиҳатидан, катта-кичиклик ёки кўп-озлик нуқтаи назаридан. Ҳажман кичик жисм. Иш ҳажман кўп бўлса ҳам, анча енгил эди. — Кам куйдириладиган гипсли боғловчи моддалардан фарқли ўлароқ, ангириди цементи қотиши вақтида ҳажман кенгаймайди. «Фан ва турмуш».

ҲАЖМИЙ [а. حَاجَمِيَّ] — ҳажмга оид, ҳажман] Ҳажмга боғлиқ бўлган, ҳажмдан келиб чиқадиган. Ҳажмий анализ. — Ҳажмий оғирлик бир куб жисмнинг килограммлар ҳисобидаги оғирлигидир. «Физика».

ҲАЖМЛИ Ҳажмга эга. Катта ҳажмли бак. Кичик ҳажмли идиш. Юз минг тонна ҳажмли кема.

ҲАЖР [а. حَاجَر] — ташлаб кетиш, тарк этиш; айрилиқ, жудолик] Айрилиқ ҳолати; жудолик, ҳижрон. Ишқ давоси, авом ўйланча, васл эмас — ҳажрдир. Зеро, васл ишқ ўтини сўндирувчи, ҳажр эса камолотга эришиштирувчи. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Тун билан ўйғабди булбул Ғунча ҳажри догоида. Кўз ёши шабнам бўлиб Қолмиш унинг япрагида. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ҲАЗ [а. حَاجَز] — баҳт, омад; мўл-кўлчилик; ҳузур-ҳаловат; кайф-сафо; шодлик; роҳат, лаззат]: ҳаз этмоқ шв. Роҳатланмоқ, маза қилмоқ. Қизим, гаширинг [сабзинг] бўлса, па-

лов қила қол, ҳаз этиб бир еяли! С. Сиёев, Ёруғлик. Ғазалнинг тозасидан ўқуми? Билсанг, ўқи, ҳаз этайлик. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЗАР [а. حَذَر] — эҳтиёткорлик, хушёрлик; эҳтиёт бўлиш, сақланиш] Ҳқимсиз, ёмон шахс, нарса, хатти-ҳаракат ва ш.к. дан жирканиб, ўзини тийиш; тортиш, сақланиш. Кундошингнинг кўриниши баёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан. Бундай одамдан, албатта, ҳазар керак. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қайнот отангизга айтдим: ..ҳар ҳолда ёмондан ҳазар лозимдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЗАР ҚИЛМОҚ Жирканиш, ёқтираслик, ҳазар билан муносабатда бўлмоқ. Ҳаромдан ҳазар қилмоқ. — Тўғриси ҳам Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳар бир қадамнингиз одамларга кўриниб турнибди. Энди сиздан ҳамма ҳазар қиласди. Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. Чунки ҳалқ ёғондан ҳазар қиласди. Газетадан. Шаҳзода ундан [бойваччадан] ўйқадан ҳазар қилгандек ҳазар қиласди. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЗАРЛАНМОҚ кам қўлл. айн. ҳазар қилмоқ қ. ҳазар. ..хўроз, им уришиштиратурғон кўча чапанилари, боз-бозлиқка муккасидан кетган суюгоёқлар ҳам бу ярамас одамлардан ҳазарланиб, аста-секин беза бошлидилар. Газетадан.

ҲАЗИЛ [а. حَاجِل] — кулги, мазах қилиш, тегишиш, ҳазиллашиш] 1 Қизиқчилик, эрмак учун, ўйнашиб қилинган хатти-ҳаракат ёки айтилган гап; жиддий, чин эмас. Ҳазилми, чинми? Ҳазилнинг қўй! Сен ҳазилни кўттармас экансан. Ҳазил — ҳазилнинг таги зил. Мақол. Қўрса — ҳазил, кўрмаса — чин. Матал. — Тантибойвачча Гуландомнинг сўзини [киноясини] ҳазил деб ўйлаган бўлса керак. Ойбек, Танланган асарлар. Ичкарида ҳамон куй янграп, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тинмасди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳудойберган хўёжа ярим ҳазил, ярим чин гапириб, Авазни ўтирганларга танишиштири. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган; осон. Институтда ўқиши ҳазил деб ўйлайсанми? Шунча юкни кўтариш ҳазил эмас. — Профессор бўлишининг ўзи ҳам ҳазил эмас, — деди Умид Раъно билан Ҳафизага. Мирмуҳсин,

Умид. Уч-тўрт ой ичидаги участка қуриб олиш ҳазил иш эмас. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАЗИЛ ҚИЛМОҚ Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. Эргаш болаларнинг бирининг елкасига уриб, бирининг бурнини чимчилаб, яна бирига.. бор, бурнингни юваб ке, кирдан қорайиб кетибди, – деб ҳазил қилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Нима бўлди жувонга? Эртадан кечгача кундошлари билан ўйнашади.. ҳазил қилади, қитиклайди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҲАЗИЛАКАМ с.т. 1 Ҳазил ўйли билан қилинган, ножиддий. Раҳматли Уста Мўминга кечалари жангнома ўқитиб эшишганларимиз эсингиздами? Ўша ҳазилакам урушлар тўғрисида лофт-қоғ урилиб ёзилган жангномаларга шунчалар қизиқар эдик. А. Қаҳдор, Асрор бобо.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган, осон. Илгари жуда қулақ бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлагандо, ҳазилакам эмаслиги равшанлаши. Ойбек, Танланган асарлар. Эндики кураш ҳазилакам бўлмайди. Ҳ. Шамс, Душман. Бу образлар устидаги меҳнатларим ҳазилакам бўлмаган.. А. Юсупов, Чинор ва ниҳол.

ҲАЗИЛАКАМИГА Сира қийналмасдан, осонликча. Бу ишни ҳазилакамига қилиб қўяман. — Навқирон ўигит эдим. Оғир кетмонларни ҳазилакамига урадим. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАЗИЛВОН айн. ҳазилкаш. Табиати шўх, қувноқ, ашулачи, ҳазилвон бу қизнинг юрагида дарди бор эди. Ойбек, О.В. шабадалар. Пончаве «ҳи-ҳи, ҳи-ҳи»лаб, бўлиб-бўлиб, совуққина кулди. «Ҳазилвон экансиз», деб қўйди. А. Мухтор, Туғилиш. Қодиржон студентлик давридаги бу ошаси билан эски ҳазилвон бўлгани учун, дарров «хўжумга» ўтди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташгандা.

ҲАЗИЛВОНЛИК айн. ҳазилкашлик. Махалладаги турли қизиқчиликлар ва ҳазилвонликларда Юсуфжонга тенг келадигани ўйқ эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАЗИЛКАШ [а. + ф. هزلىش] – ҳазил қилувчи] Ҳазил қилишни яхши кўрадиган, бир-бiri билан ҳазиллашадиган; ҳазилвон. Ҳазилкаш ўигит. — Жаббор ҳеч ўзгармаган, студентлик кезларида қандай бўлса – ўшандай софдил, ҳазилкаш эди. О. Ёкубов, Учрашув. Бири биридан башанг, бири ик-

кинчисидан дилкаш, ҳазилкаш, тегажак қувноқ одамлар. И. Раҳим, Тақдир. Бир куни ҳазилкаш оғайнилари: - Мўйлов, аслида раис бўладиган савлатинг бор-да. Ҳозир ҳам раисдан қаеринг кам, – деб тегишиши. С. Анорбоев, Оқсой. Ҳар кўчада, ҳар муюнда унинг турли табақага мансуб дўстлари.. ҳазилкашлари учрар эди. Ойбек, Навоий.

ҲАЗИЛКАШЛИК Ҳазилкашга хос гап-сўз, хатти-ҳаракат; ҳазилкаш бўлиш, ҳазил қилиш. Воси ака кулагисини босолмаू, ҳазилкашлик билан деди: -Ўзинг яна битта қиз туғиб бер. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. -Нақ жаннатнинг эшиги олдига бориб қолган эдинг, укам, – деди Қудрат ҳазилкашлик қилиб. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Ҳазилкашликда бошқалардан ўзарди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАЗИЛЛАМОҚ шв. Ҳазиллашмоқ. Болам, сени ҳазиллаб айтади десам, чини билан сенга бир гап бўлган экан. «Ёдгор».

ҲАЗИЛЛАШМОҚ 1 Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, бирор иш, хатти-ҳаракат қилмоқ; ҳазил қилмоқ. Ҳафа бўлма, асқияни яхши кўради, мен келган вақтларимдаям ҳазиллашавериб, қулоқ-миямни еганди хумнап. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. Саодатхон ҳам бу қизни бугунгина кўрганлигини ўйламас, ҳазиллашар, кулар эди. С. Зуннунова, Янги директор. Мен билан ҳазиллашсанг майли-ю, бироқ капитан билан ҳазиллаша кўрма. О. Ёкубов, Излайман.

2 Бирор шахс ёки нарса билан ҳисоблашмаган ҳолда, нописанд, менсими муносабатда, мумомалада бўлмоқ; ўйнашмоқ. Сиз касалсиз, ахир, тушунинг, гипертония билан ҳазиллашиб бўлмайди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз ўигит, – деди ниҳоят пўнгиллаб бой, – ахир, амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИЛНАМО [а. + ф. هزلىنما] – ҳазил тарзидаги, ҳазилсимон] айн. ҳазиломуз. Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазилнамо гап ташлашарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАЗИЛОМУЗ [а. + ф. هزلى أمير] – ҳазилга ўхшаш, ҳазиллашиб] Ҳазилга ўхшаш, ҳазил аралаш, ножиддий. Зиёдахон, зувала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди: -Унақа

одам эмаслигингизни ҳали ўзлари ҳам билмайдилар. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАЗИЛСИМОН кам қўлл. айн. ҳазило-муз. Ҳазилсимон гап. — Тантибойвачча уни ҳазилсимон койиб, кейин Йўлчига сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИН [а. حَزِين — қайгули, ғамгин, мунгли] Fam-қайғу ифодали; мунгли, эзгин. Юракни зир титратадиган бу ҳазин қўшиқ тобора авжга чиқиб, сultonнинг юрагига ғулув солмоқда эди. О. Ёкубов, Кўхна дунё. Ҳонани ҳазин ёқимли «Чўли ироқ куий ўз сеҳрига олди. Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар. Зумраднинг ҳазин овози юракни қўймаларди.. С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАЗИННИЯТ [а. حَزِينَةٌ — ҳазинлик, ғамгинлик] эск. кт. Fam-қайгули ҳолат; ҳазинлик, мунг. Юлдуз ўйқ, чироқ ўйқ, фажиат қандайдир, киши кўнглини таталовчи ҳазиният кезади. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЗИНЛИК Ҳазин ҳолат, ҳазин ифода. Унинг овозида аллақандай ички изтироб, ҳазинлик бор эди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Негадир қайта-қайта Даврон ака эсимга тушиб, дилимни қандайдир ҳазинлик қулғаб олади. О. Ёкубов, Излайман.

ҲАЗИР [а. حَذِير — эҳтиёткор; ҳүшёр; эҳтиёткорлик билан иш тутадиган]: ҳазир бўлмоқ с.т. Эҳтиёт бўлмоқ, ўзини сақламоқ. Иннайекин, ҳазир бўлинглар: қақур ерларга жон кирганда, тагин Тешабой ишеб кетмасин. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Баҳор ойлари тут пишганда, мен устига чиқиб қоқардим. Пастда бўлса: -Хой, болам, ҳазир бўл! Кўзингга қара! — дейшишиб, ойим билан дадам чодир тутуб туршиарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЗМ [а. حَضْم — ўзлаштириш, сингдириш (овқатни, дарсни); овқатнинг сингиши] 1 Таомнинг ошқозонда сингиши, организмда ўзлаштирилиши. Ҳазм бўлмайдиган овқат. — Ёз кунлари тагидан рангбаранг майда тошлар кўриниб турган сойдан бир ҳовуч сув олиб ичсангиз, танангиз яйраб, еган овқатингиз ҳазм бўлиб кетади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 кўчма Таъби кўтариш имконияти, қобилияти. Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга дўнгиллайди-да, дарвозани берклиши ҳаракатига тушади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЗМ ҚИЛМОҚ 1) сингдирмоқ (таом ҳақида). Мен кечки овқатни сизлардан сал барвақтроқ қиласман, негаки кексароқман, бўлмаса — ҳазм қиломайман. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Шу мебдангиз бўлса, тошини ҳам ҳазм қилиб юборсангиз кераг-ов. Ҳ. Шайхов, Характеристика; 2) кўчма бирор кўнгилсиз ҳодиса ёки муомалага бардош бермоқ, чидамоқ. Фармонов болаларнинг ишидан мамнун бўлса ҳам, муомалаларини ҳазм қиломасди. А. Мухтор, Чинор; 3) кўчма мияга сингдириб олмоқ; уқмоқ, ўзлаштирмоқ. Дарсни ҳазм қилмоқ. — [Султонмурод] Ҳужрага қамалиб, кечакундуз китоб мутоллаа қиласди. Ўнлаб китобни ҳазм қилгандан сўнг, яна ўз ишқининг алами, туганнисадостонига берилади. Ойбек, Навоий; 4) мөҳиятига тушунмоқ, англаб етмоқ. [Мирҳосил] Кейинги вақтларда ҳалқ ҳаётида юз берган ўзгаришларни ҳазм қила олмай: «Мен ўзгардимми, ёки замон ўзгардими?» деб юрибди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан; 5) кўчма ўзиники қилиб, ўмарни кетмоқ, ўзлаштириб юбормоқ. Ҳалилов «9021 килограмм маккажўхори олинди», деб қалбаки акт тузади, бунинг эвазига 1804 сўмни ҳазм қиласди. Газетадан.

ҲАЗМИ ТАОМ Овқатни ҳазм қилиш учун ёрдам берадиган нарса. Баъзи одамлар ичкилик иштаҳани очади, ҳазми таом.. фойдаси зўр, дейдирлар. «Муштум».

ҲАЗМЛАМОҚ кам қўлл. Ҳазм қилмоқ (қ. ҳазм). Ялпиз.. ошқозонни мустаҳкамлайди.. таом ҳазмлашини яхшилайди.. К. Махмудов, Кўкда гап кўп.

ҲАЗМЛИ Тез, осон ҳазм бўладиган. Ҳазмли таом. — Агар унга [хўрор шўрвага] зира, оқ пиёздан солиб юборилса, яна ҳам хушхўр ва енгил ҳазмли бўлади. «Муштум».

ҲАЗОР [ф. هزار — минг] эск. кт. Минг (одатда ўзбек тилида саноқ сон маъносида эмас, балки сон-саноқсиз, жуда кўп, фоят, бениҳоят, чексиз каби маъноларни ифодалаш учун кўлланади). Ўз сўзли ўзбекнинг кўклам ваъдаси — Минг карра минг тонна, ҳазор бор ҳазор. Ф. Фулом.

ҲАЗОР-БАҲАЗОР [ф. هزار بهزار — минг-минглаб] Минг-минг, мингларча; жуда ҳам, беҳад кўп. [Имом домла:] Бажонудил ўқир эдик, ҳазор-баҳазор афсуски, ойнак ҳужрада қолибдур. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЗОРОН [ф. هزاران – минглар, кўп минг] эск. кт. Минглар, минг-минг, беҳисоб. Нечук худо ярлақади, тақсирлар? *Ғарид хонамизни муборак қадамларингиз билан мунавар этганингиз учун ҳазорон раҳмат!* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲАЗРAT [а. حضرت – жаноб, хурматли] 1 дин. Оллоҳ, пайғамбар каби муқаддас зотларни, шунингдек, дин арбобларини улуғлаш учун уларнинг исми олдидан қўлланади; кимсанинг мартаба, вазифасини билдирувчи сўз билан ёки ўзи алоҳида ҳам қўлланади, мас., Ҳазрати Одам. — Ҳазрат Алининг дулдулини ҳеч бир от қувиб етган эмас – китобларда шундай ёзилган. Ойбек, Танланган асарлар. – Зеҳни ўтқир, тили бурро Ҳафиза болам анча қўйнади. Исириқ солиб, ҳазрат Баҳоваддинга ўн битта кулча атаб қўй, болам, – деди кампир. Мирмуҳсин, Умид. Ҳазрати эшоннинг хизматларига бел боғлаб, шу ерларда муридларга бош бўлиб, буғдой эктириди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Муборак бўлсин, улуғ ҳазратим! Садриддин аълам жилмайди. Ойбек, Улуг йўл.

2 Подшоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни улуғлаш учун «жаноб олийлари» маъносида ишлатилади. Султон Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари. Бек ҳазратлари. Подшоҳ ҳазратлари. — Қамчиси кўкда товланиб, ханжари заҳар сочган хон ҳазратнинг бўйргига ким қарши бора олсин? А. Қодирий, Мехробдан чаён. – Амир ҳазратлари саломатмилар? – ташвишланиб сўради бой. Ҳ. Фулом, Машъял.

3 Илм-фан, санъатда шуҳрат қозонган буюк кишиларни улуғлаш учун ва умуман ҳурматни ифодалаш учун таҳаллус ёки номларга қўшиб ишлатилади. Навоий ҳазратлари. Ҳазрати Жомий. — Меъмор ҳазратларининг ҳовлилари шу эди-а? Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳазрат мударрис хайрлашган жойида яна тўхтаб, томоқ қириб олди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲАЙ унд.с. 1 Кимсанинг диққатини ўзига жалб этиш, чақиришни билдиради; эй. Ҳай, эшик тақиляпти, қара. Ҳай бола, қаёққа кетяпсан? — Мулла Норқўзи дарғазаб бўлиб, ўрнидан турди ва эшик олдига бориб, бор товуши билан бақирди: – Ҳай хотин, дейман, қандоқ беҳаёсан! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Эътиборни тортиш, огоҳлантиришни билдиради; эй. Ҳай, бу ганин унга айтса кўрма. Ҳай, электр симига тегиб кетма. — У, уйнинг зинасига энди қадам қўйганда, похол гарами остидан чиққан бир кампир: – Ҳай, болам, немис бор! – деб қичқирди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бўлган ёки ўтган ишдан розиликни, эътиrozисзликни ёки унга эътибор бермасликини, «шундай бўлса бўлиди» маъносини билдиради. Ҳай, ўтган ишга салавот. Ҳай, бўлар иш бўлди, энди бу томонига эҳтиёт бўл. — Ҳай, майли, ишқилиб сени топарман. П. Турсун, Ўқитувчи. Қалъага сиғмай, бу ерга келибсан, ҳай, мен рози. С. Сиёев, Ёргулик.

Шайтонга ҳай бермоқ қ. шайтон II.

ҲАЙБАРАКАЛЛА [< ҳай + баракалла] Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтов; шундай мақтов билан руҳлантириш, қизиқтириш. Атрофинингиздаги тўрт-беш лаганбардорнинг ҳайбарақаласига учиб, ўзингизни ўйқотиб қўйдингиз. С. Маҳқамов, Шогирд. Бу даврда илгариги ҳайбарақалла билан иш битмайди. Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИ Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтовлар айтувчи, шу тарзда қўллаб-қувватловчи шахс. Мен сизга айтсам, ука, ўзимиз ҳам анча ҳайбарақалачи бўлиб қолибмиз. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳошим уни [Ғуломни] ўз ҳайбарақалачилари сафига ҳеч тортолмади. Ғулом ака бошқача тоифа одам экан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИЛИК Ҳайбарақалачига хос иш тутиш, амалий ишдан кўра қуруқ мақтов, қўллаб-қувватлашга берилиш. Қишлоқ хўжалик органлари раҳбарлари ҳайбарақалачиликдан амалий ишга ўтишлари керак. Газетадан. Тошматовнинг бавзи ҳатти-ҳаракати, ҳайбарақалачилиги нима мақсаддага қаратилганлиги устида жиiddийроқ ўйлашга мажбур қилиб қўйди мени.. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЙБАТ [а. سبب – қўрқув, ваҳима, даҳшат; қадр-қиммат; ҳурмат, эътибор, обрў, нуғуз] 1 Улуғвор кўриниш; важоҳат, салобат. Баъзидга тоглар ҳайбати, денгизлар тўлқинига қараб, бу мўъжиза олдидга беихтиёр ичимииздан хўрсуник келади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. [Очил бува] Чинортог этагида ҳайбат билан қорайиб турган чинорга узоқдан тикилиб, тонг оттириди. А. Мух-

тор, Чинор. *Мозористон ҳайбати, мозористон сукуннати уни ғамғин ўйлар гирдобига ботиради*. С. Сиёев, Ёргулик.

2 кўчма Ваҳимали ҳис-туйғу, шундай ҳис-туйғу үйғотувчи нарса, ҳолат; ваҳм. Аҳмадбек минди тарлоннинг белига, Ҳайбат билан қаради соғу сўлуга. «Ойсулув». Аждарҳо домига Шакар кетади, Аждарҳо ҳайбати шундай бўлади. «Ширин билан Шакар».

Ҳайбат қўлмоқ шв. Ваҳм солмоқ. Эркак таҳдидли товуш билан аёлга ҳайбат қиларди: -Мен сенга айтпайман, овозинги чиқара кўрма, секин олдимга туш. Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. Йўлбарс каби жойдан турсанг қўзғалиб, Ҳар тарафга ҳайбат қилсанг на бўлди? «Нурали».

ҲАЙБАТЛИ 1 Улуғвор кўринишили, салобатли, баҳайбат. Ҳайбатли баланд тоглар ой ёғдусини ҳам ютиб юборгудек қорашиб, ваҳм соларди. С. Кароматов, Олтин кум. Яссавий мақбарасини Темир Кўрагон бино қилдирган, кўп ҳайбатли, муҳташам мақбара. Ойбек, Улуғ йўл. Ичкарида масавурига сиғмайдиган ҳайбатли нарса пойлаб тургандай бўларди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

2 кўчма Ваҳимали, даҳшатли. Жанг бўлади кўп ҳайбатли, Ёв ғаламис, қув, шиддатли. М. Шайхзода, Тошкентнома. Фронтнинг унча ҳам катта бўлмаган бир участкасига тўплланган мингларча замбарақ гумбурлашидан ҳайбатли бир гувуллаш ҳосил бўлдики.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАЙВОН [а. حیوان – тирик нарса, ҳар бир тирик жон] 1 зоол. Ҳаракат қилиш ва сезиш қобилиятига эга бўлган ҳар бир тирик мавжудот; жонивор. Умуртқали ҳайвон. Сутэмизувчи ҳайвонлар. Судралувчи ҳайвонлар. Ваҳший ҳайвонлар. Ўй ҳайвонлари.

2 Инсондан бошқа ҳар қандай жонивор. Ўргатилган ҳайвонлар. Ҳайвонот боғида ҳайвонларнинг турлари ҳам, сони ҳам кўп. — Олимовнинг ҳикояси болаларнинг зеҳнида шундай таассурот қолдирди: иссиқ билан совуқ, қор билан ёмғир, сув билан ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонлар – буларнинг ҳаммаси табиатдаги қазиш, ўйиш, емириш кучлари ҳисобланар экан.. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Иш ҳайвони Миниш, юқ ташиш, ер ҳайдаш учун фойдаланиладиган тўрт оёқли жонивор; от-олов. Қулоқларнинг от-уловлари,

иши ҳайвонлари бугун-эрта колхоз ҳисобига ўтиши керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Одати, қилиғи, хатти-ҳаракати ва ш.к. жиҳатдан ҳайвонга ўхшашикни, ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. Одамнинг ҳайвони киши ҳақидан қўрқмайди, киши молига кўз олайтиради. Ойбек, Танланган асарлар. -Шунча ўйлдан буён мен унинг бунақа қилиқлари борлигини билмас эканман. Ҳайвоннинг ўзгинаси экан-ку! Мирмуҳсин, Меъмор. -Воў ҳайвонлар-еў! Тифу! – деди-ю, шартта бурилиб чиқиб кетди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Илгари «оз-моз» ичиб, сўнг бўлди ҳайвон оқибат. Ҳ. Нурий.

Оби ҳайвон Ўликни тирилтирадиган сув, тириклик суви (эртакларда). Ҳайвони нотик эск. Инсон, одам.

ҲАЙВОНЗОТ [ҳайвон + зот] Ҳайвон боласи, ҳайвон насли, ҳайвон. Жабр қилди ҳайвонзотнинг жонига, Қирқ бир қамчи урди отнинг сонига. «Рустамхон». Ёдгор бу чинорнинг остига борди, ҳар тарафга қаради: на одамзод ё бир ваҳший ҳайвонзот – ҳеч нарса кўрмади. «Ёдгор».

ҲАЙВОНИЙ [а. حیوانی – ҳайвонларга, маҳлукотга оид] Ҳайвонларга хос; шаҳвоний. Чиндан ҳам бу жасурона исён хотин-қизлар томонидан Ҳудоёрнинг ҳайвоний истагига қарши биринчи кўтарилиши эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кейин маймун ҳайвоний ғазаб ичида атрофга аланглаётib, деразадан эгасининг даҳшат боссан чехрасига кўзи тушиб қолди. «Фан ва турмуш».

ҲАЙВОНЛАШМОҚ Инсоний фазилатларни йўқотмоқ, ваҳшийлашмоқ. Муродхўжса домла: -Қишлоқ ҳалқи ҳайвонлашиб кетаётир, кўргани тоқатим йўқ, – деб юрган одам. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙВОНЛИК Ҳайвонга хос одат, қилиқ, хатти-ҳаракат. Бари бир ҳайвон ҳайвонлигини қилди, яъни маъради. «Гулдаста».

ҲАЙВОННОТ [а. حیوانات – «ҳайвон» с. кўпл.] Тирик мавжудотлар, ҳайвонлар олами; ҳайвонлар. Поччам билан аммам бу гул, бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нури дийдаларидай парвариш қиласилар. Ф. Фулом, Шум бола. Университетнинг учинчи курсида ўқир, мақсади ҳайвонот дунёсини ўрганиши, шу соҳада илмий иши олиб бориш экан. Ж. Абдуллахонов, Орият. Ҳайвонот мойларидан тайёрланган ёғ маҳсулотлари ҳам яхши доғлашни талааб қиласиди. Газетадан.

ҲАЙДАЛМА: ҳайдалма қатлам қ.х. Экин майдонининг ҳайдаб юмшатиладиган устуки қатлами. Ҷуқур ковлашда, ҳайдалма қатламдан чиққан ва озиқ моддаларга бой бўлган тупроқ чуқурларнинг бир томонига.. ташланади. Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ҲАЙДАМОҚ 1 Бирор томонга қараб юришга қистамоқ; боришига мажбур қилмоқ; йўлламоқ. Ўн бир кишини банди қилиб, қўлларини чилвир билан боғлатди-да, олдига солиб ҳайдаб кетди. К. Яшин, Ҳамза. Ишитали подани ўтган ҳафта ўтлаган ерига – сой бўйига ҳайдади. Т. Малик, Ажаб дунё. Узокда чироқ милтиллаб кўринди.. Отни тўғри ўша томонга ҳайдади. М. Ҳазраткулов, Журъат.

2 қўчма Бирор томонга юритмоқ, йўналтиришни бурмоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). Кўтмармалик билан ишинг бўлмасин! Сувни Сойариққа ҳайдаб, Оқсоқолнинг қулогидан хабар ол. Н. Сафаров, Уйғониш. Катталар хўн деса, тогни тешиб, Тожиксойни ҳайдаб келамиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Мавжуд жойидан, маълум макондан кетказмоқ, кетишига мажбур қилмоқ. Ўша, Муқаддам ҳайдаб юборганидан бери бу ўйга қадам босишига ҳақи ўйқилигини биларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Йўқ.. қайси диёнатли ота.. қўй оғзидан чўп олмаган ўғлини «оқ» қилиб, даргоҳидан ҳайдар экан?! К. Яшин, Ҳамза. Ўртоқлари олдида ялини борган экан, ҳайдашибди-ку.. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

4 қўчма Йўқ қилмоқ; кетказмоқ. Дилингиздаги васвасаларни ҳайданг. К. Яшин, Ҳамза. Экинзорларда бўладиган тонгги бир тароват.. муздек шабада.. – барчаси Аваznинг кўнглидан музмасағил, оғир туш асортини ҳайдагандек бўлди. С. Сиёев, Аваz. Кек сақламас, дилхизларини ҳайдаб, ўзини идора эта олар эди. С. Сиёев, Аваz.

5 Иш, мансаб ва ш.к. дан четлатмоқ, маҳрум қилмоқ; қувмоқ, кетказмоқ.. ўшаларнинг ёрдами билан қамалмай қолибдилар-у, фақат ишдан ҳайдалибдилар. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Николай таҳтдан ҳайдалиб, инқилоб бўлган кун олти яшар гўёдак эканман. Н. Сафаров, Оловли излар. Билса, институтдан ҳайдайди. «Гулдаста».

6 Транспорт воситасини миниб, юргизиб, бошқариб бормоқ. Отам арава ҳайдар эди. Акам машина ҳайдайди. ■ У дўконларга газлама ташиди, извош ҳайдади. Ойбек, Танланган асарлар. Бирон кор-хол бўймасин, деб моторга ўт бериб, жадал ҳайдаб кетди. С. Аҳмад, Юлдуз.

7 Ерни маҳсус асбоб (плуг, омоч, сўқа каби) тиши билан тилиб, ёриб, ўйиб юмшатмоқ. Ерни трактор билан ҳайдамоқ. Ер ҳайдасанг, куз ҳайдади, куз ҳайдамасанг, юз ҳайдади. Мақол. ■ Тушдан кейин ўйга келиб, буғдой ўраман.. арпадан бўшаган ерни ҳайдаб, мола босаман. С. Сиёев, Ёргулик.

8 ким. Иситиш ёки қайнатиш ўйли билан таркибий қисмларга ажратмоқ; шу йўл билан бирор нарса ажратиб олмоқ. Спирт ҳайдамоқ.

ҲАЙДАР [а. حیدر – шер; Ҳазрат Алининг сифатларидан бири] 1 Икки чакқадан кўйилган кокил. Боққа кирсам, тонг шамоли Ҳайдаримни ёзди. Ўйга кирсам, гариб онам Юрагимни ёзди. «Қўшиқлар».

2 айн. ҳайдар кокил. Орқам тўла ҳайдарим, Ҳар жойда харидорим. «Оқ олма, қизил олма».

Ҳайдар кокил Умуман, чиройли қилиб ўрилган соч, кокиллар. Ҳайдар кокилинг узун, Ювиг тарагин, ёрим. «Қўшиқлар». Қирқта ҳайдар кокилим, Райхон қўшиб тарайман. «Қўшиқлар».

3 Ҳайдар (эрқаклар исми).

ҲАЙДАРКОКИЛ Ўрдакларнинг бир тури (бошида қора патдан иборат кокили бўлади).

ҲАЙДОВЧИ 1 Ҳайдамоқ фл. сфдш. Автомашина ҳайдовчи. Ер ҳайдовчи. Извош ҳайдовчи. Пода ҳайдовчи. ■ Нафсилашибирда, бизга ўхшаи отбоқарга, ер ҳайдовчига қийин, жуда қийин. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Транспорт воситалари, қишлоқ хўжалик машиналари ва ш.к. ларни бошқарувчи киши. Пиёда, худди транспорт ҳайдовчиши каби, йўл ҳаракатининг тенг ҳуқуқли иштирокчиси ҳисобланади. Газетадан. Ҳайдовчи ҳам ўз шаънига айтлаётган мақтov ва тилакларни эшитгандек.. тағин шитоб билан тормоз босади. С. Сиёев, Ёргулик.

3 «Бешкўттар» ўйинида рақиб томонига жўннатилган жуфт қарталарнинг устига қўшиб бериладиган яна битта қарта. Икки ўн-

лик ва икки саккизликка бир еттиликни ҳайдовчи қиммоқ.

ҲАЙДОВЧИЛИК Ҳайдовчи касби, иши. Унинг [шоффернинг] ҳайдовчиликни улуглаёт-ганига йигирма ўйдан ошиди. Газетадан.

ҲАЙЁ-ҲАЙ: ҳайё-ҳай деб (ёки дея) Йўлга, сафарга астойдил жазм қилиб, зўр қатъият билан. *Мамаюсүф Кўккашқани қоқ қилиб.. Гулнозни мингаштириб, дарвозадан ҳайё-ҳай дея, чиқди-да кетди.* Т. Сулаймон, Интизор.

ҲАЙЁ-ХУ: ҳайё-ху деб (ёки дея) айн. ҳайё-ҳай деб (ёки дея) қ. ҳайё-ҳай. Этак турмушлаб, ёнбошимга бир муштлаб, ҳайё-ху деб, шаҳардан ташқарига қараб ўйлга равона бўлдим. F. Гулом, Шум бола.

ҲАЙЁ-ХУЙТ унд. с. Фалла экинларини кушлардан кўриқлашда ишлатилади. Чумчук, чумчук, шўр чумчук, Ҳайё-хуйт! Ҳайё-хуйт! Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҲАЙЗ [а. حیض – менструация, ой кўриш] Балогат ёшидаги қизларда ва бола туғиши ёшидаги аёлларда ҳар 21-30 (кўпинча 28) кунда содир бўладиган биологик жаён; ой кўриш.

ҲАЙИНЧАК шв. Учиб ўйнаш учун баланд ёғочга, кўпинча дараҳт шохига осиб, учлари қўшиб боғланган узун арқон ёки арғамчи; арғимчоқ. Ҳасан овчининг қўшинисиникда қизлар ҳайинчак учшишмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Узун-узун аргамчи Ҳайинчакка, ёр-ёр. «Қўшиқлар».

ҲАЙИНЧАЛАК айн. ҳайинчак.

ҲАЙИТ [а. Ҳайит – байрам, тантана] 1 дин. Йилда икки марта: рамазон тамом бўлгач уч кун ва қурбон ойида уч кун бўлиб ўтадиган диний байрам. Тўй тегишилини, ҳайит барчанини. Мақол. — Илгари ҳайит кунлари Қўмирсарайда қўйирчоқбозлик, «чодирхаёл» бўлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳайитдаги.. маросимларга кўп жойларда ҳалқларнинг маҳаллий одатлари – арафа куни ош улашиш, янги кийим кийиш, ҳайитлик бериш, сайл қилиш, яқин одамларини кўриши ва ҳоказо ҳам қўшишиб кетган. «ЎзМЭ».

Катта ҳайит ёки қурбон ҳайити Ҳижрий зулхижжа ойи, яъни қурбон ойининг ўнинчи куни бўладиган диний байрам. Катта ҳайит бўлса – ўтган, кичигига ҳали анча бор. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. П. Турсун,

Ўқитувчи. Кичик ҳайит ёки рўза ҳайити Ҳижрий рамазон ойи тугаши билан эртасига, яъни шаввол сийининг биринчи куни бўладиган диний байрам. Бунинг устига кичик ҳайитнинг баҳор фаслига тўғри келгани нур устига аъло нур бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 этн. Вафотига йил тўлмаган кишини ҳайит кунлари йўқлаб аза тутиш, эслаш маросими; маърака. *Онасининг ҳайити яқинлашган кунлар эди. Ҳадемай акасининг ҳайити ҳам келади.*

З кўчма Бирор муваффақият, ғалаба муносабати билан бўладиган умумий шодлик, байрам. *Пахта планимиз бажарилган куни сизу бизга ҳайит-да!* — Эчкига жон қайғуси, қассобга мой қайғуси. Мен нима ғамда-ю, сизга ҳайит экан-да? — деди Акмал Қудратга. Ж. Абдуллахонов, Йўл.

4 Ҳайит (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲАЙИТЛАМОҚ с.т. Ҳайит байрамини нишонламоқ, ҳайит кунлари сайд қиммоқ. Яраисин деб, қора холлар қўйилган, Кўчаларда ҳайитлаган ким бўлди? «Равшан».

ҲАЙИТЛАШМОҚ Ҳайитламоқ фл. бирг. н. Эз пайти поччамнинг ўртоқлари қовун сайдига чақирган. Бир тарафдан ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, — деди Шум бола. F. Гулом, Шум бола.

ҲАЙИТЛИК Кимсага ҳайит муносабати билан қилинадиган совфа (пул, кийим-кечак ва ш.к.) Шодлик қўшиғи босди саодат кўчасини, Гўдаклар жаранглатар ҳайитлик тангасини. F. Гулом. Улуғ ҳайитдаги ҳайитликка олдирган мўғул эгарча билан галати қилиб тойчамни эгарладим. А. Қодирий, Улоқда. Низомжон, аясидан ҳайитлик олган боладек диканглаб, кунни кеч қилди. С. Аҳмад, Уфқ. Кейин расталарни айлануб, уйга ҳайитлик олдишар. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИТ-МАЪРАКА айн. ҳайит 2. -Мунча тез? Ойимнинг ҳайит-маъракаси ўтмасдан-а! — Ҳакимбойвачча қўлини силкиди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙИТЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби ҳайит билан боғлиқ эканини билдиради. ..сира овора бўлманг, уйда иш кўп. Ўзингиз биласиз, ҳайитчилик, келди-кетди дегандек.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИҚИШМОҚ Ҳайикмоқ фл. бирг. н. Болалар отасидан ҳайиқишиади. — Унинг ян-

ги усул мактабига дастлаб болалар жуда кам келди. Тўғриғоги, ота-оналари «қандай бўлар экан?» деб болаларини беришга ҳайи-қишиди. М. Исмоилий, Фарфона т. о.

ҲАЙИҚМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга чўчимоқ; қўрқмоқ, ботина олмаслик. Қобил Комиловичнинг юраги орзиқди. Миясида туғилган турли фикрларга чуқурроқ маъно беришдан ҳайиқди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Ҳамма жойда оқни – оқ, қорани – қора, деб айтишдан ҳеч ҳайиқмаслик керак. П. Турсун, Ўқитувчи. Доводироқмикан? Ундай деса, фан номзоди, унча-мунча олимлар қўл уришга ҳайиқадиган муаммолар устиди ишилаётган экан. С. Нуров, Нарвон.

2 Бирор хатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. да кимдандир, нимадандир чўчимоқ, у билан ҳисоблашмоқ. *Дадасидан бир оз ҳайиқади.* С. Зуннунова, Янги директор. ..бу ҳайиқатгўй йигитнинг теварак-атрофдаги қишилоқ ва овулларда обрўйи катта экан, ундан кўплар ҳайиқар экан. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Пошиша хола.. оҳир-оқибатда ўз обрўйига путур етиб қолишидан ҳайиқарди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *У хонаси келганда ҳеч кимни аямасди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАЙКАЛ [а. Ҳайкал – жуда улкан, катта; ибодатхона, улкан бино] **1** Киши ёки ҳайвон гавдасининг гипс, тош, металл, ёғоч ва ш.к. қаттиқ материаллардан йўниб, ўйиб ясалган тасвири. *Навоий ҳайкали.* — Чиройли гиламлар, турли ҳайкаллар, жилди креслолар.. билан безатиган кабинетдан сира-сира айрилгилари ўйқдай. «Муштум».

2 Бирор шахс ёки воқеа хотирасини абадийлаштириш учун ясалган архитектура ва ҳайкалтарошлиқ иншооти; ёлгорлик. *Уруши қурбонларига ўрнатилган ҳайкал.* — Ўзбек халқи ўзининг биринчи ва тўнгич президенти Йўлдош ака Охунбобоевга ҳайкал ўрнатиш маросимини ўтказмоқда. Н. Сафаров, Оловли излар. Балки ерга ризқ-рўз ургуни қадаган биринчи дехқон шарафига рамзий ҳайкал қўйилар. «Ўзбекистон қўриқлари».

3 кўчма Умуман, шахс хотирасини абадийлаштириш учун хизмат қиласидиган нарса. Ҳ. Олимжон барҳаёт вақтида ҳам ўзи учун ҳайкал яратса олди. Н. Сафаров, Оловли излар.

4 фольк. Аёллар бўйинга осиб, кўкракка ташлаб оладиган, олтин ёки кумушдан ишланган безак буюми (зебигардоннинг қадимги тури). *Ойимлар ўтирас ҳайкалин осиб, Мушку анбар ҳиди ҳар ённи босиб.* «Равшан». У [Зулфизар] тилла ҳайкалларини осиб.. оёғининг учи билан босиб, кўрганнинг дилини кесиб, боққа равона бўлди. «Зулфизар билан Авазхон».

ҲАЙКАЛАК: нафси ҳайкалак отмоқ шв. айн. нафси ҳакалак отмоқ. қ. ҳакалак. Шундан кейин нафси баттар ҳайкалак отиб, қўл остидаги ишчиларнинг маошига ҳам арра сола бошлиди. «Муштум».

ҲАЙКАЛЛАШМОҚ фольк. Бир-бiri-нинг кўлидан, белидан ушлаб ёки бўйнига қўл солишиб юрмоқ, тизилмоқ. Қараса, кўп қизлар, анча сарвинозлар, беадад канизлар ҳайкаллашиб.. тўп-тўп бўлиб.. юрибди. «Равшан».

ҲАЙКАЛТАРОШ [а. + ф. Ҳайкал йўнувчи, ясовчи] Тош, бронза, ёғоч, гипс ва ш.к. лардан йўниш, ўйиш, қуйиш йўли билан ҳайкал ясовчи санъаткор уста. *Тош шу қадар силлиқки, гўё ҳайкалтарош хўп ҳафсала билан йўнган.* Ҳ. Назир, Сўннамас чақмоқлар. Кўргазма залининг экспозициярида кекса ҳайкалтарошнинг асарларини кўриши мумкин. Газетадан.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК Ҳайкалтарош касби, иши. *Маданий ҳаётимизда катта воқеа бўлган бу кўргазмада ҳайкалтарошлик санъатининг турли жсанрларидағи асарлар намойиш қилинмоқда.* Газетадан.

ҲАЙКАЛЧИ с.т. Ҳайкалтарош.

ҲАЙРАТ [а. Ҳират – ҳайронлик, тонг қолиши; довдираф, гангиб қолиш] Кучли дарражадаги таажжуб, ҳайронлик. *Устанинг санъатидан ҳайратда бўлган одамлар битта танбурдан ҳам шунчалик овоз.. чиқишига тасанно айтишарди.* Мирмуҳсин, Созандиа. *Нақшларга тикилиб қарайман бир-бир, Фикримда ҳаяжон, ҳайрат, тасанно.* Ҳ. Расул, Бахт нашидаси. *Ҳаётнинг энг оддий жисмларидан то энг мураккаб мавжудотларигача – ҳаммаси унга ҳайрат багишиларди.* Газетадан.

Ҳайрат бармоғини тишламоқ Ниҳоят даражада ҳайрон бўлмоқ; ҳайратда қолмоқ. Ҳон олдига у ҳамиша оқ ўйрғасини миниб борарди. *Бу отни кўрганлар ҳайрат бармо-*

ғини тишлаб қолар ва ичида «баайни дул-дүл», деб құярди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ХАЙРАТАНГИЗ [a. + ф. حیرت‌انگیز – ҳайрат құзғовчи, ҳайрат ифодали] кам құлл. айн. ҳайратомуз. *У ғулнинг нозиккина бармоқлар билан тұсиләтганини құриб, қызчага ҳайратанғыз қаради.* Н. Қиличев, Ёронгүл.

ХАЙРАТБАХШ [a. + ф. حیرت‌بخش – ҳайрат бағищловчи, ҳайрон қолдирувчи] кам құлл. айн. ҳайратомуз 1. Ҳайратбахш бир гайрат билан ишламоқ. — Үрмөнсиз диёрнинг ўғиллари учун сон-саноқсиз дарахтлар манзараси, айниқса, мароқли, ғұзал, ҳайратбахши түйілди. Ойбек, Қүёш қораймас.

ХАЙРАТЛАНМОҚ Кучли даражада ҳайрон бўлмоқ, ҳайратга тушмоқ. Қиз оҳиста қўлни бўшатди ва қоронги кечада келган меҳмонга ҳайратланиб қараб қўйди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Йўлчининг сўзлари га ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАЙРАТЛИ Ҳайрат, таажжуб ифодали. Раис сергакланиб, менга ҳайратли кўз ташлади. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ХАЙРАТОМУЗ [a. + ф. حیرت‌آمیز – ҳайрат ифодали, ҳайрон қилувчи] 1 Кишини ҳайратга соладиган, ҳайрон қолдирадиган, таажжублантирадиган. Навкарларнинг ҳайратомуз ҳозиржавоблигига Қурбон қойил қолди. Ш. Холмирзаев, Қыл кўпприк. Бола хоти-расининг ҳайратомуз ўсаётгани кашта-кичикини тонг қолдира бошлади. Газетадан. Уста Ширинларнинг меъморчилик санъати ўз ғўзалиги билан ҳайратомуздир. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳайрат ифодали, ҳайратли ҳолда. - Қўн шаҳарларни билар экансиз, – деди Меъмор ҳайратомуз.. Мирмуҳсин, Меъмор. Вали табиат қўли билан ясалган ҳайкалга ҳайратомуз тикилди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ХАЙРОН [a. حیران – тонг қолган, маҳлиё; гангіб, довдирағ қолган] Моҳият-сабабига тушунмай, англаб етмай қизиқсинган, ажабланган ҳолатли; шундай ҳолатда. Шундай тўполончи боланинг бирданнага юваш бўлиб қолганини құриб, синфдошлари ҳайрон эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳаким ака ҳайрон бўлиб, қўзларини пирпиратди. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Бирор нарса ҳақида аниқ тўхтам, хуносага келолмаган, гаранг ҳолатли. Отабек гарангсиб қолган.. бу олийжаноб ғўзалга

німа дейишини билмас, қаердан сўз бошлишга ҳайрон эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўзини қаёнга уришини, жигаридай азиз бўлиб қолган оққўнгил, тўпори ўигитни ҳайдан ахтаришини билмай ҳайрон эди. С. Сиёев, Аваз.

Ҳайрон бўлмоқ 1) таажжубланмоқ, ҳайратланмоқ. Ҳамма ҳайрон бўлиб, бир-бираға қаради. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) нима қиларини билмай, ўйланниб қолмоқ, эсанкирамоқ. Абдурасул ёрдамга кимни чақириши билмай, ҳайрон бўлиб турганда, бозор ўйлидан бир отлиқ ўтиб қолибди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳайрон қолмоқ** 1) таажжубга тушмоқ, ҳайронликда қолмоқ; саросимага тушмоқ. Жаллод шунда дорга тортмоқ бўлади, Бу дор тұхматлардан ҳазар қиласи. Дор ийқилиб, жаллод ҳайрон қолади. «Ширин билан Шакар»; 2) қойил қолмоқ. Унинг абжирлигига ҳамма ҳайрон қолар эди.

ҲАЙРОНА [a. حیرانه – тонг қолган, маҳлиё; гангіб, довдирағ қолган] поэт. айн. ҳайрон. Келгай эдинг, эй маҳлиқо, ҳар дамда аҳволим сўраб, Бир неча кундир келмадинг, ҳайрона бўлдим соғиниб. Ҳамза. У, бекнинг бежо қўзларига ҳайрона термилиб, бошидаги зангори дуҳоба паранжисини секингина қўлига олди. Ҳ. Фулом, Машъал.

ҲАЙРОНЛИК Таажжуб, ҳайрат; ҳайрон бўлиш; саросима(лик). Жувон сапчиб ўрнидан турди. Унинг ранги бир оз ўчган, қўзларида ҳайронлик ва қўрқув аломати бор эди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноң чироқлари. Марҳаматнинг ҳайронлиги ошди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Самоварнинг оташхонасига маҳси кийдириб ўт олдираётган дадаси ҳайронликда туриб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАЙТ унд.с. 1 Ҳайвонларни қўзғашни, ҳайдашни билдиради. «Ҳайт» деган тияга мадад. Мақол. — Ҳайт, деб Ҳасан мард Fирқўни ўйнатиб, сувлиқни чайннатиб.. ҳа, деб кетиб бораёттир. «Равшан».

ҲАЙЁ-ҲАЙ. -Шошма. Аввал гапни эшиш, – деди Тожибой. – Бир эрдан ёлчимадинг, бундан ҳам ёлчимайсан, келгинди, мусоғир одам. Бир кун ҳайт дейді-ю, кетади-қолади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЙТОВУР 1 Ҳар қалай, нима бўлса ҳам, қандай бўлса ҳам. ..магазинда бошқа нарса топилмаса ҳам, ароқ деганинг кети узилмайди, уруғи кўпми сабилнинг ёки було-

ти борми, ҳайтовор, босилиб ётибди. С. Нурров, Нарвон. Үглим, ҳали сен эшигдингми, ийүқми, ҳайтовор, биз сенинг устингдан бир иш қилиб қўйдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу – кинояни ёки чинми, ҳайтовор, Қосимов тушунолмади.* Й. Шамшаров, Доворук.

2 Яхшики, яхшиямки; хайрият, хайриятки. Раҳим Саидов шошиб телефон китобини кўлига олди. Ҳайтовор, телефони бор экан. Трубкани олди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмгири. Ётиб еганга тоғ чидамайди. Ҳайтовор, дадам ёшлигига шоҳи тўқишини чалачатти ўрганиб олган экан. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙТО-ҲАЙТ: ҳайто-ҳайт деб айн. ҳайё-ҳай деб қ. ҳайё-ҳай. Ҳайто-ҳайт деб, ўйла равона бўлдилар.

ҲАЙТ-ҲҮЙТ: ҳайт-хўйт дегунча Қисқа вақт ичиди, кўз очиб юмгунча. «Ҳайт-хўйт» дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта ўйлнинг юзасида кўрган эдик. Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЙФ [а. حیف – адолатсизлик, ноҳақлик ва шундан етган озор, алам] 1 Аризмаслик, муносиб эмасликни, ачинишни билдиради; аттанг, афсус, эсиз. Чурук уйингга ҳайф шундай фаришта! Ойбек, Улуғ йўл. Нима қиласиз суришириб? Ҳайф мактаб, ҳайф буларга сарф бўлган ну! П. Турсун, Ўқитувчи. -Йўқ, адрас ҳайф, Раъно, – деди тўнни таҳига солиб [маҳдум], – ҳалиги бўзни беравер! А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Тан олмасликни, эътиrozли муносабатни билдиради. ..ҳамто кўчаларда уни тўхтатиб, «ҳайф сенга» деганларнинг кўплигини жигибийрон бўлиб гапирди. Ойбек, Нур қидириб. Ҳайф шунаقا овқатга.. ахир менга ҳам калла гўшидан қилинган овқат келтирасанми?! «Муштум». Нима деяпсиз ўзингиз?.. Кап-катта одам.. Ҳайф сиздай оқсоқолга! П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳайф кетмоқ Бекор, бефойда кетмоқ, ..шунча вақти ҳайф кетганига афсусланиб, яна шитоб билан ёшига киришиди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Афанди унинг соҳтсумбатига қараб туриб: -Ўн беш кундан кейин ўласан, дори ҳайф кетади, – деди. «Муштум». **Ҳайф кўрмок** Бирор нарсага лойиқ, муносиб ҳисобламаслик, нолойиқ топмоқ, ..сиз бўлсангиз, бензинни ҳайф кўриб юрибсиз. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. *Майнани бошдан-оёқ кўздан кечириб, ойдек ёш*

жувонни эски-туски кийим-кечакда ҳайф кўрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Ҳайф қилмоқ** кам қўлл. Бекор кетказмоқ. Қизининг бир ишлик умрини ҳайф қилиши онага мумкин эмасдай кўринарди. П. Қодиров, Уч илдиз. **Ҳайфи келмоқ** Ачиниш билан қарамоқ, ачинмоқ. *Майнанинг бу улуг, содда кишиларнинг гўштисиз шавла, ёғсиз нон ёйишларига ҳайфи келди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАЙФКИ(М) [а. + ф. حیفکی – эсиз, афсус] эск. кт. Афсус, аттанг. Ҳайфким, аҳни тамиз ушбу маҳалда хор экан.. Муқимий. Теша ёнидаги ўртогига Саидийни кўрсатиб, -Ёзувчи бўлса, тузук ёзувчи бўлар, ҳайфки, бизнинг кишимиз эмас, – дебди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙФСАН Кимсага бирор гуноҳи ёки хатоси учун жазо сифатида расмий бериладиган танбех, жиддий огоҳлантириш. Ҳайфсан олмоқ. Ҳайфсан эълон қилмоқ. — Ҳали, ҳайфсан оладиган бўлдик, деганингизда, бир воқеа ёдимга тушиб қолди. О. Носиров, Ҳайфсан. ..партиядан ўчирилиши даражасига боргандга, кимдир жонига аро кириб, ҳайфсан билан қутулган эди. О. Ёқубов, Ларза.

ҲАЙФСИНМОҚ Ҳолига ачинмоқ, раҳми келмоқ. Офтоб ойим қудасининг кетидан қизига ҳайфсиниб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Собир ота ҳайфсинаётгандек қилиб кулемсиради. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАЙЬАТ [а. حیات – шакл, сурат, кўриниш; таркиб, ходимлар; ташкилот, муасаса; комиссия] 1 Бирор вазифани бажаришга белгиланган, сайланган кишилар гуруҳи; таркиб. Мажлис президиуми ҳайъати. Тахрир ҳайъати. — Шу кундан бошлаб Fafur ака журналимиз ҳайъатининг фахрий аъзоси бўлиб қолдилар. М. Жўра, Ноширнома. Мажлис очилди. Ҳайъат сайланди. Ё. Шукуров, Қасос.

Ҳайъати риёсат (ёки раёсат) эск. Мажлисни бошқарувчи президиум, президиум таркиби. Мажлисни жамоа шўросининг топшириғи билан Жўра батрак очди. Ҳайъати риёсатга Карим, Жўра, Кўшоқ, Нодира хола ва Норбувишлар сайланди. Х. Шамс, Душман. **Ҳайъати таълимия** эск. Ўқув юртининг педагогик кенгаши. Уни қўрқитиши керак, сизлар ҳозир мактабдан ҳайдашга қарор қилинглар, ҳайъати таълимияда ўзим олиб қоламан. А. Қаҳҳор, Сароб. **Ҳайъати таҳри-**

рия эск. Таҳрир ҳайъати. Янги журнал чиққан, шунга ҳам ҳайъати таҳририя аъзоси қилиб тиқиб қўйшиди. А. Каҳҳор, Сароб.

2 эск. айн. астрономия. Домлам бу масаланы [Ой түтилиши масаласини] менгə, ҳайъат фанида бүлгани каби, шарҳлаб түшүнтирди. С. Айний, Эсдаликлар.

Илми ҳайъат эсқ. Астрономия.

ХАЙҚИРИҚ 1 Шодлик, ҳаяжон, ғазаб, азоб каби кучли түйғуларни, шунингдек, чақириқ, ҳайдаш кабиларни ифодалайдиган қаттиқ овоз, нидо. «*Ура* ҳайқириқла-*ри еру күкни титратади*. — *-Ёлғон!* — *Гуломжон даҳшатли бир ҳайқириқ билан қиңқирди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Будардли ҳайқириқ Нигоранинг қулогига етиб, юрагини ўйнатиб юборди*. С. Анорбоев, Оқ-сой. *Кудрат ажабланганича эшик томон юрган эди, кўча томондан подачининг: -Ҳай-до-о!.. деган чўзиқ ҳайқириги эшишиди*. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Қўйлар чўпон-ларнинг ҳайқириғи билан қудуқ томон юрди*. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 күчма Жонсиз нарсаларнинг шиддатли ҳаракатидан пайдо бўладиган қаттиқ овоз ҳақида. *Дарёнинг ҳайқуриғи. Паровознинг ҳайқуриғи. Ҳайқуриқ солмоқ.* — Ҳамла қилган кўшин сингари Кумуш ёlli тұлқинлар елар. Бүронларнинг ҳайқуриғидан Нахимовнинг овози келар. Уйғун. *Баҳорда у [сои] ҳамма ёққа ҳайқуриқ солиб оқади.* Й. Шамшаров, Доворуғ.

ХАЙҚИРМОҚ 1 Қаттик шиддатли овоз (хайқириқ) чиқармоқ (қ. ҳайқириқ 1). Ҳожси сўзини тугата олмади, ҳожсининг терс сўзи га чидолмаган Азизбек ваҳшийларча ҳайқирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Тўхта, борма! – хотинига аламли ҳайқирди Малик муаллим. А. Кўчимов, Ҳалқа. Кейин юганни тортиб: -Ҳай! Чу, чу! – деб ҳайқира бошладилар. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 күмә Шиддатли ҳаракат туфайли қаттиқ овоз чиқармоқ (жонсиз нарсалар товуши ҳақида; *к. ҳайқириқ 2*). Бир томонда трактор ҳайқирап, тинмас.. Файратий. Дара остида ҳайқириб, паровоздаи пишқириб, сой оқмокда. X. Назир, Сүнмас чақмоклар.

2 Шиддатли ҳаракати туфайли қаттиқ овоз чиқарадиган (к. ҳайқирмөк 2). Ҳалқи-

миз бекиёс баланд тог ошгандай ва ҳайкироқ дарё кечиб ўтгандай қаҳрамонлик кўрсатди. Газетадан.

ҲАЙ-ҲАЙ 1 Ҳай с. тақр. -Ҳай-ҳай, шах-тингиздан қайтинг-а, — деди Ҳошим Гулом ақага. Ж. Абдуллахонов, Тұғон. Кампирнинг ҳай-ҳайига қарамасдан, эшикка чиқдим. П. Тұрсын, Үқитувчи. Қызықмисизлар, жиянлар? Ҳай-ҳай, уят бұлади.. «Мұштум». -Ҳай-ҳай, сизге нима бұлди? — деди Меймөр югурғиб бориб. Мирмұхсин, Меймөр.

Хай-хай солмоқ Шовқин-сурон күттармоқ, ҳайқирмоқ, ҳайхайламоқ. *Етти ма-халладан ўтарли бақириқни эшишган қўни-қўйшилар саросимага тушиб, ким шам, ким пилтацироқ, ким фонус кўтартганича, ҳай-хай солиб, ёнирилиб келиб қолишиди. Н. Мақ-судий, Лайлутулқадр.*

2 Ҳайрон қолиш, ҳайратланишни билдиради. Йүклемаган ҳар күнинг үйлча бүлүрми, ҳай-ҳай.. С. Зуннунова. Эшик олдига етганда, түсатдан түхтаб, орқасига ўғирилган эди, ҳай-ҳай, юзлари табассум нуридан гул-гул яшнаб кетибди. Х. Түхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ХАЙХАЙЛАМОҚ 1 Ҳайвон ва қушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қичқирмоқ; бирор ишга даъват, ёрдамлашиш мақсадида турли овозлар чиқармоқ. *Марасул бува ҳайхайлаб, боғдан чумчукларни ҳайдар эди.* «Эртаклар». Сейлка ҳайдовчиларнинг отларга ҳайхайлаган овозлари эши биларди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор ножүя иш-ҳаракатдан қайтишга даъват этиб бақирмоқ. Эшбой узун оёқларини күтариб, ўша томонга чопган эди, Шерали уни ҳайҳайлаб тұхтатди. С. Кароматов, Олтын күм. *Марасуя Насибани урмоқчи бүлганды, Заргаров ҳайҳайлаб құймади. А. Қаҳхор, Оғриқ тишилар. Тарғиған ечаётсак, сүридан туриб, бувим ҳайҳайлаб қолдилар. А. Мирахмедов, Құлған чечаклар.*

ҲАЙҲАЙЛАШМОҚ Ҳайҳайламоқ фл. бирг. н. *Отни бир четга чиқариб қўйдиларда, араванинг гилдирагидан ҳайҳайламишб итариб, балчиқдан чиқармокчи бўлдилар. Оидин, Фонарь тагида.*

ҲАЙҲОТ [а. ھېھات – қанчалик узок! қандай катта фарқ! афсус, эвоҳ!] унд.с. Бирор күнгилсиз ҳодисадан нолиш, афсусла- нишни ифодаловчи хитобни билдиради. *Ҳай- хот, мамлакат яна парчаланди, юрт вайрон*

бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ёвуз тақдир тиф урди қалбима, дод! Нетай энди тугалди сабрим, ҳайҳот! М. Исломий, Фарғона т. о. Отани сотқинлар осибди дорга. Ҳайҳот! Бахт устига қандай кўргилик?! Р. Бобоҷон.

ҲАЙҲОТДАЙ, -дек с.т. Бўш, ҳувулланган; жуда катта, жуда кенг; бепоён. Шамол боягидан кучайиб.. ҳайҳотдай ҳовлида ёлиз қолган кампирнинг юрагига баттар ғулгула соларди. Р. Файзий, Эл меҳри. Унастликдаги ҳайҳотдек жарликни, уғқларни кўришини хаёл қилганди чоги. Ш. Ҳолмирзаев, Қил кўпприк. Ўзини машинадан ташласинми? Шу ҳайҳотдек чўлда-я? И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҲАЙ-ҲУВ: ҳай-ҳув қилмоқ Шодлик, газаб каби кучли ҳис-ҳаяхонларни ифодалаб, турли овозлар чиқармоқ. Бир куни Ҳиндистон парламенти биноси ёнида одамлар ҳай-ҳув қилиб, байроқ кўтариб турарди. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ҲАКАЛАК 1 Бир оёғи йўқ. Чап оёғингизни кесишармиши. Икки оёқ билан сиздан кўрганим шу бўлса, энди ҳакалак бўлгандан нима қилардингиз. Бир камим чўлоқ боқишиими-ди! С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 бол. Ерга чизилган катаклар бўйлаб бир оёқлаб сакраб ўйналадиган болалар ўйини. Ҳакалак ўйнамоқ.

Ҳакалак отмоқ Бир оёқлаб иргиб-иргиб юрмоқ. Севар бир оёқда ҳакалак отди, лайлак бўлиб учди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. **Нафси ҳакалак отмоқ 1** иштаҳаси жуда очилиб, ейиш, ичишдан ўзини тўхтатолмаслик. **Нафси ҳакалак отиб кетганда, подадаги икки-учта сигирни ушлаб, навбати билан соғиб ичарди.** Н. Қобил, Унутилган соҳиллар; 2) ўзиники қилиш, ўзлаштиришда иштаҳаси карнай бўлмоқ. Эзов ва бошқа бир қанча товарларга ҳам мудирнинг ҳакалак отган нағсига жавоб берадиган даражада устама нарх қўйилди. А. Тўлаганхўжаев, Чигирткалар. **Нафси ҳакалак отган Ҳамро Сафоев** бирдан давлат ҳисобидан жарақ-жарақ пул ундириш пайига тушиб кетди. «Муштум».

ҲАКАМ [а. حکم – судья, қози; тренер] 1 Тарафлар ўртасидаги келишмовчиликни, жанжални судсиз бартараф этувчи, келиштирувчи холис воситачи; арбитр. Унча катта бўлмаган бу қишлоқнинг ўз кайвонисию бузғунчиси, ўғрисиую ҳаками, баҳтлисию баҳт-

сизлари бор. «Ёшлик». Кетдилар-ку шумриёлар имонни алдаб, Ҳакам бўлсин, ҳақни айтсин биладиганлар. А. Истроилов.

2 айн. судья 1. Йигитали шу дамларда худди ҳозир устидан ё ҳаёт, ё мамот ҳукми чиқарадиган ҳакамни кутаётган маҳбусдек, таҳлика тушиб қолди. Д. Нурий, Осмон устуни.

3 Спорт, шунингдек, санъат мусобақасида қатнашганларнинг маҳоратига баҳо берувчи шахс; арбитр. Ҳакамлар ҳайъати.

— Улоқни олган одам даврани уч айланиши керак бўлади. Шундан кейингина уни ҳакамлар олдига ташлаб, совринни олиши ҳуқуқига эга бўлади.. К. Яшин, Ҳамза. Айтайлик, футбол бўйича жаҳон чемпионатида манман деган ҳакамлар ҳам дунё кўз олдидагирромлика ўйл қўядилар-ку! Газетадан.

ҲАКАМЛИК Ҳакам лавозими, вазифаси, иши. Бизнинг ҳакамликка муҳтожидир энди Давр ҳар саволи, ҳар жавобида. А. Мухтор. Спорт комитетининг мутасадди кишилари мусобақаларни ўтказиши, ҳакамлик қилиши ишларига бевосита жамоатчи судьяларни.. жалб этишмоқда. Газетадан.

ҲАКАЧАКЛАМОҚ шв. айн. ҳаккаломоқ 1. Кудрат оёғининг оғригини сезидирмасликка тиришиб, қайрагоч тагига ҳакачаклаб борди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАКАЧАЛАМОҚ айн. ҳаккаломоқ 1. Раис олдинда ҳакачалаб бораётган Исомиддинга эргаши-ю, бир оз юргач, тақир-тошлок даштга қараб, тақа-тақ турib қолди. Ж. Сайдуллаев, Камолот йўллари.

ҲАКИЛЛАМОҚ шв. айн. ҳаккаломоқ 1. Кўзи бечора уч оёқлаб ҳакиллаб, жон-жаҳди билан маърайди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАКИМ [а. حکیم – доно, оқил, донишманд; табиб; файласуф] 1 Ўткир табиб; врач, доктор. Қадимги дунё ҳакимлари киши асабига музиканинг таъсирини алоҳида таъкидлаганлар. Газетадан. Шу касалга чалинганимда, бир ҳакимга бордим. У томиримни ушлаб: -Сизники косиб касали, далага чиқинг.. – деди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Донишманд, файласуф. -Бир замонда, – деди дадам, – Афлотун деган бир ҳаким ўтган экан. Ойбек, Танланган асарлар. Форобий улуғ юнон ҳакимининг жуда чигал фалсафий мулоҳазалари магзини чақиб берган. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

3 Ҳаким (эркаклар исми).

ҲАКИМА [а. Ҳаким] – донишманд аёл; табиб аёл] 1 Аёл ҳаким, табиб; врач, доктор. *Сайёра Ҳақназаровани бекорга мақтамайдилар, бекорга табриклаб олқишиламайдилар, бекорга шифокор, құлы енғыл ҳакима, деб атамайдилар.* К. Исломов, Шифокор – санъаткор.

3 Ҳакима (хотин-қызлар исми).

ҲАКИМЛИК Ҳаким иши, машгулоти, касби. *Аввалга келиши биланоқ ҳакимлик ишига шүнғиб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАККА айн. **загизон**. Ҳаккалар күп, улар дараҳтларнинг чакалак шохлари орасида тиричилаб, япроқларни учирив юришади. Ш. Холмирзаев, Зов остида олишув.

Ҳакка үйғонмасдан Эрта тонгда, барвақт. Абдусамад ҳар күн әртә билан, ҳакка үйғонмасдан, күчага отилар эди. Ойбек, Навоий.

ҲАККА-ДҮККА айн. ҳаккам-дүккам.

ҲАККАЛАК: нафси ҳаккалак отмоқ айн. нафси ҳаккалак отмоқ қ. ҳаккалак. *Нафси ҳаккалак отган бир кишининг димогига қаёқдандир келаётган зира-кабоб ҳиди ғуп этиб уришибди.* «Муштум». Аммо бу билан унинг күнгли тұлмади, нафси яна ҳаккалак отаверди. «Муштум».

ҲАККАЛАМОҚ 1 Бир оёгини босолмай ёки тушовлови оёғи билан сакраб-сакраб юрмоқ. *-Құлтиқтаёқ тұтған касаллар ҳаккалаб, ҳар томонға қочар, аянчы товушлар эшишилар эди, – деди Ахмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нормат бор күчини үнг оёғига тұллаб, ҳаккалаб юрди.* И. Раҳим, Чин мұхаббат.

2 күйма Текис юрмай, иргиб-иргиб, сакраб-сакраб юрмоқ. [Ражаббайнинг] *Машинаси текис йұлдаги сингари равон юрмади, әгат, үйдім-чүқурларда қалқиб, ҳаккалаб кетаверди.* Й. Шамшаров, Довруқ. *Нотекис жойда ҳаккалаб, тұпроқ тұзитиб бораётган мотоцикл тұстадан тошға уришиб, бир чеккага қайрилди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАККАМ-ДҮККАМ с.т. Унда-бунда, якка-дүкка, жуда сийрак. Ҳаккам-дүккам дараҳтлар. *Экилган уруғлар ҳаккам-дүккам чиқди.* Адирлар бағридаги, харсанғтошдан құрғалған ҳаккам-дүккам иморатлар худди бир-бираға мінгашыб кетгандай эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Холиқвой ҳаккам-дүккам сарық тишиларни күрсатиб, ғалати жишилмайди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҲАККАР: ҳаккар кавуш эск. шв. Ёғоч кавуш. *Маҳалла сұғиси нималардир деб ғудиллаб, ҳаккар кавушини дүқиллатғанча, уларнинг ёнидан ўтиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАККАЧАКЛАМОҚ айн. ҳакачакламоқ. [Мұтилал] Үнг оёғини ерга теккизолмай, ҳаккачаклаб юра бошлади. Мирмуҳсин, Мұтилал.

ҲАККАЧОВЛАМОҚ шв. Ҳакачакламоқ. *Искандар.. бедаси ўрілған пайқалда тушовини судраб, ҳаккачовлаб юрган эшакдан күзини узмасди.* С. Нурев, Нарвон.

ҲАККОК [а. Ҳакқ – санғарош, тоштарош; сайқал берувчи] Қимматли тошларни ўйиб, тарошлаб, пардоз берувчи уста. *Хива ёғоч, тош, ганч ўйиб нақш ишлайдиган наққошлари, заргарлари, ҳаккоклари, ғилам тұқувлары билан шұхрат қозонған.* Газетадан. *Фарҳод бұйшаса, күнглиға келса, бир ҳаккок тош биткічларнинг дүкөни қошиға бориб тұради.* «Баҳром ва Гуландом».

ҲАКЛАМОҚ айн. ҳатламоқ. Сорахон унинг устидан ҳаклаб ўтиб кетди. А. Қаҳдор, Сароб. *Әргаш ақа «Победа» ҳаклаб бораётған асфальт лентадан күз узмайды.* Ш. Тошматов, Тонгдаги күланка.

ҲАЛ I [а. Җ – чигални, тугунни ечиш, ойдинлаштириш] Ечимини топған, бир ёқли этилған; нима қилиш лозимлиги аникланған (муаммоли, чигал масала ҳақида). *Масала ҳал.* Адирлар тақдирі лаҳзаларда ҳал. F. Ғулом. Бир масаланиң ҳали учун қошингизга келған әдим. Ойбек, Навоий.

Ҳал құлмоқ (ёки этмоқ) 1) бирор масала, муаммо юзасидан аниқ тұхтамға келмөк, муаммони бартараф этмоқ, ечмоқ. *Олтін муаммосини ҳал этиши – геология олдидә құйдаланғ тұрған ғоят үлкән вазифалардан бири.* С. Кароматов, Олтін күм. *Ҳар түрли мушкүләтларни ҳам ақл билан ҳал этмишлар.* Ойбек, Навоий. Бу масалани мұтахассислар ҳал құлышади. М. Хайруллаев, Тилла маржон.- Ҳали корхонада ҳал қилинмаган муаммолар.. анчагина. Газетадан; 2) тақдирини белгиламоқ, тақдирі бағылғыл бўлмоқ, бир ёқли құлмоқ. *Кузги ҳосил тақдирини сафарбарлик, үюшқоқлик, қатъият ҳал қилади.* Газетадан. Бу ерда масалани солат эмас, минутлар ҳал қилади. М. Мұхамедов, Қаҳрамон изидан. *Мирзамуҳаммад*

Расулович ходимларнинг орқасидан тақдирларини ҳал қиласидиган бошлиқлардан эмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳал қилувчи ўйинда спартакчи қизлар ўзига хос чаққонлик, иродава ўйғинчоқлик кўрсатишиди. Газетадан.

ҲАЛ II [а. حـ – эриш, эритиши] Тилла, кумуш ёки бронза кукунидан ясалган бўёқ. Дехлидаги масжид ва мезаналарнинг керагидан ортиқча ҳалларини, кошинларини, нақшларини қаердадир кўргандаймиз. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. Тонг аллақачон отган, дараҳт учларига олтин ҳал юритилгандек эди. С. Аҳмад, Ҷўл шамоллари.

ҲАЛАК [а. حـلـ – ўлим, ўлиш; вафот қилиш; ҳалок бўлиш] Ҳолдан тойган, азобли ҳолатда. Изингиздан чопаман, Ҳайқираман мен ҳалак. С. Очил, Умидвор қушча. Нега бугун бемадорсан, ҳалаксан?. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.. кўзим қиймаганидан, ишим кўплигига қарамай, келишга келдим-у, кетишнинг иложини тополмай ҳалакман. Ойбек, Улуг йўл.

Жони ҳалак Куйинган, куйманган ҳолатда; бирор нарса кўйида, ҳаракатида беззвота, нотинч ҳолатли. Эрталаб нонуштанигизни, кечқурун овқатингизни тайёрлайман, деб жоним ҳалак. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Бунинг устига ҳар қадамда душман. Бир фалокат бўлмаса, деб жоним ҳалак. Ҳ. Гулом, Машъал. **Ҳалак қиммоқ** Азобга қўймоқ, қийнамоқ. Бу сўзимни энам, синглим билмасин, Йиглаб, ўзин отиб ҳалак қиласин. «Муродхон».

ҲАЛА-ҲУЛА шв. Унча-мунча. Аёл кишининг жони қирқта бўлади, ҳала-хулага ўлмайди. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАЛВО [а. حـلـوـا – ширинлик, қандолат маҳсулоти] айн. ҳолва. «Ҳалво» деган билан оғиз чучимайди. Мақол. Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар. Мақол.

Бу (ҳали) ҳалво Ҳали ҳеч гап эмас, чидаса бўлади. Қор кетган бўлса ҳам, ҳали заҳри бор. Бу-ку, ҳалво. С. Анорбоеv, Оқсой.

ҲАЛВОГАР [а. + ф. حـلـوـاگـر – ҳолва тайёрловчи ёки ҳолва сотовувчи] айн. ҳолвагар. [Улар] Асабга тегадиган болгача садосидан тезроқ узоқлашиш учун ҳалвогар расастасига буришиб, қозон бозори орқали поякиликка ўтиб кетдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲАЛВОЙТАР [а. + ф. حـلـوـاچـىـتـر – нам, ўйл (сувли) ҳолва] айн. ҳолвайтар. Қўши-

лардан бир хотин менга тутмайиздан ҳалвойтар пишириши ўргатди. С. Айний, Эсдаликлар.

ҲАЛДОР [а. + ф. حـلـدـار – ҳалланган, ҳал қопланган] Ҳал билан бўялган, ҳал берилган. Залнинг тўрида, кичкина ҳалдор бир эшикча ёнида, атлас кўрпача устида.. қизил дуҳобадан кийинган кўркам бир ўғлон палов еб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛИ 1 Бундан бир оз илгари; боя. -Қаҷон келдинг? -Ҳали келдим. Ҳали шу ерда эди. Ҳали келиб кетган эди. ■ -Уйларингда ким бор? -Ҳали кирганимда, дадам билан Йўлчи акам бор эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мен ҳали уни қўшинингиз уйидан чиққан ҳолда кўрган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўп вақт ўтмасдан, яқин орада; ҳализамон. Ҳали келса кўрарсиз, Кула-кула ўларсиз (маймун). «Топишмоқлар». Ҳали ўғилларим ҳам молдан келиб қолишади. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Иш-ҳаракат, ҳолатнинг амалга ошмаган, белгининг, белги-ҳолатнинг тўлиқ даражага етмаган вақтни билдиради; ҳозирча. Тонг отишига ҳали вақт эрта. Ҳали хомсан – пишарсан, Бу дамингдан тушарсан. Мақол. ■ Күёш ботган, лекин кун ҳали ёруғ, ҳар ёққа оқшом сукунати чўзилган. Ойбек, Танланган асарлар. Алишер ўйин-қароқлиги тутди-ю, ҳали қуриб улгурмаган нам этикласини кия солиб, ҳовлига тушди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. -Тўпқайрагочга яқин қолдими? -Ҳали бор. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳали ҳам Шу вақтга қадар; ҳануз, хамон. Баширжон трубкани қўяркан, ҳали ҳам эшик олдида ҳадиксираб турган Зевархонга қараб жислмайди. Н. Аминов, Суварак.. баъзан душман самолётлари пайдо бўлишини ҳисобга олмаганда, урушдан ҳали ҳам дарак йўқ эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 юкли Таъкид, кучайтирув билдиради. Вой шармандалар, ҳали қочириб юбордик денглар-а. Н. Фозилов, Диийдор. Сен писмиқни, ҳали шошмай тур.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. -Ҳали шунақами! – деди ва эшикни зарда билан ёниб чиқиб кетди. «Муштум». Ошни дамлаб, ҳали ўтирибман, ҳали ўтирибман.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Такрор ҳолда қўлланиб, айиравчи боғловчи вазифасида келиб, «гоҳ.. гоҳ», «дам..

дам» маъноларини билдиради. -*Фарғонага боргунимизча ҳали Шукрулло, ҳали Мирмуҳсиннинг танишлари топилаверса, бу яқинда манзилга етолмаймиз, — деб Саид Аҳмад ҳазиллашди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҲАЛИ-БЕРИ Яқин вақт ичиди, яқин орада; тезда (инкор мазмунли гапларда кўлланади). *Маҳкам ака ҳам ҳали-бери турладиган ҳолатда эмас эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ҳавонинг авзойига қарагандо, ҳали-бери тинадиганга ўхшамасди.. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Тўғриси, Марҳаматнинг ўзига қолса ҳам, ҳали-бери қайтгиси ўйқ эди-я, фақат ҳавонинг ўзгаргани уни ўйлатиб қўйди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЛИГА: ҳалига қадар айн. ҳалигача. Ҳалига қадар хабар ўйқ.

ҲАЛИГАЧА рвш. Шу пайтгача, ҳозиргача, ҳамон, ҳали ҳам. Ҳалигача идора очилмабди-я! — *Олимжондан ҳалигача дарак ўйқ!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАЛИГИ олм. 1 Бундан сал илгари тилга олинган, бўлган шахс, нарса ўрнида кўлланади, унга ишора қиласди; бояги, ўша. Ҳалиги машина кимни? Ҳалиги келган ким эди? — *Атрофимга алангласам, ҳалиги шерикларим ҳам кетиб бўлишибди.* С. Сиёев, Ёруғлик. Йўлчи ўз манзилига қайтиб, пичан «тўшакка» чўзиларкан, ҳалиги ердан яна ногора тарақлади. Ойбек, Танланган асарлар. ..Ҳалиги юрак ўйногиси тагин ҳам куҷайди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айтилмоқчи бўлган шахс, нарса ҳақидаги сўз, гап ёдга келмай турган пайтда худди шу ҳолатни қайд этиш учун кўлланади. *Даладан қайтаётсам, ҳалиги, отини эсдан чиқардим, анави Тоштемирнинг тоғаси дуч келди.* «Ёшлиқ». Ҳалиги, оти қурсин.., Маликбойнинг майдонида! А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Ҳалиги, айтмоқчи, чақаси нима бўлади, — деди ошхона мудири.. «Муштум».

ҲАЛИГИДАЙ, -дек 1 Ҳалиги с. нинг ўхшатиш шакли; боягидай. Ҳалигидай шилқимларни жиним сўймайди. Ҳалигидай гапларни гапирмагин! Фронтдаги воқеалар ҳалигидай ёдимда. — *Шу бугун кечқурун ҳалигидай дикқат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

2 с.т. Кўнгилдагидек эмас; ёмон (иш, ахвол ҳақида). *Ишлари ҳалигидай.* Кўнглига ҳеч нарса сифмайди. — *Ишқилиб, акамдан ҳалигидай хат келмаган бўлсин-да.* Йўғ-э, келмагандир. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЛИГИДАҚА с.т. Ҳалигидай. Ҳалигидака гаплар. Ҳалигидака ишлар. Ҳалигидака одамлар.

ҲАЛИДАН-ҲАЛИ Ҳадеганда, ҳалеб, ҳали ҳам. *Бу ошишлар, бу кечишлар ўзга вақтларда Отабек учун ҳузур ва ошикши бағишилаган бўлсалар, бу гал уни нафратлантирадилар, бормай қайтиши фикри ҳалидан-ҳали кўнглига келиб турадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Ҳалидан-ҳали Муроджон кўз ўнгимдан ўтар, аммо бугун келмаслигига қаттий ишонар эдим, — деди Нафиса. Файратий, Узоқдаги ёр.

ҲАЛИЗАМОН с.т. Кўп вақт ўтмасдан, тез орада, сал вақт ичиди. Ҳализамон келиб қолади. — *Булултарнинг ҳаракати бежо.* Ҳализамон тепамиздан чеълаклаб қўйиб берса ҳам эҳтимол. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ҳализамон чўл «оқ олтин» ўлкасига, гуллаган воҳага айланади. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҲАЛИЙДАҚА с.т. Ҳалигидай. -Мен аввали бу хатни биронта қизданми, деган эдим. Аммо, ҳалийдақа одам тушунмайдиган гаплар битилганига бошим қотиб қолди, — деди Норбуви. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЛИМ I [а. Ҳалим] — юмшоқ, ювош, мулојим, беозор; сабр-тоқатли] 1 Қишига қаттиқ ботмайдиган, мулојим, ёқимли (тovуш, муомала ва шундай муомалали киши ҳақида). Ҳалим муомала. — *Сув тенасида одамлар ўт бўлиб ёнади, бошқа вақтларда энг сокин, энг ҳалим одамлар, сув бошида жансал чиқса, сўз ва далил ўрнига мушт билан, кетмон кўтариши билан иш кўришига тиришадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. Бир-икки дақиқа сукутдан сўнг Саидахмадхон сунъий табассум, ҳалим овоз билан сўз бошлиди. Ойбек, Улуг Йўл. Ҳар гапидан, ҳаракатидан турур акс этади. Муомалада ҳалим. А. Қаҳҳор, Сароб. Умар қишлоққа кўчиб келган кезлари юмшоқ супургидай ҳалим йигит эди. «Муштум».

2 Ҳалим (эркаклар исми).

ҲАЛИМ II [а. Ҳалим] — ёпишқоқ, елимшак] 1 Сувга буғдой ёрмаси ва гўшт солиб, узоқ (ҳил-ҳил бўлиб кетгунча) қайнатиб пишириладиган куюқ овқат. -Ҳазратойим-

нинг даҳалари бўлди. Чунонам басавлат, чунонам гавжум бўлдики, дошқозонда ҳалим улашдилар, — деди Анзират. А. Мухтор, Опасингиллар. Пишган ҳалимнинг буғдои эзилиб, гўшти эса ҳил-ҳил бўлиб кетади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 кўчма Қаттиқ эмас, юмшоқ. Гўшт қайнайвериб, ҳалим бўлиб кетибди. ■ Воҳидларнинг қишлоғида бошқа ерларда жуда кам учрайдиган ҳалим ва ширин олма бор. О. Ёқубов, Тилла узук.

ҲАЛИМДАЙ, -дек Юмшоқ, мулойим, ёқимли. Ҳалимдай қиз.

ҲАЛИМХОНА [ҳалим + хона] Ҳалим пишириладиган ва улашиладиган жой. Ҳалимхона у ерда-ю, зикирхона бу ерда. Мақол.

ҲАЛИНЧАК айн. ҳайнчак. Ойчинор юзиши сувга ювиб, ҳалинчакни арчага осиб.. ҳалинчак уча бошлади. «Ойсулув». Ҳалинчак бир чап сайнин, бир ўнг сайнин юкорилаб турди. Қиз ҳалинчак учшига қараб, гоҳ ўтириди, гоҳ турди. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ҲАЛИТДАН 1 Меъердаги, мўлжалдаги вақт келмай, ундан аввалроқ; ҳозирданоқ. Сен ҳалитдан қўрқиб, юрагинг ёрилиб, ҳар нима деявердинг, нима бало бўлди? «Равшан». «Ҳалитдан қўлига бигиз-сўзан берсанг, эзилиб қолади», деб ўйларди у. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Ҳалитдан кўз ёши тўксанг, ҳам шаҳарингни кўрганда, дод солиб ўиғлар экансин-да? О. Ёқубов, Излайман.

2 Бундан бир оз илгаридан; боядан. Ҳалитдан бери буларнинг гапларига қулоқ солиб, жимгина ўтирган Норбой гапга аралашиди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҲАЛИ-ҲАЛИ Шу вақтгача; ҳозиргача, ҳамон, ҳалигача. Ҳали-ҳали ёдимда. ■ Ҳали-ҳали эсласам, вужудим зирқираиди. Уруш лавҳалари ҳали-ҳали кўз ўнгимда. ■ [Обиджонни] Косовни олиб қувишга қувдим-у, ҳали-ҳали ичим ачииди: бола бечора нима гуноҳ қилибди? А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари. У очган музиклар, олимнинг жасорати ҳали-ҳали машҳурдир. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҲАЛЛАМОҚ Ҳал билан бўймоқ, безамоқ.

ҲАЛЛИ Ҳал берилган, ҳал билан ялтиратилган. Олтин ҳали курси. Кумуш ҳали безаклар. ■ Мунира бежиримгина, ҳали пиёлага шампан қуйиб, ўртага чиқди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ҲАЛЛОС: ҳаллос урмоқ айн. ҳаллосламоқ. Қўчкор пешонаси, ёноқлари, кекирдаги, муздай сувда ювингандай шалаббо бўлиб, ҳаллос уриб, лўкиллаб югурди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛЛОСЛАМОҚ Тез, кўп ва қаттиқ ҳаракат (мас., югуриш) туфайли оғир-оғир нафас олмоқ, ҳансирамоқ. Қараса, бир кампир ҳаллослаб келаётибди. «Равшан». Узоддан бир бўри ҳаллослаб, югуриб келар эди. «Эртаклар». Шу чор ёнбош кўчадан итини югуртирганча, ҳаллослаб, Раҳим чиқиб қолади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЛЛОСЛАТМОҚ Ҳаллосламоқ фл. орт. н. -Мени сув ташишга ўтказишиди: ҳаллослатиб қўйяпти, — деди қария Аҳмаджонга. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАЛОВАТ [а. حلاوٰت — лаззат, завқ; ҳузур; ёқимлилик; ширинлик, нозиклик] 1 Тинч, озорсиз, беташвиш ҳолатда уйғоналигандан, юзага келадиган ҳис-туйғу; ором, роҳат. Ғазал ёзишдан мақсад жонга роҳат ва дилга ҳаловат келтиришдир. М. Шайхзода, Ғазал мулкининг султони. Ким ҳам айтганди, ўртада фарзанд бўлмаса, турмушда ҳаловат ҳам бўлмайди, деб. Д. Нурий, Осмон устуни. Зиратча кирса ҳам, тиши оғриса ҳам, ҳаловат йўқолади. «Фан ва турмуш».

2 Тинч, осойишта ҳолат. Шу сокин кечанинг ҳаловатини бузиб, бирорларнинг ўйида — қўргонида ўрмалашиб юрган бу ѹигит ким экан-а? Ф. Ғулом, Соялар. Жаббор полон полга жой солиб ётди. У тинчиб, кўз юмди-ю, Жуман ухлай олмади. Негадир ҳаловати қочган эди. А. Мухтор, Туғилиш. Ғақат Юлдузхонни кўрдим-у, ҳаловатимни ўйқотдим, юрагимга худди чўғ тушгандай. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 Бирор нарсанинг бошқасига нисбатан «ҳеч гап эмас», «чидаса бўладиган», «буниси ҳолва» экани маъносини билдиради. Буниси ҳаловат.. ■ Қор ҳам ҳаловат экан, эртасидан бошлаб қаттиқ қорасовуқ бошланди.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАЛОВАТЛИ 1 Ҳузур-ҳаловат бағишловчи.. ҳозир унинг кўнглида бир-бираига зид, асов туйғулар жунвишига келиб, жисму жонини гоҳ безовта қилса, гоҳ ҳаловати кечинималарга гарқ этаётган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Осойишта, тинч; сокин. Ҳаловатли тун. **ҲАЛОВАТСИЗ** 1 Ором, роҳати йўқ; ҳузурсиз. Ҳаловатсиз ҳаёт.

2 Осойишталик ҳукм сурмайдиган; нотинч, ташвишли. Ҳаловатсиз тун.

ҲАЛОВАТСИЗЛИК Ҳаловатсиз, нотинч ҳолат. Домланинг оиласи ҳаловатсизлиги ҳасрат қиласарлик даражага етганлигидан Аббосхон чўчиди. А. Қаҳҳор, Сароб. Шу кундан ҳаловатсизлиги бошланиб кетди. «Муштум».

ҲАЛОК [а. Ҳәлә – ўлим, ўлиш; вафот қилиш; ҳалокат]: ҳалок бўлмоқ 1) фожиали равишда ўлмоқ. Зокирнинг отаси бир иш олдин урушда ҳалок бўлган. П. Қодиров, Уч илдиз; 2) бахтсиз ҳодисага, ҳалокатга учраб нобуд бўлмоқ. Кема ҳалок бўлди; 3) ҳалок қилмоқ, ўлдирмоқ. Норбўтабек сизни ҳам отамдай ҳалок қиласди. Ф. Расул, Адолат.

ҲАЛОКАТ [а. Ҳәлә – вайрон бўлиш (қилиш), ўлим; ўлиш; фалокат, хавф-хатар] 1 Фожиали ўлим. ..кўзига ҳеч нарса кўринмас, фақат Ҳудойбердиевни ҳалокатдан қутқариш тўғрисида ўйлар эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Бектемир шу пайт, «қимирлаш – ҳалокат» деган синалган дастурдан воз кечди-да, окондан иргиб чиқди ва гоҳ эмаклаб, гоҳ сакраб чонди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бирон сабаб туфайли юз берувчи фалокатли ҳодиса. Машина ҳалокати. Поезд ҳалокати. — Ҳасан сўғи билан Алим бувани қишлоққа қайтарган нарса минут сайин хавфга, кун сайин ҳалокатга айланиб бораётган унгур масаласи эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 Таг-томир билан емирилиш, барбод бўлиш. Кескинлашган синфий зиддиятлар миллий озодлик ҳаракатини янада кучайтириб, колониализмнинг ҳалокатини тезлаштириди. С. Ҳўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари.

4 Катта фалокат, ўлим келтирувчи ҳолат. Ҳалокат олдида турмоқ. — Бу эса одамларни қийнаши, ҳалокатларга сабаб бўлиши, эҳтимол. М. Исмоилий, Фаргона т. о. -Қаёққа кетамиз, тақсир? – Бобоқул ҳалокат оғзида қолган кишидай Махсумга умид билан тикилди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛОКАТЛИ Ҳалокатга сабаб бўладиган, олиб борадиган (ҳалокат – барча маъноларида). Гапнинг хулласи – Ўрта Осиё шароитида меринослар учун ҳалокатли бўлган заифликлар бартараф этилар эди. С.

Анорбоев, Оқсой. Ҳалокатли жараён кутмилмагандан тез юзага чиқди. Газетадан. Алкоголь нафақат жигарга.. умуман, бутун ички аззоларга ҳалокатли таъсир кўрсатади. Газетадан.

ҲАЛОЛ [а. حلال – руҳсат этилган, йўл қўйилган; қонуний, асосли; тўғри, виж-донли одам] 1 дин. Шариат ҳукмига мувофиқ еса, ичса, фойдаланса бўладиган; ҳаром эмас. Пулни олмадим, минг марта розиман, сизга она сутидай ҳалол бўлсин.. А. Қаҳҳор, Қўйчинор чироқлари.

2 кўчма Кишининг ўзига қарашли, ўз меҳнати билан, пешона тери тўқиб топилган; хиёнат, фирромлик кабилардан холи. Жон-ғилидан ҳалол ишлайдиган одамлар билан иноқ.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Тўғри тут ишингни ва ҳалол яша! Шуҳрат. Маҳфузга энди қингирликни ташлар, болаларини ҳалол нул билан боқиб, вояга етказар.. Газетадан.

3 кўчма Фирромликка ўрганмаган, қинғир йўлга бормайдиган, бирорни алдамайдиган; тўғри, соғдил. Ҳалол киши. Ҳалол ишламоқ. — Колхоз раиси умри етимлик билан ўтган ҳалол одам. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Заргаров:] Бечора Оқила ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон аёл. А. Қаҳҳор, Оғриқтишлар. Азалий ҳалқинг бор бир эл қатори, Тантию меҳнаткаш, тўғрисўз, ҳалол. А. Орипов, Йиллар армони.

4 Никоҳлаб олинган, қонуний (хотин ҳақида). Бирорнинг ҳалолини бирор суюдиган замон экан-да, водариг? С. Сиёев, Отлиқ аёл. Ўзининг бир эмас, иккита хотини бўла турриб, тагин бир йигитнинг ҳалолига кўз олайтириши.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 спрт. Ўзбек курашида соғ ғалабага бериладиган баҳо.

ҲАЛОЛА [а. حلال – ҳалол хотин] 1 Эрига хиёнат қилмайдиган, ҳалол хотин.

2 Никоҳлаб олинган, қонуний хотин. **ҲАЛОЛИ** [а. حلالی – руҳсат этилган; қонуний, тўғри] Никоҳли эр-хотиндан тугилган бола, қонуний фарзанд.

ҲАЛОЛЛАМОҚ 1 дин. Ҳалол қилмоқ, шариат қонун-қоидасига мувофиқ еса-ичса бўладиган қилмоқ.

2 кўчма Бирор нарсани оқлайдиган, унга арзийдиган, муносиб иш қилмоқ. Еган тузингни ҳалолла! — Инсоф ҳам керак-да!

Нонни ҳалоллаб ейши керак. Н. Сафаров, Ҳадича Ахророва. *Урушда ҳам ўғлим сутими-ни ҳалоллабди. Болаларимдан розиман.* Н. Сафаров, Қархамоннинг туғилиши.

Қўлини ҳалолламоқ (ёки ҳалол қўлмоқ) Ҳатна қилдирмоқ. Ҳа, полвон ака, жиянла-рингизнинг қўлини ҳалол қўлмоқчи эдик. М. Ўринхўжаев, Унтутилмас кунлар. *Шоўмардан — ферма мудири, ўғлининг қўлини ҳалоллади.* Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ҲАЛОЛЛИК 1 Виждан билан, инсоф юзасидан иш тутиш; тўрилик, софлик. Ҳа-лоллик, тўғрилик, поклик — одамийликнинг энг зарурий мезонидир. Газетадан. Ёшлиқда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждан, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлған бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Эрга ёки хотинга хиёнат қўлмаслик; вафдорлик.

3 Ҳалол эканлик. Мен мавизни тамом шаръи қилиб тайёрлайман, тунов куни ма-ҳалламизнинг охунлари ҳалоллигига фатво бериб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛОЛХЎР [а. + ф. حلال خور — ҳалол еювчи; ҳалоллик билан кун кечириувчи] кам қўлл. Ҳалол меҳнат билан тирикчилик қи-лувчи, кишиларни алдамасдан яшовчи, но-нини оқлаб еювчи. Ҳаромхўрларга биз доим кушанда, Ҳалолхўрларга ёр «муштум»чилар-миз. С. Абдулла. *Томошага чиққан жами фу-қаро, Ҳалолхўр хизматкор, дехқон, бечора. «Хушкелди».*

ҲАЛП: жон ҳалпила Жон ҳолатда, на-фаси оғзига тиқилиб. Майна энди орқадаги вагонга юк ташиётганларга қарапди. Юк-чилар забардаст елкаларини букиб, жон ҳал-пидага олдинга интилишади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хотини жон ҳалпидага югуриб бориб, эрига ёнишди. «Муштум».*

ҲАЛП-ЗАЛП 1 Оғир меҳнатдан ҳарсил-лаш, ҳаллослаш.

2 кўчма Жонбозлик билан астойдил меҳнат қилиш. Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди: озмунча ҳалп-залининг ме-васими булар! Й. Шамшаров, Довруқ.

ҲАЛПИЛЛАМОҚ 1 Кенглигидан киши қаддига салқи келиб, осилиб турмоқ (ки-йим ҳақида). Ҳар қадамда дастурхон, қанор-қондай ҳалпиллаган кўк кўйлаги шох-шабба-ларга илинавериб безор қилди. Ҳ. Назир, Сўн-мас чақмоқлар. *Устида отасининг чопони*

ҳалпиллаб турарди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Лапанглаб югурмоқ, елмоқ; селкил-ламоқ. Арслонкул ҳовлиқиб, ҳалпиллаб, ўғга қайтди. Ойбек, Навоий. *Үйдан боланинг бў-ғиқ чинқириғи эшишилиб, хотин ҳалпилла-ганича ўғга юурди.* С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.

ҲАЛПИНЧОҚ шв. Ҳайинчак. Қалдирғоч мастон юз ўн еттига кириб эди, алпинчоқ, салпинчоқ, таққани эшакмунчоқ, ўйнагани қўғирчоқ, учегани ҳалпинчоқ. «Хушкелди».

ҲАЛП-ҲАЛП: ҳалп-ҳалп қўлмоқ айн. ҳалпилламоқ.

ҲАЛФАНА [а. + ф. حليف \leftarrow حليفانه — шерик, иттифоқдош] Ўртада масаллиқ тўплаб тайёрланадиган овқат. -Ҳалфанаага на-лов қўлмоқчи бўлдик.. Ҳуснибий ошпаз бў-ладиган бўлди, — деди Шум бола. Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЛФАНАЧИ Ҳалфана қатнашчиси. -Ёғ эриб оққан, тухум синган бўлганидан, ҳал-фанаачи ўртоқларимнинг олдига боришдан маъно чиқмас эди, — деди Шум бола. Ф. Гулом, Шум бола.

ҲАЛІК [а. حلق — томоқ, бўғиз; танглай] эск. айн. ҳалқум.

ҲАЛІҚА [а. حلقه — чамбар, гардиш, фил-дирак; тўғарак; кишилар давраси] 1 Металлдан эгиб, икки учини бир-бирига қў-шиб ясаладиган доира шаклидаги буюм. Темир ҳалқа. Эшик ҳалқаси. — Айвон эши-гидаги бир эмас, иккитадан янги қоқилган ҳалқаларга қўзи тушиб, таажжубланди. Д. Нурий, Осмон устуни. *Дарвоза очилмади, Ибодилла унинг ҳалқасини уриб, тақирлата бошлиди.* Ҳ. Гулом, Машъал.

2 эск. Доира шаклида ясалган, билак, бармоқ ёки қулоқча тақиладиган безак буюми. [Кумуш] Кичкина олтин ҳалқани қу-тидан олиб, қулогига тақди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Авазнинг ёдига.. бармогига ҳалқа таққан олакўз кимсанинг сук назар ила тикилиб тургани келди.* С. Сиёев, Ёруғлиқ. Чойхоначи чўчиб, иргиб турди, билагидаги оқ ҳалқани ечиб узатди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Умуман, доира шаклидаги, доираси-мон нарса. ..ниçoқ шириллаган сайин юпқа пиёз ҳалқалари олдидаги лаганчага тушиб турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Кел, истасанг, ой ҳалқасини қулогингга та-қай, дилбарим.. Э. Воҳидов. *Ноиб қамчи*

ҳалқасини билагига узатаркан, Аваз ҳалиги йигитга қараб қўйди. С. Сиёев, Ёргулик.

4 кўчма Қуршов, қуршов доираси. Душман ҳалқани ёриб чиқиб кетишига жонжаки билан уринарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Қорақулов автоматчиларнинг кишик гуруҳи билан қуршов ҳалқасидан ўтиб, баталонга борди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

5 Занжир ва шунга ўхшаш нарсаларнинг ўзаро боғланган, уларни ташкил этувчи ҳар бир қисми. Занжир ҳалқаси. Кишин ҳалқаси.

6 кўчма Ўзаро боғланган, боғланадиган нарсаларнинг ўзаро боғланувчи, боғланиш учун хизмат қилувчи ҳар бир қисми. Фарзанд – бу келажак, фарзанд – ўтган аждодларни келажак авлодлар билан абадий боғлайдиган олтин ҳалқа. К. Яшин, Ҳамза. У терговни ўзи олиб борган бўлса ҳам, айбонами бошқанинг оғизидан эшигандан, жиноятлар ҳалқаси кўзига яна ҳам мудҳишроқ кўринди. Ҳ. Ғулом, Машъял.

7 кўчма Маълум кишилар тўдаси; давра, жамоа. -Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб, ҳушимни ўйқотган эдим, – деди Шум бола. Ф. Ғулом, Шум бола.

Ёш ҳалқаси (ёки ҳалқа ёш) Кўз фўласи (соққаси)да тўпланган ёш; шундай ёш шакли. Нодирнинг кўзларида ёш ҳалқаси сузарди. Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. У киши.. кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш, жимгина келиб, пешонамдан ўпдилар. О. Ёқубов, Излайман.

ҲАЛҚАЛАМОҚ 1 Ҳалқа ўрнатмоқ, ҳалқа солмоқ. Дарвозани ҳалқаламоқ. Куш оёқларини ҳалқаламоқ.

2 кўчма Ҳалқа шаклига келтирмоқ. Арқони ҳалқаламоқ.

3 кўчма Қуршов, ҳалқага олмоқ, қуршаб олмоқ. Фриц ҳалқалаб қисди-ю, аммо энолмади, бир илож қилиб, қуршовдан қутулиб чиқдик. Ойбек, Кўёш қораймас.

4 айн. ҳалқаламоқ 4. ..Ҳалима опа.. кўзларида ёш ҳалқалагандай туюлди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ҲАЛҚАЛАНМОҚ 1 Ҳалқаламоқ фл. ўзл ва мажҳ. н. Қушлар тажриба учун ҳалқаланади. — Ҳалқаланар трубкада тутунлар.. М. Шайхзода.

2 Ҳалқа шаклини олмоқ. ..кулдоннинг четидаги сигаретадан ҳалқаланиб тутун

чиқарди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

3 Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ, келмоқ, тўпланмоқ (кўз ёши ҳақида). -Партивойнинг қизи, илойим айтганинг келсин, кам бўлма, – отанинг кўзларида ёш ҳалқаланди. Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

ҲАЛҚАЛИ Ҳалқаси бор. ..дарвозаси нақидор қилиб ишланган бўлиб, мисдан қилинган ҳалқали дасталари бўларди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҲАЛҚУМ [a. حلقوم – томоқ, бўғиз] 1 анат. Оғиз бўшлиғини қизилўнгач билан туташтирадиган ҳазм ўйлининг бошлангич, олдинги қисми; ютқун. Мастонбibi ҳўплаган чойни ҳалқумидан ўтказолмади. С. Аҳмад, Қадрдан далалар. Гоҳ Эргаш, гоҳ Одил ҳалқумигача сувга ётиб, қўл сиғадиган ҳар бир тешикни тинтишиади. Ҳ. Аҳмад, Ким ҳақ? Газабидан ҳалқумига келиб тиқилган тутугини зўрга-зўрга ютида-да, яна қадамига қамчи босди. Ҳ. Шамс, Душман.

2 кўчма Отадиган қуролнинг ичи, оғзи; оғиз. Қайси бир она фарзанди кўксини замбаракнинг оловли ҳалқумига тутуб беради? С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

Жони ҳалқумига келмоқ қ. жон 1.

ҲАМ I [ф. هم – шунингдек, ҳамда; яна, шу билан бирга] 1 боғл. Тенг қийматли гап бўлаклари ёки содда гапларни, шунингдек, тўлиқиз сап қисмларини боғлаш учун хизмат қиласди. Битибдур беш равот ҳам учта ҳаммом. Уйгун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ўзи чўлоч-ку, лекин шамолдай тез учади, ҳам ўзи дилкаш йигит. Ишни пухта қиласди. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзи одамлар билан гаплашиб ўтиргандай кўринса ҳам, фикри-ёди блокнотда экани.. кўриниб турар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қуёш яширингандай бўлса ҳам, кундузнинг ёргулиги ҳали тамом сўнмаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 юла. Таъкид, кучайтириш билдиради. Кун ҳам кеч бўлиб қолди. Шу ҳам иш бўлдими? Бу ботинка оёғимга сира ҳам сиғмайди. У опасига ҳеч ҳам ўхшамайди. — У туфлисини ҳам ечмай, наматга оёқ қўйди. Газетадан. Нихоят, улар ҳам чарчади шекили, вагонга сукунат чўкди. Газетадан.

ҲАМ- II: қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, муайян иш-фаолият ва ш.к. да «бирга бўлувчи», «бирга бажарувчи»,

«тeng, бир xил» деган маъноларни билдиради: ҳамдард, ҳамфикр, ҳамшаҳар, ҳамтовоқ ва б.

ҲАМ III: ҳам қилмоқ бол. Емоқ, ошамоқ.

ҲАМА [ф. ҳам – ҳамма, барча, бутун; ҳар бир] эск. кт. айн. ҳамма. Ҳама обод бўлди-ю, бўлмадим обод дастингдан. Машраб.

ҲАМАВАҚТ [ҳамма + вақт] Ҳар доим, ҳамиша, доимо. [Мастура:] Сизники ҳамавақт.. барака топ, оч бўридек тикка ташлайсиз. Ҳамза, Паронжи сирлари.

ҲАМАЛ [а. حمل – кўй; кўзичоқ] 1 (Ҳ – катта) астр. Ўн икки буржнинг бири: Ҳут ва Савр буржлари орасида жойлашган (қ. бурж). Баҳор кирди. Дехқон ҳисоби билан ҳутчиқиб, ҳамал кирди. Газетадан.

2 Шамсия йил ҳисобида йилнинг биринчи ойи: 22 марта 21 апрелгача бўлган вақтни ўз ичига олади. Ҳамал кирди – амал кирди. Мақол. — Шериклари билан ҳамал ойининг бошларида – мартнинг охиринда туркман саҳросига жўнади. С. Айний, Эсадаликлар.

ҲАМАСР [ҳам + аср] Бир асрда яшовчи ёки яшаган; асрдош. Ажойиб ижод ахлиниг қашфиётларига ҳамасрмиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАМБЎЙИНСА шв. Тенгдош, тенгкур. Келавер бизнисига, ҳамбўйинсанг Бўзтой билан ўйнайсан. А. Дилмурод, Фано даштидағи қуш.

ҲАМГАП [ҳам + гап] кам қўлл. Ҳамсұҳбат. Мен илгари бу юртларни келиб кўрганим йўқ, бу элларнинг ҳеч қайсиси билан таниш, ҳамган бўлганим йўқ. «Ёдгор».

ҲАМД [а. حمد – мақтов, мадҳ, улуғлаш; шукур, ташаккур] дин. Худо, пайғамбар ва халифалар, шоҳлар шаънига айтиладиган мақтов, шеър, мадҳия. Мусулмон ўлқаларида асарни ҳамд, муножот.. каби худо, пайғамбар ва халифаларга бағишиланган анъанавий муқаддима билан бошлиш одат эди. «ЎТА».

ҲАМДА боғл. Гапда тенг қийматли икки гап бўлагини ёки икки содда гапни бирбирига боғлайди. Мен фарзандларим ҳамда шогирдларимдан ҳақиқий инсон бўлишини.. талаб қилиб келдим. Газетадан.

ҲАМДАМ [ф. ҳамд – самимий, яқин ўртоқ, дўст] 1 Бирор кимса билан кўпинча бирга бўлувчи шахс ёки нарса. Қаламкашлик бурчин оқлаб қаламинг, Бўлди доим ҳам-

нафасинг, ҳамдаминг. Ҳабибий. Аё, менинг ош-нонимни еганлар, Сұхбат қуриб, менга ҳамдам бўлганлар. «Ширин билан Шакар».

2 Ҳамдам (эрқаклар исми).

ҲАМДАМЛАШМОҚ 1 Иш-фаолият, сұхбат ва ш.к. да бирга бўлмоқ; биргалашмоқ. Шундай экан, ҳаммаҳалалар ҳамдамлашмаз, деса, сиз ранжишининг, хижолат тортишининг ноўрин.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. - Fойибжон мен билан очилиб ҳамдамлашмоқчи эканини пайқаб, болани каравотига ётқиздим.. – деди Қумри. М. Жўра, Итироб. Равшан Мусаев ёз кунлари келган-кетганлар билан худди шу шийлонда ҳамдамлашади. «Муштум».

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ. Оч-ориқнинг ҳолин кўриб, раҳм этиб, Камбагалга, муҳтожга ҳамдамлашди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ҲАМДАРД [ҳам + дард] 1 Кимсанинг ғам-қайғусини бирга кечиравчи, дардининг тарқалишига кўмаклашувчи; дардкаш, қайғудош. Қани энди, унинг оҳу зорига қулоқ соладиган бирон ҳамдард бўлса-ю.. бутун аlam ва ҳасратларини айтib, юрагини бир оз бўлса ҳам бўшатса! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шунақа кунларда далда берадиган дўст, ҳасратини эшишиб, кўнглини кўтарадиган ҳамдард ҳам зарур эди Аҳмадга. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Синф раҳбари ўқувчининг энг яқин сирдоши ва ҳамдарди, маслаҳатгўйи бўлмоғи лозим. Р. Усмонов, Одобнома.

2 Кимсанинг жисмоний дардини, оғригини енгиллаштириш учун унга ёрдам берувчи, кўмакчи. Санитарлик, ёвуз душман билан урушда ярадор бўлиб чиққан жангчиларга ҳамдард бўлиши – шарафли иш. А. Муҳиддин, Х. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Дардмандларга ҳамдард бўлгин, Йиқилганга кўл узат. Э. Раҳим.

ҲАМДАРДЛАШМОҚ кам қўлл. айн. дардлашмоқ. ..ҳат ёзди, ёзганда ҳам очиқ, юрак сирларини баён қилди, гўё у отаси билан ҳамдардлашарди. Газетадан.

ҲАМДАРДЛИК Кимсанинг ғам-қайғуси, дардига шериклик, биргалик ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат. Ҳонзода бегим унинг муҳаббат дардини билади. Биладигина эмас, балки ўз қалбида унга ҳамдардлик ҳам сезади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Ҳамлардлик билдиримоқ (ёки изҳор қилмоқ) 1) яхши гаплар билан кимсанинг дардини, хафалигини ёзишга, унга тасалли беришга уринмоқ, таскин бермоқ. *Фарҳод ачингандай Дурдига ҳамлардлик изҳор қилмоқчи бўлиб, унга яқинроқ сурилади.* А. Ҳакимов, Илон изидан; 2) кўнгил кўтариш учун, яқин кимсаси ўлган кишининг қайгусига шерик эканлигини билдиримоқ. *Умурзоқ отанинг вафоти муносабати билан инситуттум коллективи ўз ходимига ҳамлардлик билдириди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ҲАМДАСТ [ф. همدست – кўли бир: бирга қатнашувчи, шерик] кам қўлл. кт. Кимсага кўмак берувчи киши; шерик; кўмакдош, қўлдош. *Биз ҳамкор ва ҳамдаст бўлиб туриб, тинчлигимизни бузадиган, текинхўрлик билан яшайдиган юраги қингирларга қарши шафқатсиз курашамиз.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

ҲАМДИЛ Мақсади, фикри бир; фикрдош, ҳаммаслак; аҳил, дўст. *Мамлакатимиз поёнсиз, давлатимиз улуғ, ҳалқларимиз ҳамдил, ҳамжихат!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲАМДУНА [а. حمدونه – маймун] айн. маймун йили қ. маймун 3. *Бекка худо умр берса, бу йил ҳамдуна бўлса, тўпна-тўғри йигирма тўрт ёшга қадам қўядилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАМДЎСТ [ҳам + дўст] Бир-бирига кўмаклашувчи, ўзаро дўст. *Ҳамдўст мамлакатлар.*

ҲАМДЎСТЛИК 1 Ўзаро ҳамдўст ҳолат. *Ҳамдўстлик, ҳамкорлик яхши кунларимизда ҳам, ёмон кунларимизда ҳам бизга доим асқатиб келган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Иттифоқ, уюшма. *Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ).*

ҲАМЁЗА [ф. خمیزان – бир оз тортиш; эснаш, эсноқ]: ҳамёза тортмоқ айн. эсна-моқ. *Мавлоно Шаҳобиддин бу сўзлардан зериккандек, оғзини катта очиб ҳамёза тортди.* Ойбек, Навоий. *Лаб эмас, ҳамёза тортган туюдай, Гўр каби оғизда тишлари кемшик.* Ф. Фулом.

ҲАМЁН [ф. میان – пул солинадиган халтacha; пул қопчиғи] 1 Асосан пул солиб, ёнда, чўнтақда олиб юриладиган халтacha; кармон. *Меъмор қўйнидан ҳамёнини олиб, эллик динор санаб берди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Сатторов чўнтағидан ҳамён чиқарди.* Кўк эллик сўмликларни кўриб, холанинг кўз-

лари ўйнади. Ю. Шомансур, Қора марварид. *Подшоҳ бир ҳамён тилла бериб, шаҳзодани йўлга солибди.* «Эртаклар».

2 кўчма с.т. Чўнтақ (пул солинадиган жой маъносида). *Ўгрининг катта-кичиги бўлмайди. Ҳамёндан ўмаргани бир сўмми, юз сўмми, бари бир – киссавур.* Газетадан.

ҲАМЁН қуруқ Пул йўқ. *Пулдорлар, албатта, нозу негмат ичидা, аммо ҳамёни қуруқлар-чи?* «Муштум».

3 кўчма Кимса ихтиёридаги, унга тегишили пул, маблағ. Ҳисобини билмаган – ҳамёнидан айрилади. Мақол. — Олий ўқув юртларида эса ота-онанинг мансабига, ҳамёнига қараб ўқишига қабул қилиши ҳоллари илдиз отиб кетган эди. «Муштум». Пошиша хола жонини сугургандай, ҳамёнидан пул сарфлаб, катта тўй қилиб берди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҲАМЁН касал Пул йўқ, пул, маблағнинг мазаси йўқ. *Буҳорода ўқимоқ учун ҳамёниум касал* эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишилари.

ҲАМЁСТИҚ кам қўлл. айн. ёстиқдош.

ҲАМЁТОҚ айн. ётоқдош. Саидий буни ўзининг ҳамётоқларига айтиб берди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМЖИИНС [ҳам + жинс] 1 Бир жинсга (эркак ёки аёллар жинсига) оид; жинсдош.

2 Келиб чиқиши бир хил, бир турга оид нарсалар ҳақида. *Олмурут ҳам нокларга ҳамжинсdir.*

3 кўчма Бир тоифа, турга оид. Эркак одам бундай пайтларда ўз ҳамжинсларига интилиб, улардан тасалли топгиси келар экан. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҲАМЖИҲАТ [ҳам + жиҳат] Иш-фаолият, интилиш ва ш.к. да бирликда бўлганд, бир-биридан ажралмас; аҳил. *Бобур мирзонинг орзулари шулким, Моварооннаҳ яна Улугбек давридаги каби бирлашиса, пойтакт аслига қайтса, ҳамма вилоятлар ҳамжихату обод бўлса..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАМЖИҲАТЛИК Ҳамжихат бўлиш, ҳамжихат ҳолат. *Соли отанинг.. ўйида энди тотувлик, ҳамжихатлик ҳукм сурарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганди. *Бахтимиз – меҳнатда, тотувликда, ҳамжихатликда..* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАМЗА [а. همز – нина санчиш; сатр усти белгиси] 1 Араб алифбосида бўғиз тову-

шини ифодаловчи, ҳарфнинг устига қўйи-
ладиган белги (ء) нинг номи.

2 Ҳамза (эркаклар исми).

ҲАМИН [ф. همین – айни ўша, айни шу; фақат, ёлғиз]: ҳамин қадар 1) жуда кўп, ҳисобсиз. Чорва ҳам, ўзингиз биласиз, ҳамин қадар. Кассада бўлса ҳемири йўқ. С. Аҳмад, Ҷўл шамоллари; 2) шунга яраша, шунга лойиқ; шунча. -Бухоройи азимга келиб, муллавачча ҳам бўливолдик. Тўн тўпикқача, салла ҳамин қадар, – деди Мамаражаб. С. Сиёев. Қиз боланинг панди; 3) унчалик, у қадар эмас. Аммо ҳозир қишилоқ жойларида ҳам қўни-қўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.

ҲАМИША [ф. همیشه – доимо, ҳамма вақт] Ҳамма вақт, доимо. Нон ҳақида гап борганда, ҳамиша кўз ўнгимда ёшлигимда эшиштган бир воқеа гавдаланади. Газетадан. Синглиси бўлса, бирор билан бетма-бет келиб сўзлашганида ҳам, кўзини ҳамиша бир нуктадан узмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАМИШАБАҲОР [ҳамиша + баҳор] айн. гулҳамишабаҳор. Бобон мөхмонни кечки пайт бўшатди ва ўшандага ҳам «аттанд, фурсатларинг бўлганда, ҳамишабаҳорни кўрсатар эдим», деб қолди. А. Қаҳҳор, Картина.

ҲАМИШАГИ Ҳамиша бўлиб келаётган, ҳар доимги; одатдаги.

ҲАМИШАГИДАЙ Ҳар доимгидай; одатдагидай. Ҳамбер Фарҳод билан ҳамишагидай форс тилида гаплашиб кетди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҲАМИШАЛИК айн. ҳамишаги. Бу одат тўйига борган хўжаларнинг ҳамишалик одатлари бўлганидан, сайислар бу ишини ҳар вақт шундай бажарар эканлар. С. Айний, Эсадликлар.

ҲАМИЯТ [а. حمیت – жаҳли тезлик; жиззакилик; файрат, қунт; манманлик, такаббурлик; мағурурлик] 1 Ор-номусини, қадр қимматини пок сақлаш туйгуси; орият. Тамагирлик – инсон ҳамиятини ерга уради. Газетадан. [Шарофат] Ўртага тушмоқчи бўлган кимнидир юлади; ҳамма эркакларни ҳамиятсиз, ҳамма хотинларни бузуқ, дейди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Ҳамиятига тегмоқ Ҳамиятсизликда айблаб, вижданан азобламоқ. Унинг охирги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

2 Инсонийлик ҳис-туйгуси; шундай ҳис-туйгули муносабат. ..камтарин бир кексадаки шунча ҳиммат ва ҳамият бўлса.. иш барор топмаслиги ҳам мумкинми? Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..сизнинг хизматларингизни, ҳамиятингизни ҳеч вақт унумтайдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Замондан замон ўтиб, уларнинг ғодамларнинг дилида яхшилик, мурувват, ҳамият, инсофу адолат чироги ёнармикан.. С. Сиёев, Аваз.

ҲАМИЯТЛИ Ҳамияти бор, ҳамият билан иш тутадиган, муносабатда бўладиган. -Гапнингзга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни канда қилмайдиган мусулмон бир косибнинг қизи экансиз, – деди Ойша яллачи Латифахонга. Ф. Фулом, Шум бола. Полвоннинг эса ўз божасидан умиди узилган, ёлғиз шу дилкаш, ҳамиятли чолга ялиниб-ёлворишдан бўлак иложи қолмаганди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Душманларга берилмаган парча ер. Орияти, ҳамиятли ботир эр. Ҳабибий.

ҲАМИЯТСИЗ Ҳамияти йўқ, ҳамияти бўлмаган. Биз каби йўқдир беор, ҳамиятсиз бебошлар.. Ҳамза.

ҲАМКАСАБА айн. ҳамкасб. [Ҳалфа] Ўзи мустақил бўлиб иш бошлишдан аввал оқсоқол бошлиқ барча ҳамкасабаларига зиёфат берар. эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Меъмор бу сўзларни ҳамкасабалари, шоғирдлари ичидаги эмас, мансабдорлар олидига ҳам тажсанг бўлиб айтган эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМКАСБ [ҳам + касб] Касби бир, ишлаб чиқаришнинг бир тармоғида, соҳасида ишлайдиган; касбдош. Унинг ҳамма юксак нарсалардан иллат қидириши, обрўси ортган ҳар бир ҳамкасбига танқид кўзи билан қараши шундан эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Аҳмад ака ички бир табассум билан ҳамкасларини тинглар, ҳали янги ходим бўлгани учун, гапга аралашини ўзига эп кўрмай, жимгина ўтиради. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲАМКОР [ф. همکار – бирга ишловчи, ҳамкасаба] 1 Бирор иш-юмушни бирга бажарувчи, бирга амалга оширувчи. Орада бир ҳафта ўтгандан сўнг ҳамкори Барат бу мақолага қарши узун бир мақола ёзиб берганида, Саидий ўқиб кулди. А. Қаҳҳор, Сароб. Шу пайт у Маҳкамга машҳур олим бўлиб эмас.. ўртадаги оғир юкни бирга кў-

тараётган ҳамкор бўлиб кўринди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Иш-фаолиятда ўзаро кўмакдош; ўзаро ёрдам, бамаслаҳатлик билан ишловчи. Ҳамкор корхоналар. — Бир солдат иккинчи солдат билан ҳамкор бўлиши керак, — дерди командир. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҲАМКОРЛИК 1 Иш-фаолиятда бирга, ҳамкор бўлиш, айни бир ишда биргалашиш, уни тенг бажариш (қ. ҳамкор 1). Автомат-чилар танкчилар билан ҳамкорликда ҳужумни давом эттириб, душман мудофаасини ёриб ўтишиди. Т. Рустамов, Манту жасорат. Марҳум устозим Зиё Саид билан ҳамкорликда «Тарих тилга кирди» китобини ёздики. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор соҳада ўзаро боғланиб, биргаликда, ҳамкор бўлиб иш олиб бориш. Иктиносидий ҳамкорлик. — «Тоҳир ва Зуҳра» фильмни тугар-тугамас, Наби Фаниев кинорежиссёр Комил Ёрматов ҳамкорлигига «Насрииддининг саргузаштлари» кинокомедияси устида иш бошлади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов. Биз физиология мутахассислари билан ҳамкорликда ядро нурланишларининг уруғлик чигитга таъсирини ўргандик. «Фан ва турмуш». Аҳдлашувчи томонлар радио-эшиттириши ва кинематография соҳасида ҳамкорликни кучайтирадилар. Газетадан.

ҲАМКУРС [ҳам + курс] Бир курсда бирга ўқувчи; курсдош. Бир вақтлар ҳамкурслари билан мана шу япроқлар шивирига қулоқ солиб туриб, қайси дараҳтигини аниқлашарди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Ҳакимжон у билан ҳамкурс, келишган.. Йигит эди. С. Аҳмад, Зумрад.

ҲАМЛ [а. حمل — кўтариш, кўтариб туриш; ташиш; ҳомиладорлик] эск. Қоринда бора бўлиш ҳолати. Ҳамл вақти (с.т.).

ҲАМЛА [а. حمل — интилиш; ҳужум, отилиш, ташланиш] 1 Кимса ёки нарса устига ташланиш. У бир ҳамла билан Султоннинг ёқасидан ушлаб, ўзига тортди. О. Ёкубов, Ларза. Тажсан бўлса, қоплон ҳамласи билан Писмиқ гирибонига чанг солди. М. Исмоилий, Фарфона т. о.

2 Жанг, кураш ва ш.к. да куч билан олға ташланиш; ҳужум. Разведка маълумотига қараганда, бу тепаликни бир ҳамла билан қўлга олиш мумкин эмас эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бизнинг ҳокимларимиз бир-бира билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани

сабабли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош бера олмадик. Мирмуҳсин, Меймор.

3 айн. ҳужум. Унинг дастурхондан ҳамон кўз узмай, жим ўтирганини кўриб, очиқ ҳамла ўтди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҲАМЛА ҚИЛМОҚ Ташланмоқ, ҳужум қилмоқ. Ёқутойим эрига қутуриб ҳамла қилди, юзига чанг солди. С. Анорбоев, Оқсой. Навқирон йигитнинг ҷарчаганини сезган Темур Малик устма-уст ҳамла қилиб, йигитни орқага тисарилтира бошлади. «Саодат». Очиқ қолган марказдан Бобур аскарларининг бир қисми аланга тилидай отилиб чиқди-ю, Шайбонийхон турган тепаликка ҳамла қилиб кела бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАММА [ф. همما — барча, жами, бутун] олм. Шахс, нарса, унинг белгиси, сони ва б. ҳусусиятларини жамлаб ёки ажратиб кўрсатади, шу тарзда белгилайди. Бу гап ҳаммага аён. Ҳамма жим бўлди. Ҳамма ёқда баҳор. Ҳамма нарса тайёр. Ҳамма етиб келди. Ҳаммадан ёш. — Севинч, кўркув, баҳиллик — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб, Жонғифоннинг боши говлаб кетди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Ҳамма нарсанинг қадрини ўзи ўйқолгандан кейин биламиз. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ҲАММАБОП [ҳамма + боп] Ҳамманинг дидига мос келадиган, маъқул бўладиган; оммабоп. Ҳаммабоп китоб. Ҳаммабоп фильм. Ҳаммабоп одам.

ҲАММАКТАБ [ҳам + мактаб] Бир мактабда бирга ўқувчи; мактабдош. Йикковларинг ёшлиқда ҳаммактаб эканликларингни билар эдим. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАММАСЛАК [ҳам + маслак] Маслаги бир хил бўлган, бир маслакдаги киши; маслакдош. Бу ерда фаол ҳаммаслаклар йиғилган экан, ўз олдимизга мұхим вазифаларни белгилаб олишимиз лозим. Газетадан. .. ўз қора ниятини амалга ошириш учун шошилди, ҳаммаслакларига мурожаат қилди. Н. Сафаров, Наврўз.

ҲАММАҲАЛЛА [ҳам + маҳалла] Бир маҳаллада турувчи, бир маҳаллалик киши. Қунлардан бир кун Юсуфжоннинг ҳаммаҳаласи — Қорабойнинг отаси Ҳасанбой ўлиб қолди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик. Юраги тўлиб кетган пайтларда ҳаммаҳаласи Зубайдахонникига чиқади. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАММИЛЛАТ [ҳам + миллат] Бир миллатга мансуб, миллати бир; миллатдош. *Бергер, одатига хилоф равиша, ҳаммилатига қандайдир хушчақчақ савол берди.* А. Мухтор, Чинор.

ҲАММОЛ [а. حَمَل – юк ташувчи, ортувчи] Юк қўттарувчи, юк ташувчи ишчи; юкчи. *Ҳўп, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб, бозорда юрган ҳаммол бўлса, тегармидингиз!* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишилар. *Шундай қилиб, Йўлчи ҳаммол бўлди.. шаҳарнинг турли томонларига.. юк ташиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қўчада одам кўп эди. Сават қўтарган нонвойлар, қон орқалаб келаётган ҳаммоллар..* С. Сиёев, Аваз.

ҲАММОЛЛИК Ҳаммол иши, юк ташувчилик. *Мардикорлик, ҳаммоллик, қоровуллик, хизматкорлик.. ҳаммаси қўлимдан келади.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Қўлимда ҳунарим бўлмаса, ҳаммолликдан бошқага ярамасам..* С. Сиёев, Ёруғлик. *Айниқса, ўзга шаҳарларда мардикорлик, ҳаммоллик қилиб юрган миллатдошларимиз аҳволи гоят ачи нарли.* Газетадан.

ҲАММОЛЧИЛИК с.т. Ҳаммоллик. *Шакаржон ака кечаку кундуз ишлаб, тандир ясар, баъзан ҳаммолчилик ҳам қиласди.* Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.

ҲАММОМ [а. حَمَام – чўмилиш жойи, ванна] Чўмилиш, юваниш учун иссиқ ва совуқ сувлари, бир неча иссиқ ва совуқ хоналари бўлган маҳсус бино. *Ҳаммомга тушмок.* ■ [Жалолиддин:] Битибдур беш равот ҳам учта ҳаммом. Бир-икки ердаги ишлар чала, хом. Ўйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бўстон саройининг бир четида.. мармар ҳовузли ҳаммом бор эди. Кечки пайт шу ҳаммомга Султон Али мирзонинг ҳарамидаги чироили қизлар чўмилишга келдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Эски тос, эски ҳаммом қ. эски.

ҲАММОМЧИ Ҳаммомда келди-кетдиги бошқариб турувчи хизматчи. *Афанди бир куни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи уни назарга илмай, эски тос, ўиртиқ лунги берди.* «Латифалар». *Ҳаммом ёпиқлигини кўрган кишилар «ҳаммомчи касал экан, у ёнилгига кетганмиши», деган миш-мисларнинг гувоҳи бўлишиди.* «Муштум».

ҲАММУАЛЛИФ [ҳам + муаллиф] Адабиёт, илм-фан ёки санъат асарларига, бирор кашфиётга тенг даражада хукуқи бўл-

ган шахсларнинг ҳар бири (бир-бирига нисбатан).

ҲАММУАЛЛИФЛИК Бирон-бир адабий, илмий, санъатга оид асар ёки кашфиётга нисбатан муаллифлик хукуқининг икки ёки ундан ортиқ шахсга баравар алоқадорлиги.

ҲАМНАФАС [ҳам + нафас] Иш-фалиятда, ҳаётда доим биргаликда бўлувчи, «бир хил нафас олувчи». *Ўзим кўрдим, турли миллат кишилари билан ҳамнафас, ҳамтоворқ, ҳамдард, қуролдош бўлдим.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Замон билан ҳамнафас бўлган санъаткоргина ўз замондошларининг образларини яратса олади. Н. Сафаров, Оловли излар. *Малъун бўлиб яшашни афзал кўрганлар Бўлолмас одамзод билан ҳамнафас.* Ф. Фулом.

ҲАМНАФАСЛИК Ҳамнафас бўлиш, ҳамнафасга хос муносабат. *Ижодкорнинг халқ ҳаёти билан ҳамнафаслиги – рассом иқтидорининг муҳим томонларидан.* Газетадан. *Турли халқларнинг ўзаро яқинлашувида, инсониятнинг маънавий ҳамкорлиги ва ҳамнафаслигига бадиий таржиманинг роли беки-ёсдир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ҲАМНИШИН [ф. حَمْنَشِين – бирга ўтирувчи] кт. Ўзаро сухбат, ўтириш, улфатчилик кабиларда бирга бўлувчи шахс. *Aхир тирик жонга.. ҳамдаму ҳамнишин элу юрт керак.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Муҳаммад Шариф, энди қўрада ҳамнишин ўйқ, ёлғиз ўзи яшайди.* Қ. Мирзо, Олам гўзал.

ҲАМОВОЗ [ҳам + овоз] 1 Бошқалар билан бир хил айтиладиган ёки бир хил эшитиладиган.

2 кўчма Бирор иш, мақсад бўйича айтиладиган гап-сўзи, фикри, «овози» бир; ти-лакдош. *Эл сўзи билан сўзим ҳамовоз,* Ёр меҳри эди кўнгилга пардоз. С. Абдулла.

ҲАМОЙИЛ [а. حَمَيْل – тасма, қайиш; камарбог] Елқадан белга тушадиган камар, тасма, бофич. *Устига хилъати заррин, совутлар кийган, белида қилич, ҳамойил, сурати подшога ўҳшайди.* «Бўтакўз». Туморчалар, ҳамойиллар тақмасдан, Гўзал қизлар, ёш келинлар меҳнатда. Файратий.

ҲАМОН [ф. حَمَان – худди, айни ўзи] рвш. 1 Шу дамгача, ҳозиргача, ҳали ҳам. Сенинг гапинг ҳамон қулогимда. *Ҳамон ишлайти.* Ҳамон сўзлайти. ■ Довул ҳамон қутурмокда. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Орадан*

қанча йиллар ўтса ҳамки, ҳамон мана шу ҳикоя менга тинчлик бермайди. Газетадан.

2 күм. взф. Пайт муносабатини билди-ради; ўша (шу) ондаёқ, билан(ок). Улар жардан чиққан ҳамон одам овозини эшиштилар. М. Мұхамедов, Қаҳрамон изидан. [Гулнор] Йўлчи тўғрисида Нурининг сўзларини эшиштиган ҳамон, олам унинг кўзига қоронгиланди. Ойбек, Танланган асарлар. ..ёнбош қўйгани ҳамон кўзи юмилиб, ўйку босарди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАМОНО [ф. هامان – айнан, ҳақиқатан, шубҳасиз; модомики, қачонки] айн. **ҳамон 2.** Йигитали поезддан тушган ҳамоно унинг кўнгли хирадлашиб, кеча ва аввалги кунлардаги бу томонга интилишдан заррача нишон қолмаганди. Д. Нурий, Осмон устуни. Қори билан хайрлашиб, ичкари ҳовлига кириши ҳамоно, орқада шатилаб келаётган киши қадамини сезди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲАМОҚАТ [а. حماقت – ахмоқлик, тен-таклик; жаҳл, ғазаб] кт. Аҳмоқлик, тентаклик, ақлсизлик. -Бу сиёсат эмас, ҳамоқатдир, – деди Маждиддин. Ойбек, Навоий.

ҲАМОҲАНГ [а. هم‌منگ – бир хил оҳангдаги] 1 Оҳангдош, бир хил оҳангли. Соҳилларда най чалай, Куйла, ҳамоҳанг бўлай. Миртемир. Ҳамоҳанг жаранглар бирдай куйимиз, Узоқ-узоқларда яшаймиз гарчанд. Зулфия.

2 кўчма Бир-бирига уйғун, монанд; мос, бир хил. Буюк дўстлар ҳайжронда ҳам фикр-дош. Улуг қалблар тенаётир ҳамоҳанг. М. Шайхзода. Қушлар товуши, сувлар шовқини қалбимизга ҳамоҳанг, яқин. Уйғун. Қия ўтирган Ҳаётнинг чекка томирлари лўқиллар, беқасам камзулуга тиқилиб турган бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтаришлар, гоҳ тушар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бадиа қулочларини ёзib, чирманда «гижбанг»ига ҳамоҳанг ўйинга тушиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМПО (Й) [ф. همپای – бирга қадам ташловчи: ҳамроҳ, йўлдош] кам қўлл. Ишларида бирга бўлувчи, кўмаклашувчи. Шакар, ўйдан кўнгли тўлмаган бўлса ҳам, шундек кампир чекига тушганидан хурсанд. Ахир тайёр ҳампо.. беминнатгина суюнчиқ топаман, деб тушига кирибдими! Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАМПОЛИК Ҳамкорлик, ишда, ҳаётда биргалик. Қиздаги бундай табиатни Наби

дўстлик, курсдошлиқ, ҳамрозу ҳамполик туйғуси деб тушунарди. Н. Ёқубов, Жон.

ҲАМРАНГ [ҳам + ранг] кт. Бир рангдаги, ранги бир хил; ранги ўхшаш. Туну кун Волгада Ҳеч тўхтамай жсанг, Бўлиб дарёда сув Қон бирла ҳамранг. Ҳабибий.

ҲАМРОЗ [ф. همراه – сирдош] Юракдаги гап-сирларини ўртоқлашадиган, уни бир-биридан яшимайдиган киши (бир-бирига нисбатан). Ҳар бир кишининг ўз сирдоши, ҳамрози бўлади. «Ёшлиқ». 150 нафар қария бир оила азоларидай иноқ, бир-бирларига ҳамдам, ҳамроз бўлиб яшайди бу боғда. Э. Охунова, Чўққиларда қор. Бир умр мен бирла қолгин, бу кўнгли ҳамрози бўл, Эй саҳар уфқи, унинг сен зарварақ қогози бўл. Э. Водхидов.

ҲАМРОҲ [ф. همراه – ўйли бир, бирга юрувчи; йўлдош] 1 Йўлда бирга борувчи; йўлдош. Ҳамроҳ бўлмоқ. — Ярим кеча вақтида шаҳарга киради, ёнидаги тетик ҳамроҳининг кўмагиди бир чойхонага кириб олишга муваффақ бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. ..мечмонхонага қайтаётганимизда, ҳамроҳлардан бири: -Темир ўйл билан шаҳар ўртасидаги яйдоқ майдон қани? – деб сўради. «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Иш-фаолиятда, ҳаётда бирга бўлувчи шахс. Ҳар куни кечга томон Собиржоннинг болаларидан биттаси Ҳайрибиши олдига келиб, ҳамроҳ бўлиб ётарди. Д. Нурий, Осмон устуни.

3 кўчма Бирга бўлувчи; бирга. Ўшанда менга ўқинч доимий ҳамроҳ эди. «Ёшлиқ». Ойбек ўз қаҳрамонларини иложи борича яхшилик билан ҳамроҳ бўлишга, доимо эзгу ният билан яшашга даъват этади. «ЎТА». Улар вақтда ҳамроҳ бўлсин имоним. «Муродхон».

ҲАМРОҲЛИК Ҳамроҳ ҳолат; йўлда, иш-фаолият ва ш.к. да биргалик. Кечга яқин меъмор бир мударрис ва яна бир мансабдор ҳамроҳлигида.. Арк дарвозасидан обхоналар ёнидан ўтиб, юқорига кўтаришли. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАМСАФАР [ҳам + сафар] Сафарда бирга бўлувчи (бўлган) киши. Мен юкларимни шошиб-пишиб, юмалқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим билан қўл бериб хайрлашдим. М. Мұхаммаджонов, Турмуш уринишлари. Ҳамсафар дўстларим катта ҳаёт ўй-

лини босиб ўтган ажойиб, дилкаш кишилар эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ҲАМСИНФ [ҳам + синф] Бир синфда ўқувчи (ўқиган); синфдош. *Дорилфунундаги собық ҳамсинфларни хаёлдан кечирди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМСОЯ [ф. ҳамсаи – соя остида бирга: қўшни] шв. Ёнма-ён ҳовлида яшовчи; қўшни. Бир фақир бир бадавлат одамга ҳамсоя экан. «Эртаклар». Салом-аликдан сўнг, албатта, ҳамсоянгиз «хўш, хизмат?» деб сўраши тайин. Газетадан. Бизда ўғи – ҳамсояда, уларда ўғи бизда бор. Газетадан.

ҲАМСОЯЧИЛИК с.т. Қўшничилик. Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам қўни-қўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.

ҲАМСУҲБАТ [ҳам + суҳбат] айн. суҳбатдош. У ёнидаги жавондан таклиф ва шикоятлар дафтарини олиб, ҳамсүҳбатининг олдига қўйди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҲАМТОВОҚ [ҳам + товоқ] 1 Бир товоқда (ёки бир дастурхонда) таом еовчи. *Овқат тайёр бўлганда, ҳамтовоқларингни чақир, улар сен билан бирга таом есинлар.. «Қобуснома».*

2 кўчма салб. Иш-фаолиятда бирга бўлувчи, бир-бирини қўлловчи; шерик. *Менинг бой бўлишим мумкин эмас, аммо ҳамтоворингиз Нажибийнинг бой бўлиши ҳеч гап эмас.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафасида. ..матлубот жамиятининг собық раиси ва унинг ҳамтовоқлари қилмишларига яраша жазоландилар. «Муштум».

ҲАМФИКР [ҳам + фикр] Фикри, тушунчаси, дунёқараши бир хил бўлган; фикрдош. *Санам.. гапнинг тарзидан онаси-нинг кампир билан ҳамфикр эканини англаган эди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Мавлон ҳам Карим охунга ўхшаш хушичақчақ, ҳазилкаш эди.* Улар ҳамфикр бўлиб қолишиди. А. Ҳакимов, Илон изидан. *Турмуш ўртогим билан ҳаммаслак, ҳамфикр эдик.* Газетадан.

ҲАМХОНА [ҳам + хона] 1 Бир хонада яшовчи, бирга турувчи. *Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазиломуз гап ташлашиди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 кўчма поэт. Фам, азоб каби кечин-маларга дучор, гирифтор. *Бир неча кунлардан бери Кўрмай висолинг, эй пари, Турли*

бало, минг гам билан Ҳамхона бўлдим соғи-ниб. Ҳамза.

ҲАМШАҲАР [ҳам + шаҳар] Бир шаҳарда туғилиб ўсган, бир шаҳарлик. Ҳамшашар йигитлар. — *Бу сўлим масканларда шанба ва яқишанба кунлари сайру саёҳат қилган ҳамишашарларимиз жуда кўнгилли дам олади, яхши ҳордик чиқаради.* Газетадан.

ҲАМШИРА [ф. ҳамшира – бирга сут эмишган: опа ёки сингил] 1 шв. Опа ёки сингил. *Тозагул ҳамшираларининг юракларида гапни топиб гапирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Шифохонада ишловчи, ўрта тиббиёт маълумотига эга бўлган ходим; тиббий ҳамшира. *Шерзод кўзини очиши билан навбатчи ҳамшира тумбочка устига қўйиб кетган дорига кўзи тушди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ ҳалат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродовани шифохонага таклиф этди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАМШИРАЛИК Ҳамшира иши, касби. *Ватан, ҳалқ қўлимига ҳамширалик гувоҳномасини тутқазди.* Газетадан. Уларнинг кўмаги билан шу ўили.. тиббиёт коллежининг ҳамширалик бўлимига ўқишига кирдим. Газетадан.

ҲАМШИША [ҳам + шиша] с.т. Бирор кимса билан бирга ичкилик ичувчи, ичкиликбозликтаги улфат; шишадош. *Агар Эҳсон олдидা, масалан, Муҳаммаджон домла билан ҳамшиша бўлганлари эсига тушса, отаси ўғриликда айбланган ёш боладай нам тортар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМЮРТ Бир юртда туғилиб ўсган; юртдош. *Ҳамюрларимиз – ўзбек сейсмологларининг ҳам қўлга киритган ютуқлари дикқатга сазовордорид.* Газетадан.

ҲАМҚИШЛОҚ Бир қишлоқда туғилиб ўсган киши, бир қишлоқлик. *Кумри – Саррагулнинг ҳамқишилоги, жуда яқин дугонаси, етим қиз эди.* А. Мухтор, Чинор. — *Эй, сен шунни бир ёзсанг экан, – деди ҳамқишилоқларим афсус оҳангидга.* Газетадан.

ҲАМҚУР айн. тенгқур. *Йўлчи ўз ҳамқурлари билан бирга тонг шабадасида ишга тушар, қўёш тик келганда овқатланиб, тоқоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАМҲУЖРА [ҳам + хужра] Бир ҳужрада яшовчи киши. *Саидий қайтиб келганида,*

ҳамхужраси Эҳсон тор ва дам уйда иштончан, димиқиб ўлтириб, мутолаа қилар эди. А. Қаҳдор, Сароб.

ҲАНГАМА қ. ҳангома.

ҲАНГИ 1 Ҳадеб ҳанграйверадиган (эшак ҳақида). Эшакнинг ёмони – ҳангиси, одамнинг ёмони – бангиси. Мақол. ■ *Бир танишим ҳангисига тўйқим қидириб юрган эди. П. Қодиров, Уч илдиз.*

2 Эркак эшак. Қирга ўрлаб бораётган ҳангиси чарчаб, тўхтаб қолди. Т. Мурод, Қўшиқ.

3 Бақироқ, шанғи.

ҲАНГ-МАНГ Гангиб, эс-хуши қочган ҳолатли; ҳайратга тушган. Абдуллаҳсон ҳангманг, оқариб-бўзариб туриб қолди. «Ўзбекистон кўриқлари». Улар ёнгин атрофида ҳамон чинқириб, дод солиб юрган Лавлини кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Ҳ. Фулом, Машъал.

ҲАНГ-МАНГЛИК Эс-хушини йўқотиб гангиб қолиш; ҳанг-манг ҳолат. -Бургут, -деди Мансур бир дамлик ҳанг-мангликдан кейин. Ё. Шукуроғ, Уч савол.

ҲАНГОМ [ф. هنگامه – вақт, давр; юриш, силжиш] маҳс. Тўқув дастгоҳида: танданинг моки ўтадиган оралиғи.

ҲАНГОМА [ф. هنگامه – оломон, йиғин; гурунглашиш, хушчақчақ сұхбат] 1 Бир неча киши ўртасида кўтаринки рұҳдаги, ширин, хушчақчақ сұхбат. Ҳангома қилмоқ.

■ Яшил уватларда завқли қўшиқлар, Шавқли ҳангомалар бўлар кўп шинам. Ф. Фулом. Куюқ зиёфат, ўйин-кулги, ҳангома ярим кечагача давом этди. Ж. Шарипов, Саодат. Содда ва самимий ҳангома билан чой ичилар экан, дарахтлар орқасидан хўнграб ийғлаган товуш эшишилди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳангома қилмоқ айн. ҳангомалашишмоқ. У-бу тўғрисида бирпас ҳангома қилиб Ўсаржон жўнаркан, Дадамат уни пешинда бедана паловга таклиф этди. Ойбек, О.в. шабадалар. ..Иложи бўлса, ишини қўйиб, ҳангома қилгимиз келади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Қизиқарли, кишини ҳайратга соладиган воқеа. Қизиқ ҳангомалар айтиб, кўнглини хуш қиладиган кишилар бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Шундай қилиб, ёр-биродар, трамвайлар ҳангомаси ҳозирча тура турсин, энди гапни биринчи автобазадан

эшишинг. «Муштум». Эналаринг кўчада түк-қанми, бу нима ҳангома! Ойбек, Танланган асарлар. Шаҳар саноат корхоналарини газлаштиришдаги ҳангомаларни гапириб, таъбни хуфтон қилмай қўя қолайлик. «Муштум».

ҲАНГОМАЛАШМОҚ У ёқ-бу ёқдан, қизиқ-қизиқ воқеалар ҳақида сұхбат билан вақтичоғлик қилмоқ; ҳангома қилмоқ. Йўлчи ўз дўсти Қоратоғи темирчи билан ҳангомалашиб ўтириди. Ойбек, Танланган асарлар. Қани, бу ёққа кел, ўғлим. Бир оз ҳангомалашайлик. «Муштум».

ҲАНГОМАТАЛАБ [ҳангома + талаб] Ҳангомани, ҳангомалашишни яхши кўрувчи. Икковимиз ҳам ҳангоматалаб бўлганимиз учун кунларимиз ҳазил-хузулсиз ўтмасди. Газетадан.

ҲАНГРАМОҚ 1 «Ҳанг, ҳанг» деб овоз чиқармоқ, шундай овоз билан қичқирмоқ (эшак ҳақида). Афандининг эшаги кўпприкка етганда ҳанграб юборибди. «Латифалар».

2 Эшак овозига тақлид қилмоқ; ўхшатмоқ; бақирмоқ, қичқирмоқ. Бир куни бойваччалар менга, эмгаклаб ҳангра, дейшиди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАНДАЛАК Қовуннинг юмалоқ, майдароқ, хушбўй, эти юмшоқ, эртароқ етиладиган бир тури. Мулла Обид сабзи ва бодринги сотиб битириб, ҳандалагини узади, қўшнилар ҳандалак узганда, мулла Обиднинг қовунига гал келиб қолади. А. Қодирой, Обид кетмон.

ҲАНДАСА [а. هندسه – геометрия] эск. айн. геометрия. Мадрасада диний илмлардан ташқари дунёвий илмлардан ҳисоб, ҳандаса, тарих.. ўқитилади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -Мен ўйлайманки, бу соҳада бизда камчилик ўйқдир. Аммо ҳисоб, жабр, ҳандаса, жуғрофия, тарих, фалакиёт, табииёт каби кўп илмлар бор, – деди Анвар қори. Ойбек, Улуғ йўл.

ҲАНДАСАВИЙ, ҳандасий [а. هندسه‌ی – ҳандасага, геометрияга оид] эск. Ҳандасага оид. Меъмор илгари бир лойиҳалари йўқолгани сабабли қоғозу тасвир-чизиқларини, ҳандасавий ҳисобларни жуда эҳтиёт қиларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАНИК Уйнинг пойгагида ёки даҳлиизда ювиниш, юз-қўл ювиш учун маҳсус ишланган жой; обрез. Даҳлииздаги ҳаник четидан да чўнқайиб ўтириб, Умид қайнотқина

сувда юз-қўлни юваб, ичкарига кирди. Мирмуҳсин, Умид. ..уйга ечинди, ҳаникда бет-қўлни юваб, юқорига чиқиб ўтириди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ҲАННОТ [а. حنّوت – жасадни мумиёловчи; фалла сотувчи] тар. Дон олиб сотувчи савдогар, донжаллоб. Унинг шарафига.. тошкентлик йирик ҳаннотлар Шокир ҳожи, Комил ҳожилар катта зиёфат берди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҲАНСИРАМОҚ Югурish, оғир юк кўтириш, ҳаво етишмаслиги, ҳаяжонланиш ва ш.к. туфайли тез-тез, оғир нафас олмоқ; ҳаллосламоқ, ҳарсилламоқ. Шу заҳоти эшик тарақлаб очилиб кетди-да.. нафаси бўғзига тиқилиб, ҳансираган ҳолда Марат Маматов пайдо бўлди. Ҷ. Абдуллахонов, Ҳонадон. Маҳди терлаб кетган, оғзини кашпа-кашпа очиб ҳансирап, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетегиси келарди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАНСИРАТМОҚ Ҳансирамоқ фл. орт. н. -Қўёши тиккага келмасданоқ саҳронинг ло-вуллаган нафаси ҳансиратиб қўйди мени, – деди Аҳмаджон. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАНСИРОҚ Ҳансираб нафас олиш; шу тарзда олинган нафас. Қизлар чарчашибгандай, юзларига толим-толим бўлиб тушган сочларини тузатиб, ҳансироқ билан келиб ўтирилар. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАНУЗ [ф. هنوز – ҳали, ҳали ҳам, ҳалигача, ҳамон] Шу вақтгача, ҳозиргача, ҳамон. Қаҳрамон билан турмуш қурганларига ўн ўйл бўляпти. Ҳануз бефарзанд. С. Кароматов, Сўнгиг барҳан. Сидиқжон гарчи ҳануз оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам.. кўнгли кўтарилиб, таъби очилганиданми, жуда енгил тортди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАНУЗГАЧА айн. ҳануз. Лекин дард қолганимда, ҳанузгача қўйидан келадиган ёрдамини аямайди, ўзи мард йигит. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАП I тақл.с. Оғизнинг тез очилиб-ёпилишини, шунда чиқадиган товушни билдиради.

Ҳап этмоқ (ёки демоқ) Тишлаш учун очилгани оғизни тез беркитмоқ (ит, бўри ҳақида). Ит ҳап этиб тишлаб олди. Бўри ҳап этиб ташланди.

ҲАП II шв. унд. с. Жим! Ая!.. Рисолат хола шошиб, Абдувалига ўғирилди. -Ҳан, –

кўрсаткич бармоғини лабларига босиб, Ҳабиба хонимнинг уйи томон кўз ташлаб олди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ҳарши отга ўҳшаб тайсалламай ҳап турсанг-чи! С. Аҳмад, Чўл бургути. -Ҳан ўтири, тирмизак, – ҳисобчи болани жеркиб берди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ҲАПИЛЛАТМОҚ с.т. Шоша-пиша ошамоқ; ямламай еб қўймоқ, ютиб юбормоқ. У [Абдуллахон] ҳамма болалар каби балҳ тутуга ўч, ярим челагини ҳапиллатиб еворар.. эди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Кўк от.. ерга эгилиб, нам ўтни ҳапиллатиб чайнай бошлиди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ҲАПИНМОҚ шв. Орзиқмоқ, дукилламоқ (юрак ҳақида). Ўз уйини бир неча йилдан кейин яна кўрган Эъзозхоннинг юраги ҳапинди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ҲАПРИҚМОҚ айн. ҳовлиқмоқ. Юраги ҳаприқиб, ўрнидан туриб кетди. Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ҲАПҚАТ кам қўлл. Каттакон, улкан, кенг. Ҳапқат этик. Ҳапқат одимлар. — Арслонқу.. йирик, ҳапқат одимлар билан жўнади. Ойбек, Навоий.

ҲАП-ҲАП I Ҳап I с. тақр.

Ҳап-ҳап қилмоқ бол. Шоша-пиша ошамоқ, еб қўймоқ.

2 Фойдасиз гап, беҳуда вайсаш. Юзта ҳап-ҳандан – битта чап-чап афзал. Мақол.

ҲАР [ф. هر – ҳар; ҳар қандай, истаган, ҳар қайси] белг. олм. 1 Шахс ёки нарсаларни, уларнинг белгиси, ҳаракати ва б. жиҳатдан бўлган туридан ажратиб (яккала) кўрсатади, шу тарзда белгилайди. Ҳар тўйкисда бир айб. Мақол. — Демак, бекор бўлмабди қурбон, Ҳар қурбонга бўлсин шарафшон! Ҳ. Олимжон. Ҳожи бўлса, ҳар беш дақиқада ичкари томонга қулоқ солиб тўхтар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Рўзимбўй эликларни қоралаган, басавлат, ҳар бидаги келисонадай полвон киши эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Фотима янги кетмон билан ер чопар, ҳар урганданд, ернинг киндигини узидоламан дерди. Т. Ашуроев, Оқ от.

Ҳар қалай Нима бўлса (бўлганда) ҳам. Аламданми ёки ийситлик ғурури устун келдими, ҳар қалай, бир нафас билан тогорага солиб олдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Лунжига туширган бўлса керак. Ҳар қалай, шундан кейин Умри мени кўрганида, кўчанинг убетига ўтиб кетадиган бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Боя янгалари қоши-кўзлари-

га сурма тортуб, ёногига сурма суртганиданми, ё шунча одам унга тикилиб ҳавасланганидан уялганигами, ҳар қалай, юзлари лов-лов ёнарди. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. **Ҳар ҳолда айн ҳар қалай.** Ҳар ҳолда, Тошкент аҳолиси Азизбек истибододидан ортиқ тўйди, кимдан кўмак сўрашни ҳам билмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳар ҳолда, бу оддий ҳол эмас.** О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Сўроқ олмошлари ва бир, нарса каби баъзи сўзлар билан бирикиб, белгилаш олмошининг умумлаштирувчи турига мансуб олмошларни ҳосил қилади. **Ҳар қандай тасодиғнинг олдини олиш керак-да!** О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. **Тилак тилар эл дуосида:** **Ҳар қайсингиз бўлинг мингга бош.** Ҳ. Олимжон. **Ёмон одам бўлсангиз, мени ҳар нима қилишингиз қўлингиздан келар эди.** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **-Ҳар ким ўқийверса, подани ким боқади? – деди ачиқланиб Мирзакаримбой.** Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳайдар ота, ҳар нима бўлса ҳам Ултармага бориб, [Асрорқулни] кўриб келаи, деб ўйла чиқди.** А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

3 Вақт, жой-макон билдирувчи баъзи сўзлар билан бирикиб, қўшма сўзлар ҳосил қилади: **ҳар доим, ҳар гал, ҳар сафар, ҳар замон ва б.** **Ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эди.** Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳар замон яқин-йироқдан гадой товуши эшиштилади.** А. Қаҳҳор, Бемор. [Гулнор] **Ҳар гал камтири билан ёлғиз қоларкан, дарров қизнинг ҳолини сўрарди.** Ойбек, Танланган асарлар. **Сайҳонликни ўрмон ҳар ёқдан ўраб олганди.** Ойбек, Күёш қораймас.

ҲАРАКАТ [а. حركت – юриш, қимирлаш, тебраниш; фаолият; жараён; арабча сўзларда қисқа унлиларни кўрсатувчи белгилар] 1 Киши ва нарсаларининг ёки уларнинг қисмларининг тинч ҳолатдан чиқиши: қўзгалиши, қимирлаши ва ш.к.; тинч ҳолатга қарама-қарши ҳолат. **Одамларнинг кўзларида, ҳаракатларида қандайdir нотинчлик сезди Йўлчи.** Ойбек, Танланган асарлар. Унинг юришлари, кифтларининг ҳаракати ниҳоятда чиройли эди. Мирмуҳсин, Месъор. **Бу қоронгилликда аллақандай маҳлукларнинг лип-лип ҳаракати аранг кўзимга чалинарди.** Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Кудратли гидрияклар ҳаракатидан келаётган овоз** Ойбекни хаёлга чорлади. Газетадан.

2 Ишни бажаришда фаолиятнинг ҳолати, бажарувчининг фаолият тарзи, йўсиши. Ҳали ўринларини ўғишишириб улгурмаган жсангчиларнинг ҳаракатида шошқалоқлик кўринди. Шуҳрат, Шинеллийиллар.

3 Киши тана аъзоларининг маълум бир маъно, мазмунни ифодаловчи ҳаракат-ҳолати. **Табиб. қўрбошига нимадир деди.** Унинг юз ва қўл ҳаракатидан «сиздан нима кетди, бир кўрайлик», деган маъно англишиб турар эди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. **Улар энг ибтидоий тилга – ҳаракатлар, имолар билан фикр уқтиришга мурожаат қилдилар.** Ойбек, Танланган асарлар. **Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англади..** А. Қаҳҳор, Нотиқ.

4 Бирор ишга киришиш, бирор нарса қилишга уриниш; интилиш, тиришиш. **Ўғлини ўқитиш учун қилган ҳамма ҳаракатлари бекор кетди.** — **Шерали ҳамиширанинг ҳаракатини кузатаркан, юраги сиқилиб, зўрга гапирди.** С. Кароматов, Олтин кум. **Муталнинг биринчи ҳаракати бўш кетди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Аҳмаджон.. бир ҳаракат билан пулемёт тенкисини босди.** А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Ҳаракат қилмоқ Уриммоқ, интилмоқ. Ушеглаб юбормасликка шунча ҳаракат қилса ҳам бўлмади. Ӯ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Бола тақлидчи бўлади, у.. ўз отасига тақлид қилишига ҳаракат қилади.** С. Зунунова, Янги директор.

5 Пайида бўлиш; тараффуд. **Режамиз амалга ошаётганига суюниб, тўй ҳаракатига тушдик.** «Муштум». Қорининг хотини дастурхон ҳаракатида юрганида, у гап бошлиди. Мирмуҳсин, Бир хум тилла. **Яхшиси, қайин отангга узрингни айтиб, бу ўйдан кетиши ҳаракатини қил.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 **Хатти-ҳаракат; қилиқ.** Унинг бу ҳаракатлари кўччиликни ранжитди. — **Сирожнинг гап ва ҳаракатларидан самимият, соддалик ёғилиб турар эди.** Ф. Мусажонов, Ҳури.

7 Маконда бирор йўналиш бўйича бўладиган силжиш, юриш ва б. **Кўча ҳаракати.** Йўл ҳаракати қоидалари. **Транспортлар ҳаракати.**

8 кўчма ўсиш, ривожланиш. **Жамият олга қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам ўша бараварда ўсишлари керак.** Газетадан.

9 флс. Модданинг яшаш усули, унинг умумий ажралмас хусусияти, моддий дунёнинг ўзгариши ва ривожланишининг тўхтосиз жараёни. **Модда доимо ҳаракатда.** — Материянинг асосий намоён бўлиши эса ҳаракат, фазо ва вақт билан боғланган-дири. «Фан ва турмуш».

10 Маълум мақсадга қаратилган ақлий ёки жисмоний фаолият; иш, меҳнат. **Ҳаракат, ҳаракатда** — баракат. Мақол. — Пол-вонёnda кечаку кундуз ҳаракат тўхтамас, юқ ортилган кемалар бу кенг, сунъий анхор орқали Амударёга борар, ундан Орол денгизига тушиб, Фаззолига кетарди. С. Сиёев, Ёруэлик.

11 кўчма Белгили мақсад кўзда тутилган ижтимоий фаолият. **Миллий-озодлик ҳаракати.** Ишчилар ҳаракати. Тажсовузкорлик ҳаракати. Ядро қуролларидан воз кечиш ҳаракати. — Афғонистон мустақилигини кўзловчи «ёш афғонлар» ҳаракати бошлигади. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

Ҳаракат номи тлиш. Феълнинг иш-ҳаракатнинг номинигина билдирувчи (униатовчи), замон, шахс-сон, майл каби маъноларга эга бўлмайдиган шакли. Бу шакл *-(и)ш, -(у)в, -моқ* қўшимчаларидан бири билан ҳосил қилинади: ўқши, ўқув, ўқимоқ каби.

ҲАРАКАТЛАНМОҚ Ҳаракат қилмоқ, қимирламоқ; қўзғалмоқ; юрмоқ. [Кумуш] Энди бояигига қараганда бир оз енгиллангансимон, жон олувчи қора кўзлари ҳаракатлана бошлаган, буғриқан қизил юзлари очилинқираган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАРАКАТЛАНТИРМОҚ Ҳаракатланмоқ фл. орт. н. Новча бўйли Каримжон ўнг кўлуни ҳаракатлантириб, тинмай сўзларди. Газетадан.

ҲАРАКАТЛИ 1 Ҳаракат қиладиган, қимирлайдиган, силжийдиган.

2 Бирор иш қилишга уринадиган, тиришадиган, ҳаракатчан.

ҲАРАКАТСИЗ 1 Ҳаракат қилмайдиган, қимирламайдиган, қўзғалмас ҳолатли (ҳолатда); бир жойда туриб қолган. Кутимлаган ғазабга учраган Бозоров нима дейшишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз, ёғочдай қотиб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор иш қилишга уринмайдиган, тиришмайдиган; фаолиятсиз, суст. Ҳаракатсиз одам.

3 кўчма Фойдаланилмай, ишлатилмай ётган ҳолатда(ги). Китоб ойлигининг ўзига хос хусусияти шундаки, кўпдан буён ҳаракатсиз ётган эски китобларга иккинчи умр баҳши этилади. Газетадан.

ҲАРАКАТЧАН 1 Тез ҳаракат қиладиган, тез қимирлайдиган, серҳаракат. Ҳаракатчан ҳужайралар (биол.). Ҳаракатчан бола. — «Вася» деганда, бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сергайрат, ишчан. Муҳиддин Қориёқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажоийиб овозли санъаткор эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАРАЛА-ТАРАЛА Ялло қилиб, кайфсафо билан кун ўтказиши. Баъзи бир фирмә аъзоларининг гапхонада ноз-незматларга гарқ бўлиб, эрта-кеч ҳарала-тарала билан умр ўтказганларини ёзсан нима бўлади. «Муштум».

Ҳарала-тарала қилмоқ Бегам, беташвиш, ялло қилиб юрмоқ, ишламай кайфу сафо қилмоқ. Бўрибой бўлса рўзгордан юлиб-юлқиб, яна киши билмас ўйллар билан нул топиб, ҳарала-тарала қилиб яшайди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганди. -Баъзилардек кулиб, ҳарала-тарала қилгим келмайди, — деди Чўтири хола Умидга. Мирмуҳсин, Умид.

ҲАРАМ [а. حرم — хос, бегоналар кириши ман этилган жой; муқаддас, азиз жой; хотинлар; аёллар] 1 дин. Муқаддас деб ажратиб қўйилган, кириш тақиқланган жой (мас., Макка шаҳрида Муҳаммад пайғамбарнинг мақбараси).

2 тар. Ҳовлининг аёллар учун ажратиб қўйилган қисми, ичкари (асосан, олий, юқори мансабдорлар хонадонларида). Ҳон азёнларга руҳсат бериб, ҳарамга кирган, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кечаке блеклари, хон соқчилари, доимий ходимлар қолган эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Гўрўғли ана шундай насиҳатларни қилиб, ўзи ҳарам сари қараб кетди. «Гулихиромон».

Ҳарам оғаси Ҳарамдаги хотин-қизларни кузатиб юрувчи бичилган қул. У бир неча кун ҳарам ичидаги ҳужрада ётади. Ўзига келгач, шу ҳовлида ҳарам оғаси бўлиб ишлаб юради. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАРАМХОНА [ҳарам + хона] айн. ҳарам

2. Чап томонида амирнинг ҳарамхонасига

ва қүшбегининг ҳовлисига бориладиган йўлак. С. Айний, Эсдаликлар. ..инқилобдан илгари шу бино ҳарамхона бўлиб, унда канизаклар турарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАРБ [а. حرب – уруш, жанг] эск. кт. Уруш, жанг. Ҳаҷон кўз тутди бу қудратли ҳарбга, Ғалаба билан биз борардик Ғарбга. Уйғун. Ҳарб илмида ҳамма йўл бекилганда, жангчи учун ўлимдан бошқа чора қолмагандагина, ўзини-ўзи ҳалок қиласди, дейилади. С. Аҳмад, Ҳукм.

Ҳарб олишмоқ Бир иккинчисига ҳамла қилмоқ, олишмоқ; тортишмоқ. [Набижон] Ҳўриллатиб, серқатиқ маставани ичига тутинди. Лекин мастава ичаяптими, заҳар ичаяптими – фарқ қилмас, ҳаёлида ҳамон ўша раис билан ҳарб олишар эди. Ф. Насридинов, Ота ўғли.

ҲАРБА [а. حرب – найза, санҷқи] фольк. Найза, қилич каби жанг куроллари. Одам кўп-да, ҳамма ўртага олиб, Ҳар тарафдан ҳар хил ҳарбалар солиб, Энди тушуди қилич олиб ғазога, Бек йўрўғли қолди энди қамалиб. «Хушкелди».

Ҳарба қилмоқ фольк. Ҳамла қилмоқ. Ҳолинг билмай, мунча сен ҳарба қилдинг, Парилар султони, сен энди ўлдинг. «Баҳром ва Гуландом». Бу билан аждаҳор ҳарба қилмади, Аждаҳордан ҳеч сиёсат бўлмади. «Муродхон».

ҲАРБ-ЗАРБ, ҳарбу зарб [а. حرب ضرب – жанг ва зарба] Уруш, жанг, саваш. Қунлардан бир кун Чангали Мозандарон томондан ўиртқич ҳайвонлар мўр-малаҳдек бостириб келиб, жониворлар ўртасида жангу жадал, ҳарбу зарб бошланибди. А. Мухтор, Чинор. Отанг яхши, онанг яхши деб туриб, жон чиқар жойига тушариши керак: панд беролмасанг – ўзинг панд ейсан. Ҳарб-зарб қонуни шу. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАРБИЙ [а. حربی – урушга, кўшин, армияга оид] 1 Урушга алоқадор; уруш, жанг ишлари билан боғланган. Ҳарбий асир. Ҳарбий сир. Ҳарбий ҳолат. Ҳарбий техника. — Нормат фронтда эканини, бу ерда чанқоқ водийларга сув берувчи, нур берувчи канал эмас, балки ҳарбий истеҳкомлар ковланиб, ёв йўлига ғов тикланаётганини сезди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Армияга, ҳарбий хизматга оид. Ҳарбий врач. Ҳарбий интизом. Ҳарбий иш. Ҳарбий хизмат. Ҳарбий кийим. Ҳарбий қисм. —

Йўлда ҳарбий юқ ва аскар ортган машиналарнинг кети қарийб узилмас эди. Ойбек, Қуёш қораймас. У ерда бир тўп противогаз таққан ўигитлар ҳарбий машқ учун сафланмоқда эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳонага ҳарбий медицина формасидаги.. офицер кирди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмгири.

3 Армиядаги, ҳарбий ишдаги киши, ҳарбий хизматчи. Ҳеч ким ҳарбийларга хос чаққонлик билан жавоб бермади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. У олиму шоирлардан кўра ҳарбийларни иззат қиласди. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 от, с.т. Ҳарбий хизмат; армия. Ўғлим ҳарбийда.. у кетди-ю, икки кундан кейин немислар келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳарбийга ҷақирилгунча Тошкентнинг юрик заводларидан бирида смена инженери бўлиб ишлаган. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЛАШТИРМОҚ Ҳарбий шароитга мослаштирмоқ, уруш эҳтиёжлари учун ишлашга ўтказмоқ; фуқарони ҳарбий ишга ўргатмоқ.

ҲАРБИЙЛИК I Ҳарбий хизматчи, аскар эканлик.

2 Ҳарбий хизмат, ҳарбийдаги ҳаёт. Ҳарбийлик давримнинг биринчи олти ойида – сержант, сўнгги ойида эса лейтенант бўлиб қайтганман. А. Баҳромов, Осон яшашнинг йўли.

ҲАРБИЙЧА Ҳарбий кишиларга хос, ҳарбий хизматга тегишили. Ҳарбийча ишламоқ. Ҳарбийча кийинмоқ. Бу ерда ҳам ҳарбийча қаттиқ интизом ўрнатилган эди. — Элмурод «салом», деб ҳарбийча кўришиш учун қўлини чеккасига қўйган эди, у кўл узатди, кўришилар. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЧАСИГА Ҳарбийларга хос бир тарзда, ҳарбий кишиларга ўхшаб; ҳарбийча. Бир аскар ўигит ҳарбийчасига салом бераби: -Бизда ака-ука Ражабовлар хизмат қилишиади, – деди грузинча оҳангда. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАРВОНА эск. Лўқ, туюнинг ургочиси.

ҲАРГИЗ [ф. هرگز – ҳеч вақт, асло; қаҷондир] кам қўлл. 1 Асло, сира, ҳеч. Ҳаргиз билдирига. — Бу гапларни ҳаргиз ҳазил билмагил! «Гўрўғли». У тарафи билан ҳаргиз ишинг бўлмасин. Ҳамза, Паронжи сирлари. Аммо Адаш Карвон имону диёнатни ҳаргиз унумтади. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Буткул, бутунлай. **Жоҳишликни ҳаргиз ташла, фарзандим, Энди токи, Оловхўжа пирингман.** «Юсуф ва Аҳмад».

ҲАРДАМХАЁЛ [а. هردمخیال] Ўз фикрида қаттиқ турмайдиган, иккиланадиган; турлича, тайинсиз хаёллар огушида бўлган. *Врач нима қуларини билмай, ҳардамхаёл бўлиб турарди.* Э. Усмонов, Ҷўлқин. Кейин, ҳай, майли дегандек, ҳардамхаёл кўчага чиқиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАРДАМХАЁЛЛИК Ҳардамхаёл ҳолатлилик. *Низомжон акасининг гапига тушунмади.* Ўрнидан турди-да, ҳардамхаёллик билан кўчага чиқиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳардамхаёллик билан яшаган одам фойдали ишни ҳам вақтида қололмай.. қолаверади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҲАРИНА [а. هرینه]: дарди ҳарина 1) кетмайдиган, кишига ёпишиб олган дард; 2) кўчма кутулиб бўлмайдиган кулфат, азоб; шундай белгили, хусусиятли нарсага нисбатли ҳақорат сифатида қўлланади. -Агар аҳвол шундайлигича давом этаверса, бари бир, ҳаммамиз ҳам қирилиб кетамиз. *Бу турмуш эмас, дарди ҳарина, — деди Рафоэл.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Шошманг, бу дарди ҳарина озроқ тутақсин!* Пуф-пуш. Ўхъ, аҳ. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАРИР [а. حریر — ипак; шойи мато] 1 Юпқа ипак газлама. Ҳарирдан тикилган кўйлак. Ҳарир дурра. ■ Мулоғимлари тишлабдўз чопон ва ҳарир кўйлаклар тугилган зарбоф бўғчани малика оёғи остига қўйдилар. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Умуман, юпқа, нозик газлама. Ҳарир шол рўймол. ■ Раққоса устидаги ҳарир матоларни итқитиб ташлаб.. ўйин тушди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир. Ҳарир матолардан тикилган ранг-баранг қизлар кўйлаги хона деворида осиғлиқ турар эди. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

3 кўчма Тоза, мусафро, шаффофф. Кеч кириб, оқ ҳарир қор устига тун ўзининг қора либосини ёнди. Й. Муқимов, Матонатли кишилар. Тонг отган, ҳавони қоплаган ҳарир туман орасидан олисдаги тоғлар элас-элас кўринар эди. О. Ёқубов, Иzlайман.

ҲАРИС [а. حریص — ҳирслি, бирор нарсага берилган; очкўз, тамагир; тежамкор] 1 Бир нарсага ҳирс қўйган, ҳирсли; иш-

қивоз, жуда орзуманд. *Шахматга ҳарис одам. Ҳоккейга ҳарис.*

2 Очкўз, тамагир; қурумсоқ. Мен қорнидан бўлак ғами йўқ, ҳарис, жоҳи уламоларни ёмон кўраман. С. Сиёев, Аваз.

ҲАРИСЛИК Ҳарис бўлиш, ҳарисга хос хусусият, ҳатти-ҳаракат. Ҳарислик билан нул йигмоқ. ■ Самандар унинг қўлидаги шишаға ҳарислик билан қараб қўйди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. ..сотувчи йигит унинг ҳар бир қилиғи, ҳатти-ҳаракатини ҳарислик билан кузатмоқда эди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ҲАРИФ [а. حرف — шерик, бирга ишловчи; ўртоқ, улфат; бирга ўйновчи; мижоз] 1 км. Шерик, жўра, улфат. Мирвали бангининг ҳарифи ҳисобланган. *Ўтарбой унга жавоб берди.* А. Қодирий, Обид кетмон. Ахир, бекас бир нотавон, унумилган гарифи Қаҳратон қиши кечасида йўқларди қай ҳарифи. Р. Бекниёз, Тўтиё.

2 Бирор кимсага зид ҳаракат қилувчи, қарши курашувчи; рақиб. *Кураш майдонига тушган полвон — эр Беллашиб олмоққа ҳариф чақирап.* М. Шайхзода. Табиби билан муносабатлари бузуқлигини эшишиб, Саид Фозига ўҳшаган ҳарифлари пинҳона кулиб юрган эди.. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАРНА 1 фольк. белг. олм. Барча, ҳар нима, нимаки. *Кулоқ солдим ҳарна деса амрига..* Ҳ. Олимжон. Ҳарна сирни айтаверинг ўзима. «Ҳасанхон». Кўнглидаги ҳарна губорлар кетди.. «Баҳром ва Гуландом». Аркон давлатимни сенга топширдим, Ҳарна ихтиёрим сенга топширдим. «Ҳасанхон».

2 Нима бўлганда ҳам, ҳар ҳолда. *Ҳўжабековнинг сўзиға кириб, ҳарна ялама бўлади, деб ҳамма йўлбошловчи серкаларнинг жунини кирқтириб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. Лекин Қўлдош ҳарна ўзини Каримдан ожиз санаб, гапни бошқа ёққа буриб юборди. Ҳ. Шамс, Душман.

3 с.т. Шуниси ҳам ёмон бўлмаслиги, ҳечдан кўра шуниси ҳам маъқуллиги маъносини билдиради. ..бутун бир мавсумда ўн меҳнат кунини пилладан юлиб, пахтага бергани ёрдам қиссаларинг ҳам ҳарна! А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. Иккозвизга биттадан эшак ёёсаям, ҳарна. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАРНЕЧУК кам қўлл. айн. ҳарна 2. Ҳарнечук иш бўлса, бажарив ташлаймиз. ■

Сидиқжон далани яхшироқ күрсатиш учунми ёки бошқа сабабданми, ҳарнечук, у [Мунисан] тутзор ёнидаги камқатнов йўлга бошлади. Ё. Шукуров, Орзулар.

ҲАРОМ [а. + حرام – фойдаланиш, истеъмол этиш шаръян ман этилган нарса; муқаддас; ноқонуний] 1 дин. Шариат ҳукмига мувофиқ ейиш, ичишга, фойдаланишга ярамайдиган, ҳалол эмас. Эшакнинг кучи ҳалол, гўшти ҳаром деганларидек.. ■ У Ашир билан қўл бериб сўрашишга ҳазар қилибди. Чунки Ашир чўчқабоқар-да! Балки чўчқа шариатда ҳаром маҳлуқ ҳисоблангани учун ундан ҳазар қилгандир. С. Анорбоев, Оқсой.

Ҳаром ўлмоқ Сўйилмасдан, бирор қасаллик ёки бошқа сабаб билан ўлмоқ (гўшти ейиладиган ҳайвон ва қушлар ҳақида; бундай ҳолларда уларнинг гўштини ейиш ман этилади, яъни ҳаром ҳисобланади). Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлади. Мажол. ■ Отамнинг «Чемберден» деган эчкилари бор эди, ҳаром ўлай деганда, бўғизга пичоқ тортиб юборганилар. С. Аҳмад, Ҳукм. **Ҳаром қилмоқ** Ҳаром ҳолга келтироқ. Кел, қутурган итлар ҳаром қилмасдан туртиб, шу тоза юзларингдан охирги мартаба ўпай! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қизишиман! Табаррук қиличингизни бу ифлоснинг қони билан ҳаром қилманг! Ўйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Шариат бўйича, анъана ёки тартиб-қоидаларга кўра ман этилган иш, хатти-ҳаракат; шу йўл билан топилган нарса; ҳаётida шундай йўл тутувчи кимса. Тўғри бўл, ҳаромдан ҳазар эт, дегансиз. Йиглаб турган гарибнинг ёнига кир, кўнглини ол, дегансиз. С. Сиёев, Аваз. Жиноятчилик ўйли билан топган ҳаром тулингиз ҳисобига еган овқатларимиздан ҳали ҳам ўқчиб юрибмиз. «Муштум». Шунақа ҳаром одамлар ўз эгаларига яхши хизмат қиласидилар.. Мирмуҳсин, Меймор.

3 с.т. Жинсий муносабатдан сўнг гусл қилмаган, чўмилмаган.

4 Фойдаланиш мумкин бўлмаган, эсиз кетган нарсаларга нисбатан қўлланади. У бу мажлисга Сайдғози билан бирга кечалари уйқусини ҳаром қилиб тайёрланди. С. Анорбоев, Оқсой. ..ё ҳафтада бир келадиган дам олиш кунини ҳам ҳаромга чиқариб, бозор-ўчар қиласинми? Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! Энди бу ерлар бизга ҳаром бў-

либди, Бу араб юртида бизга нима бор? «Баҳром ва Гуландом».

ҲАРОМЗОДА [а. + حرامزاده – ҳаромдан, никоҳсиз туғилган] 1 айн. ҳароми. -Қоҳ, ҳаромзода! – деб Султонга таҳдид қиласади Бўронбек. Ҳ. Ғулом, Машъал. [Кутидорнинг] Кўз ўнглари қоронғиланиб, бир неча вақт серрайғанча қолди. Яна «яхшиликни билмаган ҳаромзода!» деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..тузингни ичib, тузлугингга тупурман, дегин.. Ҳаромзодаларнинг йўлига тушардинги? Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма кам қўлл. Ўз жинси, зотидан бўлмаган; бегона (нарсалар ҳақида). Тошиойнанинг олдига ўтириб олиб, мўйчинак билан соқол-мўйловининг ҳаромзода тукларини юлди. Шуҳрат, Жаннат қидирганилар. Бавзи жойларни баланд бўйли ғумайлар босиб, ҳалиги «ҳаромзода»ларни ҳам кўриб бўлмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАРОМИ [а. + ф. حرامي – кимсанинг молига, ҳаром нарсага дахл қилувчи; ўғри, қароқчи] 1 Ўзаро никоҳ килинмаган эркак ва аёлдан туғилган бола. -Ана шундай кунларнинг бирида ўзим ёлғиз ўтириб, ҳаж ўйлида орттирган ҳаромимга кўйлакча тикаётган эдим, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарфона т. о. Бизнинг юзимизга оёқ қўйиб, никоҳсиз загсдан ўтиб олдинг. Энди уялмасдан, ҳароми болангни кўтариб келдингми?! Файратий, Довдираш.

2 кўчма Шундай маъноли сўкиш, ҳақоратни билдиради; ифлос, ярамас. Сут кўр қилғэр, ҳароми Гитлер оқнадар.. Ф. Ғулом. Мен сени жоҳил, шуҳратпаст бир сак деб юрсам, одам қонига ташна зулук экансан-ку, ҳароми! С. Сиёев, Аваз.

ҲАРОМЛАМОҚ 1 Ҳаром қилмоқ, булғамоқ, ифлос қилмоқ. Кучук қозонни ҳаромлаб кетибди.

2 кўчма Номусига тажовуз қилмоқ. Токай пок қизни ҳаромлаб, яна – Тарвуз каби узар ота калласин! С. Назар. Ширин, Шакар ҳаромлади танамни.. «Ширин билан Шакар».

ҲАРОМЛИК Ҳаром бўлиш, ҳаром иш, хатти-ҳаракат. Ҳаромликдан ўзини тиймоқ. ■ Мен суйганим учун ҳаромликдан бошқа барча ишга бош эгаман. Ҳамза, Бурунги қозилар.

ҲАРОММАФИЗ [а. + ф. حرام مغز – мияча; орқа мия] Марказий нерв системаси-

нинг умуртқа поғонаси канали ичида жойлашган қисми; орқа мия. Буниси елкамдан сиуб олиб, ҳароммагизимга урди. Т. Мурод, От кишинаган оқшом. Султон, ҳароммагиздан намуна олишининг қандай азоб эканини бошидан кечириб билган эди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҲАРОМНАМАК [а. + ф. حرام‌نمک – ҳаром туз: ичган тузини оқламаган] Тузни оқламайдиган, тузини ичиб, тузлуғига тупрадиган. Бўлмаса, подшоҳ ҳақида иғво қилганларнинг гапини эшигтан ҳамоно оғзига урмасиди! Ёки у ҳаромнамакларни бизга тутуб бермасиди?! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Муҳаммад Дўст асли ҳаромнамак экан, Андижон томонларда фитна-иғволар қилиб юрганида, яна Шайбоний қўлига тушди ю, қўзларини ўйиб олдилар. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ҲАРОМТОВОҚ Ўзи ишламасдан, бошқалар ҳисобига яшовчи; текинхўр. Мехнат замонидир бу яхши замон. Ҳаромтовоқ одам ўғридан ёмон. Уйғун.

ҲАРОМТОМОҚ 1 айн. ҳаромтовоқ. Январь ойи кўк ялпизни қайдан топай?.. Она бола қичқирдилар унга шу чоқ: -Кўп гапирма, ол саватни, ҳаромтомоқ! А. Мухтор.

2 Ҳалол ҳаёт кечирмайдиган, пораҳурлик, товламачилик ва ш. к. нопок йўллар билан яшовчи. Тошкент вилоят судиди Ҳидоятова ва унинг ҳаромтомоқ шерикларининг жиноиӣ иши кўрилди. Газетадан. Бозордагиларни дўқ билан чўчитиб олган бундай ҳаромтомоқларни ким тийиб кўяр экан-а! Газетадан.

ҲАРОМХЎР [а. + ф. حرام‌خور – ҳаром (қилинган) нарсани єювчи] 1 дин. Ҳаром, шариатда ман қилинган овқатларни истеъмол қиладиган. Ҳаромхўр киши.

2 кўчма айн. ҳаромтомоқ. Нафси ёмон, ҳаромхўр, меҳнатни севмас, унга Текин таом, текин пул, айшу таралла бўлса. Уйғун. Бирорнинг дўпписини бирорга кийгизиб кун кўрувчи бунақа ҳаромхўрлар бозорда кезиб юришаркан. «Муштум».

3 Ўлимтикларни єювчи (қушлар ҳақида). Жиганинг устида бир гала қорақуш.. ва калхатлар гир айланиб учиб юрарди. Отряд отларнинг бошини тортиб, ҳаромхўр қушларни томоша қилди. П. Турсун, Ўқи туви.

ҲАРОМХЎРЛИК Ҳаромхўрга хос иш, хатти-ҳаракат. Тўтининг отаси Ашур Мирзо ҳаромхўрлик, фирибгарлик.. билан дунё ортириб, «Болта кўпас» деб ном чиқарган китта савдогарнинг ўқтам мирзоси эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..бу идорадаги ҳаромхўрликлардан кўз юмолмайман. Н. Аминов, Сувароқ.

ҲАРОМ-ҲАРИШ [ҳаром + ф. هراث – қайт қилиш; қусуқ] Ҳаром нарсалар, ҳаром иш, қилмишлар. -Дўхтироҳаси қурсин, ҳаром-ҳаришни фарқ қилмайди.. – деди Савриниса Ҳолниса ҳолага. Мирмуҳсин, Чиникиш. Ҳаром-ҳаришга аралашиб юриб, сен ҳам ҷарви боғлаб қолдингми? Уйғун, Ҳуррият.. ..тупроқда ўтганларнинг руҳи бор. Бизни ана шу ҳаром-ҳаришлардан асраб келган, болам.. «Ёшлиқ».

ҲАРОРАТ [а. حرارت – иссиқлик, ҳарорат, температура; тошма; аччиқлик] 1 Қизиган нарсага хос иссиқлик, кучли дараҷадаги иссиқлик. Оловнинг ҳарорати. Қўёшнинг ҳарорати. — Даشت, даشت! Ҳарорат зарбидан ҳамма ёқ лип-лип этади. А. Қаҳҳор, Мастон. Қора кигизларни ёндирай деб, ҳар бир тешикдан ўтв ичига кирган ҳарорат уйни хумдонга айлантирган эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Ичдан чиқаётган ҳарорат оғзини куидираётгандек, пуф-пуфлаб нафас олиб ўтирган мингбоши келувчига бош иргади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Нарсаларнинг иссиқ-совуқлик ҳолати; температура. Ҳавонинг ҳарорати. Ҳароратнинг ўзгариб туриши. Мўътадил ҳарорат. Юқори ҳарорат. Совуқ ҳарорат. Ҳарорат пасайиб, қор ёға бошлади. — Жўра полвон.. ернинг етилиши, тафти, нами, ҳарорати.. сугориш усууларини яхши билади. И. Раҳим, Ихлос. Ҳарорат етарли бўлса, тўққиз-ўн кунда шоли униб чиқади. «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Тананинг киши саломатлиги ҳолатини кўрсатувчи иссиқлик даражаси; температура. Беморнинг ҳароратини ўлчамоқ. — Меъморнинг ҳарорати пастга тушмас, бунинг устига тинмай алаҳларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 кўчма Руҳий кўтаринкилик, жўшқинлик. Гуломжон энди ўзини анча тутуб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Юсуфжон қизиқ тўйсон ёшга кирган бўлишига қарамай, ҳали унда ёшлиқ ҳарорати сўнгган эмасди. Т. Обидов,

Юсуфжон қизиқ. Ҳарорат билан айтилган бу сўзлар замирида улкан бир ҳақиқат ётибди. Газетадан.

5 кўчма Ҳиссий тафт, завқ, лаззат. Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухломади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ўша туни энг биринчи бор Сезган эди лаб ҳароратин. Сайёр.

ҲАРОРАТЛИ 1 Ҳарорати бор, иссиқ. Қуёш ўзининг ҳароратли нурларини аямай сочарди. Газетадан. Гулнор.. ҳароратли қўллари билан унинг юзини силади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ҳиссий, руҳий тафтли, кўтаринки руҳдаги; жўшқин. Ойсанамнинг чехраси ёришиб.. қўзларидан у ёшдаги қизларгагина хос ҳароратли жозиба учқунланди. М. Хайруллаев, Кўшнилар. Ҳаётхон Ғуломжоннинг ҳароратли сўзларини, ишқ таронасини эшиштаётгандек, берилиб эшишти. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАРОРАТСИЗ 1 Ҳарорати, иссиғи, тафти йўқ; совуқ. Энди қуёш ёрқин! Лекин меҳнинг учун Юлдуз каби ҳароратсиз, хайр! А. Мухтор.

2 кўчма Совуқ; завқ-шавқ, роҳат-лаззат бағишиламайдиган, «совуқ». Ана қаранг, куз қуёшининг боқиши ҳам тул хотиннинг жилмайшидай ҳароратсиз. Осмон ўзининг ёзги тиниқлигини йўқотган – оқши хира. С. Аноробев, Оксой.

ҲАРСИЛЛАМОҚ Ҳарс-ҳарс қилмоқ (қ. ҳарс-ҳарс). Нафаси томогига тиқилиб, ҳарсиллаб тўхтар.. боши гир айланарди. М. Мансуров, Ёмби. Юрагим гуп-гуп уриб, ҳарсиллардим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Оқсоқол иссиқдан ҳарсиллаб, бир муддат сукут қилди. Ойбек, Навоий.. офтоб жуда қизиб кетган пайтда, Абдурасул ҳарсиллаб қолган ҳўқизларни қўйшдан чиқариб дам беради. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРС-ҲАРС тақл. с. Иссиқ, тез ёки оғир меҳнат, ҳаракат туфайли қийин, оғир нафас олиш ҳолатини билдиради.

Ҳарс-ҳарс қилмоқ Шу тарзда (оғир ва қийин) нафас олмоқ. Тез юриб келгандардан бўлса керак, нафаслари оғзиларига тиқилиб, ҳарс-ҳарс қилардилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.. икки отлиқ етиб олишига салқолибди, саман от ҳарс-ҳарс қилиб келарди. Н. Фозилов, Оқим.

ҲАРТУГУЛ мод. с., с.т. Ҳар қалай, хайрият, хайриятки. –Мен ойим уришиб берадиларми деб, қўрқандим. Йўқ, ҳартугул, индамадилар, – деди Эргашнинг ўртоғи. А. Мираҳмадов, Кулган чечаклар.

ҲАРФ [а. حرف – товушнинг ёзувдаги шакли; ундош товуш; сўз] Товуш (фонема)нинг ёзма нутқ учун қабул қилинган шакли, белгиси. Ҳар бир товуш (фонема), одатда, бир белги билан ифодаланади. Мас., а, б, к, у ҳарфлари. Баъзи фонемаларгина, маълум талаб, сабабга кўра, бирдан ортиқ белги билан ифодаланади.

Бош ҳарф Кичик ҳарфдан ҳажми ёки шакли ва ҳажми билан фарқланувчи ҳарфлар. Мас., А ҳарфи шакли ва ҳажми билан кичик а ҳарфидан, В ҳарфи фақат ҳажми билан кичик в ҳарфидан фарқланади. **Кичик ҳарф** Имло қоидаларига кўра бош ҳарф ёзиладиган ҳоллардан бошқа ҳар қандай ҳолатда ишлатиладиган ҳарф. **Ҳарф танимоқ** Ҳарфларни биладиган, ўқийдиган бўлмоқ. Одамлар ҳарф таниб, сал-пал ўқийдиган бўлгандан кейин, Ўрмонжон правление олдига ҳамма бригада ва звено бошликларини ўқишига мажбур қилиш масаласини қўйди. А. Каҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАРФИЙ [а. حرفی – ҳарфга оид; сўзма-сўз] Ҳарф ёки ҳарфлардан иборат бўлган, ҳарфга оид, ҳарф билан боғлиқ. Фонемаларнинг ҳарфий ифодаси. ■ Афтидан. Акрамжон ёзишда анча шошилган бўлса керак, анча-мунча ноаниқликлар, ҳарфий хатоларга йўл қўйибди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҲАРФМА-ҲАРФ Ҳар бир ҳарфни алоҳида; сўзма-сўз. Матнни ҳарфма-ҳарф текшириб чиқмоқ. ■ Бу таржималарнинг бари айнан, ҳарфма-ҳарф асл нусхага мос бўлсада, маъноси чақилмаган. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.. бир аёл бир доскага, бир дафтарига энгашиб, охириги сатрни ҳарфма-ҳарф кўчирар эди. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАРФХЎР [а. + ф. حرفخور – ҳарф еювчи; расмиятчи, шаклбоз] Масаланинг мөҳиятига эмас, балки унинг ташқи кўринишига, майдо-чўйда нарсаларга кўпроқ эътибор берувчи киши, расмиятчи. Ҳалим ҳарфхўрлигинг қолмабди, ҳарфхўр! С. Сиёев, Эркаклар эртаги. Қўявер бу ҳарфхўрларни. Бу журналист деганинг ҳаммаси шунақа бўлади. Н. Қобил, Унутилмас соҳиллар.

ҲАРФХҮРЛИК Ҳарфхүрларга хос иш тутиш. *Бу ҳол ҳарфхүрлик, ишга масъулият-сизлик билан қараша ва ўқувчиларда қироатхонлик кайфиятини вужудга келтиради.* Газетадан. Қироатхонлик, ҳарфхүрлик, қоғозлардан ташқари чиқа олмаслик фик-рингизни ўтмаслаширади. М. Мансуров, Лектор.

ҲАРЧАНД [ф. ھرچند -са ҳам, -га қа-
рамай] 1 кам құл. Түсіксыз әргаш гап-
таркибіда «ҳар қанча», «қанчалик», «имкон-
борица» маъносини билдиради. *Парда ёпил-
ди. У одамлар ҳарчанд чапак чалишса ҳам,
қайта очилмади.* А. Эшонов, Чоргоҳ. Султо-
нов ҳарчанд уринмасын, уларнинг гапи қо-
вшымади. Э. Усмонов, Ёлқин. *Ёдгор уни ҳар-
чанд ранжитгиси келмаса-да, ёлғон гапи-
ролмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 с.т. Инкор маъносини кучайтиради; асло, ҳеч Ҳасанхоннинг панду насиҳатлари-ни Зевархон қабул қилимади, ҳарчанд гапга қулоқ солмади. «Баҳром ва Гуландом».

ХАРЧИ эск. кт. айн. ҳар қалай қ. ҳар
Ҳар қалай, ишқилиб. -Бозорлар яхшим? -
Бир нави.. ҳарчи, тириклик тебраниб тур-
ди, ука. А. Қодирий, Мехробдан чәэн.

Ҳасад құлмоқ Ҳасад билан қарамоқ, ҳасадли муносабатда бўлмоқ. *Малика Ой-қизнинг шундай баркамол йигитга тега-ётганидан ҳасад қилмасди. М. Маҳмудов, Манту куй излаб. Лабинг тегса, ҳасад қил-гум Гилос бирлан узумдан ҳам. Э. Воҳидов. Бахти одамларга ҳасад қилманг, ҳавас қилиб меҳнат қиссангиз, сиз ҳам баҳтили бўласиз. Газетадан.*

ҲАСАДГҮЙ [а. + ф. حسدگوی – ҳасад – гап айтүвчи; ҳасад қилувчи] айн. ҳасадчи. Ичи кора, ҳасадгүй киши аклии ва талант-

ли кишилардан ўрганиш ўрнига уларга баҳшлик килади. Р. Усмонов, Одобнома.

ҲАСАДЛАНМОҚ кам құл. айн. ҳасад құлмоқ қ. ҳасад. Зайнап унга [Күмүшса] ҳасадланиб қаради ва күчланиб айтди: -Ҳали ёшга ұхшайысиз-ку. А. Қодирий, Үтган күнлар. -Чавандоз құргур, дүнёнинг завқини билади-да, — ҳасадланиб ғапирди Ёрмат. Ойбек, Танланған асарлар.

ҲАСАДЛИ Ҳасади бор, ҳасад ҳис-туй-гули, ҳасал, рашк ифодаловчи. -*Таҳсин-таҳсин!* - дейди Ҳатиб домла ҳасадли та-ажжуб билан, - тоза ҳам пулни қирдик, денг. *Таҳсин-таҳсин!* А. Қодирий, Обид кет-мон. Ҳасадли кишиларга асло дўст бўлмагил, кин-адоватли, ҳасадли киши дўстлик-ка лойиқ эмас. «Қобуснома».

ҲАСАДЧИ Күролмаслик, ҳасад түйгүсү күчли, ҳасад билан муносабатда бўлувчи шахс. Ҳасадчи, кек-адоватли, бор бўлсанг — кўролмайдиган, ўйқ бўлсанг — беролмайдиган шахслар ҳам дўстликка нолойиқдир. «Фан ва турмуш». Ҳасадчи ўзига ҳам яхшилик қила олмайди. Газетадан.

ҲАСАЙНИ [ф. < а. حسینی – Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Ҳусайн номидан] Узумнинг гужуми (донаси) ҳусайниникидан тўлароқ бир тури. *Нимранг тоифи, пуштиранг ҳасаини.. ҳар донаси ёнгоқдай кела-диган каттакўргон – ҳаммаси шигил пишган.* С. Анорбоев, Мехр.

ҲАСАНА [а. سَنَةٌ – хайрли, савобли иш; хайр, садақа, әхсон]: қарзи ҳасана Устига фойда (фоиз) қўйилмайдиган қарз. -Жуда яхши, – деди хўжайиннинг мақсадини англаган мирзо, – бу тулни қарзи ҳасана бера-сизми ёки урф-расмга мувофиқ фойда биланми? С. Айний, Дохунда. Мен сизга беш юз сўм қарзи ҳасана берганман, яъни ижара фойдаси билан қайтаришини шарт қилмай.. К. Яшин Ҳамза

ҲАСАНОТ [*a. حسنات* – яхшиликлар, хайрли ишлар]: қадамларига ҳасанот «Хушкелибидилар», «пойқадамлари муборак» мъносида меҳмонни табриклаш учун миннатдорчилик ифодаси сифатида қўлланувчи ибора. Э, қадамларига ҳасанот.. зап улуғ иши бўлибди-да, қайси шамол учирди? «Муштум». Келсинлар, келсинлар, қадамларига ҳасанот. С. Зуннунова, Янги директор.

ҲАСИП Сўйилган қўй ёки қорамол-
нинг ичагига гўйц. жигар. коратадолк каби-

ларнинг қиймаси ва гуруч аралаштириб солиниб, қозонда қайнатиб ёки қасқонда димлаб тайёрланадиган таом. **Тансиқ таом-ларнинг масаллиги** ноёб хиллари ҳам бор, булар: оғиз оши, сўқ оши, димлама ҳасип қабилардир. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Рӯзи полвон олдинига ёғлиқ яхна билан, сўнгра сих-кабоб ва ҳасип шўрва билан меҳмон қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ҳасипи совиди Кўнгли совиди, ҳафсаласи пир бўлди. Ҳудой ҳаққи.. хумсалариндан ҳасипим совиди.. А. Қодирий, Кичик асарлар.

ҲАСИПФУРУШ Ҳасип тайёрлаб со- тувчи киши.

ҲАСРАТ [ا. حسرت – қайғу, алам; дард, оғриқ; азоб чекиш; зориқиши, соғиниш] 1 Ички дард; дард-алам. *Бунёдга келгандан бери қайғу-алам аримаган бу кенг ҳовлида она-бола ўз ҳасратлари, аччиқ нолалари билан қолдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мақсадингни англат, Матпано! Кўринган одамга ҳасратинени айтуб, дунёдан йиглаб ўтмоқчимисан?* С. Сиёев, Ёруғлик. *Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайған юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Не ҳасратда Жуда қийинчилик(лар) билан, не машаққатлар билан. **Не ҳасратда обод қилган боғининг колхозга ўтиб кетишидан** кўрқиши унинг кўзини кўр, қулогини кар қилиб қўйди. С. Юнусов, Кутимаган хазина. Жуда-жуда хижолат бўлиб кетдим. **Не ҳасратда ўшқан..** пулини бузиб, мен учун **харажат қилиб келди-я!** С. Аҳмад, Таъзим. **Ҳасратда ўт** с.т. Бирор иш-юмушдан ранжиш, уни маъқул кўрмаслик, шу ҳақда енгил койишни билдиради. **Ўқиб туриб кўрсатган қароматинг шу бўладиган бўлса, ўқимай ҳасратда ўт!** Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дард-алам, шикоят, нолиш кабиларни ифодаловчи гап-сўз. *Асад, қараса, холасининг ҳасрати тугамайдиган.* Ф. Мусажонов, Нозик масала. *У тўғраган сабзиларни мис товоққа сола туриб, ҳасратга тушиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Ҳасрат қилмоқ 1) дард-аламини изҳор қилмоқ. *Отам ўлди, эрим ўлди, дедим, йигладим, ҳасрат қилдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир; 2) бирор кимса ёки нар-

садан зорланиб шикоят қилмоқ. *Пошиша хола кўнгли чўкиб, уйига қайтди-ю, шу куни биринчи марта Дороббекса куёвидан ҳасрат қилди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Умрида бир нарсадан шикоят қилмайдиган, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини қўлда тута биладиган бу зийрак, нозиктаъб аёл билан мен келган масалада гаплашиши анча мушкул эканлигига ақлим етиб турарди.* Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар. **Ҳасратидан чанг чиқади** қ. чанг I.

ҲАСРАТЛАНМОҚ кам қўлл. айн. ҳасрат қилмоқ қ. ҳасрат. *Кейингилар эса, масалан..* бир савдогар, ўзининг жуда фарқиригидан ҳасратланиб, закотдан озод қилинишини сўрар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲАСРАТЛАШМОҚ Бирор қийинчилик, фам, ташвиш кабилар ҳақида ўзаро гаплашмоқ, шундай мазмунли сўхбат қурмоқ; дардлашмоқ. *Йигитдан юқорироқда ўрта ёшли икки дехқон ўтирад, бу ўил сабзи-пиззининг бозори касодлигидан ва уловсизликдан ҳасратлашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хайрибии.. Мехриҳонни қўймасб, ҳасратлашиб ўтишини истаб қолди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ҲАСРАТЛИ 1 Дард-ҳасратга эга, фамаламдан иборат. ..ҳасратли қора кунларини бу яқин орада ҳозиргилик эзилиб эсламаган эди. Мирмуҳсин, Умид. *Қаршингда ҳасратли ўйга толаман. Қачон ҳақ бўласан сен, эй оломон??* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Дард-ҳасрат акс этувчи, дард-алам ифодали. *Лабларидан учади Ҳасратли фарҳод.* Файратий. *Чой устида она Толибжоннинг қаршисига ўтириб, ҳасратли бир товшуда деди: -Болам, билиб турбман, ичингда ўт ёнепти. Нима бўлди, айт!* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАСРАТО: во ҳасрато [ф. + а. حسرت – эвоҳ, ҳайҳот, афсус] Қаттиқ афсусланиш, ачиниш ҳис-туйғусини билдиради; эвоҳ. *Олиб кенглар иккигина гўдагим, Во ҳасрато, ўчар бўлди чироғим.* «Эрали ва Шерали».

ҲАССА [ا. حسنه – таёқ, асо, ҳасса] Кўлда тутиб, ерга тираб, таяниб юришга хизмат қиласидиган маҳсус таёқ; асо. *Ёғоч ҳасса. Темир ҳасса.* Кўр ҳассасини бир йўқотади. Мажол. ■ *Шу он Ҳасан сўғи ҳалойиқ ичидан ҳассасига таяниб, олдинга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кампир бир қўлида*

ҳассаса, иккинчи қўлида Анорхонга суюнгани-ча қабристонга ўйл олди. И. Раҳим, Ихлос.

ҲАССАКАШ [а. + ф. عصاکش – ҳасса тутиб, ўйл бошлаб борувчи] этн. 1 Аза ёки тўйда эшик олдида туриб, келувчиларни кутиб олувчи ва кузатиб қолувчи киши.

2 Тобутни қабрга элтишда олдинда ҳасса тутиб борувчи киши. *Лопиллаб бораётган тобут, ярми тенада, ярми настда қолиб кетган ҳассакашлар.. унинг кўз олдиндан кетмас эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲАССОС [а. حساس – таъсиран, ҳиссиятга берилувчи; сезувчан, сезигир] 1 Нарса-ҳодисанинг моҳиятини тез, тўғри ва тўла ҳис этувчи, бирор соҳа ёки соҳаларда ўта билағон, ўткир билимли ва сезигир. Ҳассос шоир. Ҳассос санъаткор. — Шоир ва ҳассос публицист Рафур Гулом тараққиёт душманларининг турли қўринишдаги найрангларини ўз шебрларида ўткир сўз билан фош қилди. Газетадан.

2 кўчма ўткир, сезигир. Үндаги ҳассос қалб, қувлини билмайдиган соддалик, эпли-шудлилк.. аллақачонлар устозининг эътиқодини қозониб олган эди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Унинг ҳассос қалами билан битилган шеър мисралари ишларга тизилган шодашода марваридлардир. В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҲАСТИ эск. с.т. Ҳазрат. Елкага рўймол ташлаб.. меҳмонхонага кириб келган Мавлавийга .. Мирзакарим ҳожи вофуруш густоҳлик билан арз қилди. С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҲАТЛАМОҚ Нарса ёки жойнинг устидан қарама-қарши томонига иргиб ўтмоқ; қадамлаб устидан ўтмоқ; сакрамоқ. -Қани, тўйга юринг! – деди тога зовурдан ҳатлаб ўтиб. П. Турсун, Ўқитувчи. Давлатёр кўнриқдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, кутубхона эшиги олдида Саодатхон билан тўқнашди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Гуломжон нишма қилаётганини ўзи ҳам билмай, қўшни дарчага икки ҳатлаб етиб келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен икки дунёни бир ҳатлаб ўтиб, Оғзимга солганим – бор-йўғи толқон. Э. Шукур, Ҳамал айвони. -Мени шу ерда кутасан, – деди-да зинадан тез-тез ҳатлаб, бинонинг ичига кириб ўйқолди. Ойбек, Танланган асарлар. Уч-тўрт ҳатлашда ийгитчага етиб олди. С. Нуров, Нарвон.

Остона (дан) ҳатламоқ Бирон жойга (уй, хона ва ш.к.) кирмоқ, ёки ундан чиқмоқ. Туғуруқхона останасини ҳатлаб ўтган мўътабар аёл ўз тақдиридан кўра кўпроқ бўлажак фарзанд иштиёқи билан ўртаниб ёнади. Газетадан. Останадан ҳатлаган меҳмон, Меҳмон бўлиб кел яна бир бор. Б. Бойқобилов. Чордевор, остана ҳатлаб, кўчага чиқмасдик.. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАТТО [а. حٹو – -гача, қадар, то; ҳатто, ҳам] юкл. Үзи боғланиб келган сўз, сўз бирикмаси ёки гапни айириб, унинг мазмунини алоҳида қайд этади, таъкидлайди. Райимбек доддоҳоҳ.. ҳаттидан сўнг синоҳлардан руҳ тушди. Ҳатто Азизбекнинг буйргуғига ҳам қулоқ солмай, тўъс-тўсга қоча бошладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Уйда ҳамма нарса ҳам унга ёт.. ҳатто онаси ҳам бегона каби. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАТТОКИ айн. ҳатто. Бири – доктор, бири – ҳамшира, Учса ҳамки ҳаттоки ўқлар, Ҳар жангчининг ярасин боғлар.. Ҳ. Пўлат. ..улар масжид ва мадрасаларга қўйилмасин.. ҳаттоки шаҳри Кўқондан чиқариб юборилсин.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАФРАНГ с.т. Ҳафранг. Навоий манқалга яқин, ҳафранг қозоз тиззасида, қалами енгил қитирлаб, чиройли ҳатлар туширмоқда. Ойбек, Навоий.

ҲАФСАЛА [а. حوصله – сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] Иш-юмуш, ҳаракат ва ш.к. га бўлган майл, истак; иштиёқ. Ҳафсаласи йўқ. Ҳат ёзишига ҳафсалам бўлмади. — Бувинисо холанинг қўлидан супурги тушмайди, уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради. Ойбек, Улуғ йўл. Ҳайри ҳафсала билан пиёзни майдалаб тўғрагди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

Ҳафсала қилмоқ Ҳафсала билан киришмоқ, диққат, эътибор қаратмоқ. Ҳафсала қилсан, икки кунда тугатаман. — ..буни Тошкентга боргач, бир ҳафсала қилсан, ўзгартираман. Н. Фозилов, Шонли авод. Ҳафсаласи пир бўлмоқ қ. пир II. Раҳимдан ҳафсаласи пир бўлган Кўзабой шийтонга етгунча бир марта ҳам орқасига қарамади. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Мухбирнинг ҳафсаласи пир бўлди шекилли, дафтарини ёнди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАФСАЛАЛИ Ҳафсаласи бор, хоҳишистаги яхши. Ҳафсалали ўигит.

ХАФСАЛАСИЗ Ҳафсаласи, майл-рафбати йўқ. - Заргаров.. *ғайратли одам*, - деди Ҳайдаров жуда қўтпайиб кетган қоғозларини ҳафсаласиз варақлаб. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҲАФТА [ф. *هفت* – етти кун, етти кечакундуз] Душанбадан якшанбагача (илгари – шанбадан жумагача) бўлган етти кечакундузни ўз ичига олган вақт ўлчов бирлиги; умуман, шунча кечакундуздан иборат бўлган вақт. *Ҳафтанинг иккинчи куни. Ўтган ҳафта. Дарс келаси ҳафтадан бошлиланади. Ишишимиз яна икки ҳафтада тугайди. Қўришимаганимизга бир ҳафта бўлди.* — Унга ўғлидан ҳар ҳафта хат келади. А. Қаҳхор, Қўшчинор чироқлари. Ҳожи ва Отабеклар яна бир неча ҳафта қолишига қистасалар ҳам бўлмай, [қутидор] узр айтди. А. Қодирий, *Ўтган кунлар.*

ҲАФТАЛАБ Бир неча ҳафта давомида. Султномуродга бир-икки соат дарс бермоқ учун у баъзан ўз уйида ҳафталаб китоб кўрар эди. Ойбек, Навоий. Ё ҳафталаб ёмғир қуяди, ё лоп этиб қор ташлайди.. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ҲАФТАЛИК 1 Ҳафтага мүлжалланган, ҳафта ичидә бўладиган. Ҳафталик ўтиғилиши. *Тўғаракнинг ҳафталик машгулоти. Ҳафталик журнал. Беш ҳафталик таътил. Бир кунлик ўйлга чиқсанг, бир ҳафталик озиқ ол. Мақол. — Кўрмайсизми ҳаром ўлгурни.. бир ҳафталик ҳашакни бир ейишида еб қўйибди. «Муштум». Баталъон Н. шаҳри учун бўлган бир ҳафталик жангда фаол қатнашиб, шаҳарга биринчилар қатори кириб борди. Шұхрат, Шинелли йиллар. У бизнинг жўрабошимиз, ҳафталик тўкмамиз бор эди-да. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ҲАФТАФАҲМ Бирор нарсани дарров уқиб, тушуниб ололмайдиган, фаҳми калта; анқов, бефаросат. *Муллуваччалар зеҳни ўткирроқ шерикларини «хушфаҳм», зеҳнисизларини «ҳафтафаҳм» деб аташарди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. - Қарордан билимдон бўлиб қолдинг, ҳафтафаҳм: - Али тажсангнинг сарғиши мўйлови титраб кетди. Ойбек, Күёш қораймас.

ҲАФТИЯК [ф. қ. - еттидан бир] Куръоннинг еттидан бир қисм суралари танлаб олиб тайёрланган ва ўтмишда диний мактабларда хрестоматия вазифасини бажарган алоҳида китобча. Мен Турбатда болаларга «Ҳафтияк», «Чоркитоб» ўқитиб, кунда беш вақт азон айтуб, имомгарчиликка ўтиб турдим. М. Мұхаммаджонов, Турмуш уринишлари. Ҳамма нарса болалар учун янги, қозиқ эди, чунки улар.. абжаддан, ҳафтиякдан бўлак китоб кўрмаган эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАФТРАНГ [ф. هفت‌رنگ – етти хил ранг, камалакнусха] Турли рангда гуллар солинган, товланиб турадиган. Буларга кийгизилган кийимлар ҳам Бухоро шоҳиси ва ҳафтранг бахмалдан тикилган шоҳона кийимлар эди. С. Айний, Қуллар.

Ҳафтранг қоғоз тар. Ўрта асрларда Туркестон хонликларида косиблар томонидан ишлаб чиқариладиган яхши сифатли, ҳар хил рангли қоғоз. Биз ўқувчиларга таништирмоқчи бўлган.. мажмұа ўрта насташлиқ ҳатида ҳафтранг қоғозга ёзилган бўлиб.. унда ўттисдан ортиқ шоирнинг шеърлари бор. «ЎТА».

ХАЧЧА иш. Айри (ёғоч), тиргак, тирговч. Тога гоҳ қўлидаги сиртмоққа, гоҳ ҳаччага қараб турди-да, сўнг қўлни сирмади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАШАМ [а. شەم – хурмат, эхтиром; хизматкорлар, навкарлар] 1 Безаш учун ишлатиладиган нарса, буюм; безак. *Аравалар гүмбүр, отлар семиз, керакли анжомлардан ташқари, турли ҳашамлар билан безатылган.* Ҳ. Нуынан ва А. Шораҳмедов, Ота. 2 Залаб улкан биноларнинг ички ҳашами, безаги у ишлаб чиқарадиган буюмларга муштотқ. «Муштотум». Үй-жой қурмаган, латта-пүттә үй-маган, машина, ҳашамларга ҳам хуши бўлмаган. С. Нуров, Нарвон.

2 Уй, иморат ва ш.к. нинг безак ишлари ва б. ишлов, қурилмалардан иборат кўркли, салобатли, дабдабали кўриниши, ҳолати. Рўзматов бизни ичкарига таклиф қилди. Кирдик. Ана клубу мана клуб. Кенглигини кўринг-у, ҳашамини томоша қилинг. «Муштум». Раис.. ўзининг иккинчи участкасига ҳашам бериш билан банд эди. «Муштум». Қарши шаҳрининг ҳашами, салобати, боғларининг сўлимлиги юқоридан [самолётдан] яна ҳам латофатли. «Ўзбекистон кўриқлари».

З Тўй ва б. йигинларга хос кўтаринки ҳолат; дабдаба, тантана ва буларни юзага келтирувчи нарсалар. *Олимбой ака энди тўю ҳашамларда илгаригидек катта гапирмас..* эди. С. Аҳмад, Сайланма. *[Жамол хола]* *Ортиқча ҳашамга, исрофгарчиликка йўл қўймасди. Ана шуниси билан ёқарди маҳалладагиларга.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Рост, тўйнинг ҳашами ҳам оз эмасди, унга узок йил ҳозирлик кўриларди.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ҲАШАМАТ [а. حشمت – камтарлик, уятчанлик; одоб, хушхулқлик; хурмат, эҳтиром] Дабдаба, савлат; кўтаринки, тантанали ҳолат. *Якшанба куни шаҳарнинг ҳашамати, кўрки яна ҳам улуғвор тус олди.* Газетадан. Тантана, ҳашаматни севган Ҳусайн Бойқаро уйни тўлдирган ва улуғвор таъзим билан ўтирган.. оломонга фаҳрланиб қаради. Ойбек, Навоий.

ҲАШАМАТЛИ Ҳашаматга эга; савлатли, дабдабали (асосан бино ҳақида). *Ҳашаматли уйлар.* Ҳашаматли Санъат саройи. — *Катта, кенг гулзорлар орасидан ўтиб, серпанжара, ҳашаматли бино олдида тўхтадилар.* Ойбек, Нур қидириб. Олти ой олдин Аваз бу ҳашаматли боғни.. тарк этган эди. С. Сиёев, Аваз.

ҲАШАМДОР [а. + ф. حشدار – ҳашамли, ҳашамга эга] Ҳашаматли, серҳашам. *Ҳашамдор пештоқни кўтариб бошга, Азамат устунлар савлат тўқади.* З. Обидов. *Мадрасаю ҳашамдор кўкўпар бинолар ўша халқлар ва ўз ютидаги афкор омманинг қони эвазига тикланди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҲАШАМСИЗ Ҳашами, безаги йўқ; дабдабасиз. *Ўлсам менга ҳайкал қўйманлар, деган Улуг Толстойнинг бир васияти бор.* Шу сабабдан унинг муборак қабри Ҳашамсиз, ҳайкалсиз – оддий бир мозор. Уйғун.

ҲАШАР [а. حشر – йигин, тўда; йигилиш, анжуман, маж. қиёмат] Бирор ишни бажаришда кўпчиликнинг ихтиёрий, бегараз иштироки, ихтиёрий кўмаги. *Халқ таомилига кўра, чойхоналар ҳашар йўли билан қўрилади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бизнинг қишлоқда бувамнинг ўйлари ҳашар билан қўрилгани эсимда.* И. Раҳим, Қадриабад одамлар. *Шаҳар ва бошқа аҳоли яшайдиган пункктлардаги ариқларни ҳашар йўли билан тозалашини уютириш даркор.* Газетадан.

Ҳашар қилмоқ Ҳашар ташкил қилмоқ, ҳашарда қатнашмоқ. *От чоптириб, элдан уста йигинглар, Элдан ҳашар қилиб, гиштлар қўйинглар.* «Юсуф ва Аҳмад». Қиши бўлсан ҳашар қилиб, ҳовлини созлади. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ҲАШАРОТ [а. حشرات – курт-қумурсқа; газандалар] Пашша, ари, капалак, чумоли каби майда умуртқасиз бўғимоёқли жони-ворлар. *Илонлардан ташқари турли хил ҳашаротлар – бешиктерватар, қора чигиртка, ниначи ва бошқалар ҳам ўз ривожланиши давомида қобигини янгилайди.* «Фан ва турмуш». Чигирткаларнинг чириллаши, кеча ҳашаротларининг наъмаси кучли шамол товуши билан кесилди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲАШАРОТХЎР [а. + ф. حشرات خور – ҳашарот еювчи] Ҳашарот еювчи. Ҳашаротхўр жониворлар.

ҲАШАРЧИ Ҳашарда қатнашувчи, ҳашар қилувчи. *Ҳар йили пахта йигим-теримида кўплаб шаҳарлик ҳашарчилар иштирок этадилар.* Газетадан. Уч кундан бери ёмғир ёғиб, ҳашарчилар ишга чиқмай зерикib қолишганди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Эртаси кун полизга бир неча ҳашарчи йигитлар келишиди.* Н. Ёқубов, Полизда.

ҲАШ-ПАШ: ҳаш-паш дегунча Озгина вақт ичиди; тезда, бирпасда. *Ҳаш-паш дегунча соат бир бўлди.* — *Бугун кабони ўҳшатган экан, ҳаш-паш дегунча саккиз сихини еб қўйибман, — деб мақтанди Марахим.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Уч йил ҳаш-паш дегунча ўтиб кетибди-я! Уйғун, Ҳуррият. Бир зумда барча қиз ишга тушиб кетди. Ҳаш-паш дегунча ҳовли чиннидек ярағлатилди. Ё. Шукуров, Уч савол.

ҲАШТАК иш. Мўри. ..Ҳалигача жим турган ошхона ҳаштагидан тутун чиқа бошлиган эди. С. Айний, Куллар.

ҲАШТИЯК [ф. هشتیک – саккиздан бир] тар. Вафот этган кишидан қолган мероснинг саккиздан бири (буни шариат қонунига мувофиқ, мархумнинг хотини олар эди). *Рўза тутдим хатм учун, Қорига мен хасм учун, Тушганидан ҳаштияк Тортуб олмоқ расм учун.* Ҳамза.

ҲАЯЖОН [а. هیجان – галаён, түгён; изтироб, ташвиш, безовталиқ; газабланиш; куйикиш] Бирор фавкулодда иш, ҳодиса ва б. сабабдан ички тўлқинланиш, безовта

ҳолат; безовталик. Кўнглида ифодасиз бир умид, ҳаяжон ила ўша дилхуш рўйнинг тақорланишини интиқ бўлиб кутади. С. Сиёев, Аваз. Қиз даҳлиизда, эшик орқасида кучли ҳаяжон ва саросимада турган Гулнорни қуҷоқлади, секин шивирлади: -Қайғурманг, опажон. Ойбек, Танланган асарлар. Шербекда уйғонган руҳий кўтариқилик чехрасини ёритиб, аззойи бадани ҳаяжондан титради. С. Анорбоев, Оқсой.

Ҳаяжонга келмоқ айн. ҳаяжонланмоқ. Кекса чўпон, кесилган икки қулоғи ва бурнига куйдирилган намат босиб, сизиб оқаётган қонни тўхтатишга ҳаракат қиласр эди. Кутимаган бу фожиадан ҳаяжонга келган одамлар унинг атрофини ўраб олдилар ва устма-уст савол ёғдира бошладилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҲАЯЖОНЛАНМОҚ Ҳаяжонга тушмоқ, ҳаяжонли ҳолатда бўлмоқ. Мусоғир ҳаяжонланниб ўиғлаб, Меъморга қай ўйл билан ташаккур айтишини билмасди. Мирмуҳсин, Меъмор. У қўлларининг қалтираётганини яширишга уринар, унга сайнин баттароқ ҳаяжонланарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Инобат ҳаяжонланар, ёниб турган кўзлари яхшиликтан дарак берарди; у эрига тикилди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин.

ҲАЯЖОНЛИ 1 Ҳаяжонга тушган ҳолатли. Ҳамза негадир ҳаяжонли, асабиу кўринарди. Т. Обидов, Юсуфхон қизик.

2 Безовталик, ҳаяжон ифодали. Мирзакаримбой ҳаяжонли, титроқ товуши билан қизига фотиҳа бериб, соқолини силади. Ойбек, Танланган асарлар. Полвонларнинг бирига муҳаббат, иккинчисига нафрат билан қараб турган ҳалқ кўзида, унинг ҳаяжонли юзида икки дунё кураши акс этгандек эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..унинг кўзлари бекарор, хурсанд ва ҳаяжонли эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Кишини ҳаяжонга соладиган, тўлқинлантирадиган. Ҳаяжонли фильм. Ҳаяжонли асар. — Тақдир хотиралари, ўтмиши қисматининг ҳаяжонли воқеалари қалам тебратишга имкон бермасди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Ҳонаға ҳаяжонли сукунат ҷўккан, салқин эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҲАЯЛ: ҳаял ўтмай Озгина вақт ўтмай; тезда. Ҳаял ўтмай етиб келди. — Тұрғуной

шу ерга ўзини ташлаб, ҳаял ўтмай уйқуга кетди. А. Қаҳҳор, Маston. Ҳаял ўтмай кўчадан унинг шангиллаган овози эшишилди. С. Зуннунова, Янги директор. Ҳаял ўтмай ёрдамчи кирди. С. Кароматов, Сўнгти барҳан.

ҲАЯЛЛАМОҚ айн. кечикмоқ. Бир соат ҳаялладинг. — Кел, болам, отни тез мин, ўйла равона бўл, асло ҳаяллама. «Равшан». Ҳаяллаб кетганингизга, бир бориб хабар олиб келай-чи, деб келдим. М. Ҳазратқулов, Журъат. Набижонов анча ҳаяллаб машинани олиб келди. Файратий, Узоқдаги ёр.

ҲАҚ(Қ) [а. Ҳ — тўғри, рост, чин, ҳақ-қоний; ҳуқуқ; адолат; маж. худо] 1 Ҳақиқий ҳолатга мос; ҳаққоний, рост. Ҳар замон «ҳақ гап», «тўғри» деган товушлар эшишилар, қарсак кўтарилар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳақ гапни гапирдингиз, амирзодам, жуда ҳақ! Она рози — худо рози.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳаққин айтсан, ота-энам ҳозир бор.. «Эрали ва Шерали».

2 Ҳақиқий ҳолат; ҳақиқат. Ҳақ жойига қарор топди. — Шўх, ерга урса булутга сакрайдиган, ҳаққа бўйин эгуб, ноҳаққа сакраб кетадиган Сарсенбойнинг ор-номуси зўр эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон..гулзору вайронна, ҳанжару андава.. ҳақу ноҳақ ёнма-ён турибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳақиқат эртакка эврилур эрта, Эртага афсона ҳаққа дўнади. «Шарқ юлдузи».

3 Шахс билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, ҳақиқатнинг шу сўз билдирган шахс томонида эканини билдиради. Мен ҳам, Султонов ҳам ҳақ бўлиб чиқдик. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Махкам Зикир билан тўқнашувда ўзининг ҳақ эканлигига ишончи комил.. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳар касбдаги одамлар ҳам ёзишибди-ю, аксарияти Собирни ҳақ, хотинини ноҳақ, деб кўрсатишшибди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 Бирор нарса, иш-ҳаракат учун қонуний бўлган, талаб, тартиб-қоидага тўғри келадиган асос, эрк-имконият; ҳуқуқ. Унинг пенсия олишга ҳақи бор. Сизни айлашга ҳеч кимнинг ҳақи ўйқ. — Раиснинг магурлашига ҳақи бор. Пахта — ўзбек ҳалқининг миглий ифтихори. Н. Сафаров, Оловли излар. Аҳмад ҳали ўзини Раҳим акалар қаторига қўшишга ҳақи ўйқ деб ҳисоблар, хирилик қилимай, ўзини четга тортиб юради. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Музаффар зотларга мо-

там ножоиз, Уларнинг ҳаққидир фақат ифтихор. А. Орипов, Юртим шамоли.

5 Ҳуқуқ, қонун ва ш.к юзасидан бирор кимса ёки нарсага тегиши ҳисса, тўлана-диган ёки олинадиган нарса. Электр ҳақи. **Квартира ҳақи.** — Кўринишдан шундай мўмин, гўё бузоқнинг ҳақи бор, деб сигирнинг сутини ичмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Миша, берган сутим ҳақи қўтқар, ўламан!* «Муштум». Завод *Ғиёсiddин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳақи йўқ.* С. Аҳмад, Ҳукм.

6 Иш, меҳнат, хизмат эвазига тўлана-диган, олинадиган пул ёки бошқа нарса. **Хизмат ҳақи.** *Иш ҳақи.* — Акамни шунча ўйил ишлатиб, ҳақини бермадингиз. Ойбек, Танланган асарлар. Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақига бир коса кепак олиб, нон қилиб еган. П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамларни ишлатиб ҳақ тўлаш, иншоот учун гишту ганч, ёғочларни келтириш унинг зиммасида.* Мирмуҳсин, Меъмор.

7 дин. Ҳудо, оллоҳ, тангри, парвардигор (худонинг сифатларидан бири). **Ҳақ таоло.** — *Боргин, эмикдошим, ҳаққа топширдим!* «Алпомиши». *Оҳ тортсам, тўқилар кўзимнинг ёши, «Ҳақ!» деб чиқар ғамли қўлнинг товуши.* «Рустамхон».

8 (3-и. эгалик шаклида — ҳақи, ҳаққи) Бирор гап, фикрнинг ўзи боғланиб келган сўз англатган шахс, нарса ва ш.к. ни ўртага қўйиб айтилаётгани маъносини билдиради. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Муқаддас замон ҳаққи, ёқа тутуб айтаман: Қанийди кўйлайверсанг ҳамиша баҳтни тў-либ.* А. Орипов, Юртим шамоли.

9 (эгалик ва ў.-п. к. шаклида — ҳақида) кўм. взф. Қаратилганлик муносабатини билдиради; тўғрисида, тўғрида. *Пахта пла-нининг бажарилиши ҳақида маълумот.* Об-ҳаво ҳақида маълумот. *Мажлисда сен ҳа-қингда яхши гаплар айтилди.* — *Фронт газетасида Ҳасанов ҳақида ёзилган бир ха-бар ҳамиша чўнтағимда.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Ҳақ деб Бирор нарсанинг юз бериши, амалга ошувини кутиш, илинжида бўлиш ҳолатини билдиради. ..уйига келса-ю, кўча эшикда ҳақ деб ўтирган раҳматлик онасига

йўлиқса.. она унга савағич олиб юргурса, нима бўларди? Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Фашист-нинг снайпери ҳам қудуқни нишонга олиб, тун-кун ҳақ деб кутарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАҚГЎЙ [а. + ф. حَقْغُوْي — ҳақ сўзни, ҳақиқатни айтувчи] Ҳақ сўзни айтувчи, тўғри сўзловчи; ростгўй. *Рост гапни айтганларни иғевогар, ёлғон гапни айтганларни, лаганбар-дорларни ҳақгўй дессангиз, ҳақиқат қаёқда қолди.* Уйғун, Асарлар. *У ҳақиқатни тилга кирита олди, ҳақгўйлар қалбига ўйл топа олди.* Газетадан.

ҲАҚГЎЙЛИК Ҳақгўй бўлиш, ҳақгўй кишига хос хислат, хусусият. *-Извоши ўзи-ники бўлса, шунақа кийим кийимасди, — бола-ларча ҳақгўйлик билан тушунтириди иккинчи бола.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳукмдор қанчалик оқил ва одил бўлса.. уламо, фузало ҳам ҳақгўйликка шунчалик юз тутади.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҲАҚДА кўм. Асосан, кўрсатиш олмошлари билан қўлланиб, ҳаракат ва объект муносабатларини кўрсатади; тўғрида, бора-да. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шу ҳақда гап борганида, Элмуород Сайфулла-ни эсга олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАҚДОР [а. + ф. حَقْدَار — ҳаққи бор, ҳу-куқдор] Маълум ҳақ-ҳуқуққа, мас., мол-мулка эгалик ҳуқуқи бор (шахс); ҳақли. Ҳақдор киши.

ҲАҚИР [а. حَقِير — разил, қабиҳ, жир-канч; тубан, паст; қадрсиз; хор] 1 Ҳеч ким иззат-хурмат қўймайдиган; қадрсиз, хўрланган. *Сиз каби улуғ одам мендек фақир ва ҳақир мусоифирни мамнунлик билан кутиб олгани учун бошим осмонга етди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Гуломжон.. ҳақир ота ёнида кўз ёшлиарини юм-юм тўқиб турган баҳтсиз болаларнинг яланғоч, озгин бада-нига қараб, юраги эзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Ўзини ҳаммадан паст оладиган, камтар банда. **Ҳақирингиз хизматга тайёр.**

ҲАҚИРЛИК Ҳақирларга хос ҳолат, яшаш тарзи. ..бира фақирлик ва ҳақирик заҳрини ютса, бира жуёдолик ўтида ёнади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚ [а. حَقِيقَة — ақиқ; бир қанча қимматбаҳо тошларнинг умумий номи] 1 от

Қизил, қирмизи рангли қимматбаҳо тош. *Унинг ўнг қўлининг синчалогида ҳақиқ кўзли узуги бор.* А. Ҳакимов, Илон изидан. Улуғбекнинг қабри устига ажойиб ҳақиқ, марварид тошлар қўйилган. А. Толибов, Ўзбек мармари. *Марҳамат ниёлани қўлга олиб, унинг ичидаги қип-қизил, ҳақиқ сингари винога тикилди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

2 сфт. Қизил рангдаги; қизил, қирмизи. *Унинг сурма кўзлари, қайрилма қошлари чимирилган бўлса ҳам, ҳақиқ лабларида табассум мавж урар эди.* Ойдин, Эр юрак. *Ўша анор донасида ҳақиқ юз, ўша тим қора кўз, ўша жозибадор табассум ҳамон ўтган кунларни эслатиб турибди.* И. Рахим, Ихлос.

ҲАҚИҚАТ [а. **حقيقـت** – чинлик, ростлик, тўғрилик; чин, тўғри гап; туб маъно] 1 Чиндан ҳам бўлган, воқеликка мос ҳолат, нарса. *Ишга келганидан бери энди битта жиiddий топшириқ олди, ҳақиқатни айтмаслик гуноҳ.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Инсон баҳти меҳнатда эканлиги айни ҳақиқат.* Газетадан. *Дейдилар: ҳар замоннинг бордир ўз тарозуси, Оҳ, нақадар рост эрур ушбу буюқ ҳақиқат.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Майлум тартиб-қоида, қонунларга мос иш, хатти-ҳаракат, ҳолат; ростлик, тўғрилик. *Халқ афсоналарда ўз орзу-умидларини, юрак нидосини.. яхшилик ва ҳақиқат учун курашни ифодалаган.* «Ўзбекистон Кўриклиари». *Қаҳрамонлар ҳақида очерк ёзиш учун уларни қидириб топиш, саргузаштларни ҳақиқат, адолат тарозисида торттиб кўрмок керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Ҳақиқат қилмоқ Ҳақиқат, тўғрилик юзасидан иш тутмоқ. *Ҳокум тўра ҳақиқат қилсин. Боламни чақириб, ўзи сўрасин!* М. Исмоилий, Фарона т. о. *Ҳазрат ҳақиқат қилиб, салтанат пулини ўғирлаётганларни жазолайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 флс. Киши онгига воқеликнинг, объектив борлиқнинг ҳаққоний, тўғри акс этиши.

4 Ростлиги фанний йўл билан исботланган, тажрибада синалган ҳолат, ҳукм, фикр. *Мана шу соддагина ривоят замирига санъатнинг моҳияти ҳақиқадаги улуғ ҳақиқат сингдирib юборилган.* «Ёшлиқ». *Мен Мирзо сўзига амал қиласман, унинг гапида ҳақиқат*

борлигига дилим ишониб турибди. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 дин. Илоҳиятни (худонинг борлигини) ўз-ўзидан англашиладиган, исбот талаб қилмайдиган, шубҳадан ташқари, аниқ бир ходиса деб тушуниш.

ҲАҚИҚАТАН [а. **حقيقـتـاـن** – чиндан, ҳақиқат, ростлик жиҳатдан] Рости билан; ростдан, чиндан. *Бошлиқнинг авзойи ҳақиқатан ҳам ташвиши эди.* Н. Аминов, Суварак. *Ҳақиқатан ҳам Аҳмаднинг мақолани ўқишидан бўлак қиласиган иши ўйқ эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ҳақиқатан ҳам унинг шеър ёзишига жиiddий сабаб бор эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАҚИҚАТГҮЙ [а. + ф. **حقيقـتـگـوـيـ** – ҳақиқатни, рост гапни айтувчи] Ҳақиқатни, ҳақ гапни, тўғри сўзни гапиравчи, ростгўй. *Аввалиги оққўнгил, ҳақиқатгўй, камтар Камолдан асар ҳам қолмабди.* Уйғун, Дўстлар. *Ҳа, кўрсргў-у, лекин ҳақиқатгўй чол ўзи.* С. Нуров, Нарвон.

ҲАҚИҚАТДА 1 Аслини олганда, аслида (эса); амалда. *Қишлоқиар сиз билан менинг кўзимга «анои» кўринсалар ҳам, аммо ҳақиқатда ундан эмаслар.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Шоир соддагина чодирда зотан тинч яшагандек кўринса ҳам, ҳақиқатда.. қўшинни мустаҳкамлашга ҳаракат қиласди.* Ойбек, Навоий.

2 айн. **ҳақиқатан.** Уф, ҳақиқатда хотинларни очиш ҳамоқатлик экан.. Ҳамза, Танланган асарлар. *Ҳақиқатда, бошқа қардоши халқлар фарзандлари қатори, ўзбек ўғлонларининг салмоқли ҳиссалари бор.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАҚИҚАТПАРАСТ [а. + ф. **حقيقـتـپـرـسـتـ** – ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатгўй] кт. Ҳақиқатга амал қилувчи, адолат билан иш тутивчи.

ҲАҚИҚАТПАРВАР [а. + ф. **حقيقـتـپـرـوـرـ** – ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатпараст] қ. ҳақиқатпараст. *Ҳатто Алишер Навоийдек ҳақиқатпарвар шоир ҳам замоннинг талаби билан бу тантанавор услубдан зарур пайтда фойдаланган.* П. Қодиров, Тил ва эл.

ҲАҚИҚАТСИЗЛИК Ҳақиқатга амал қилмаслик, ноҳақ иш тутишлик, адолатсизлик. *Аҳоли ғалаёнга келди, кўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди.* М. Исмоилий, Фарона т. о.

ҲАҚИҚАТЧИ Ҳақиқатга амал қилувчи; одил. Ҳақиқатчи судья. *Фирибгар ёндиради, ҳақиқатчи қондиради.* Мақол.

ҲАҚИҚИЙ [а. *حقیقی* – чин, рост; асл, ҳаққоний] 1 Чиндан ҳам бор, чиндан бўлган; асл, ҳаққоний. Ҳақиқий ахвол. Ҳақиқий воқеа. Ҳақиқий факт. Ҳақиқий ҳодиса. — Ҳожи хола ўзининг кимлигини кўрсатадиган ҳақиқий саргузаштинг шу ерда яшириб, ёлғон айтса бошлаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ҳақиқий фамилияси-чи? Шуни айтинг! К. Яшин, Ҳамза. Дадам ноёб усул яратиб, ҳақиқий инсондан фарқ қиласидиган сунъий одам — биороботни вужудга келтирибдилар. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Ўз номи, унвони ва ш.к. га тўла муносиб, лойик. Ҳақиқат учун курашибди, ҳақиқий инсон экан дадангиз. Ойбек, Нур қидириб. Ҳақиқий олим шуҳрат учун эмас, ҳақиқат, фан равнақи учун курашади. Р. Усмонов, Одабнома.

3 Чин маънодаги. Аммо ҳақиқий қиши биринчи қор ёққанда билинди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳақиқий ҳаёт меҳнатдан бошланади, меҳнатли ҳаёт гўзалдир. Газетадан. Ҳақиқий муҳаббат олдида ҳеч қандай гов дош беролмаслигига ишонтиришим керак эди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Ҳақиқий дўстда инсоннинг энг яхши хислатлари мужассамлашган бўлади. Газетадан.

ҲАҚЛАМОҚ: тузини ҳақламоқ айн. тузини оқламоқ. қ. туз I 4. Омин дегин, қўлинг кўттар, отажон, Ҳизмат қилиб, ҳақлаб келай тузингни. «Хушкелди». Аё соқи, сен тузимни билмадинг, Тузим ҳақлаб, менга хабар қилмадинг. «Нурали».

ҲАҚЛИ 1 Ҳақи бор, ҳақ-хукуққа эга. Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир. Газетадан. Ҳар бир фожиага, ҳар бир шарафга Нисбат бермоққа ҳам ёлғиз сен ҳақли! Х. Даврон, Болаликнинг овози.

2 айн. ҳақ 3. Сиз ҳақлисиз, аммо ихтилоғни тинчлик ўйли билан ҳал қиласилек. М. Осим, Карвон ўйларида. Ҳар жиҳатдан қараганда ҳам, сиз бу масалада ҳақлисиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Асосли ва ўринли, тўғри. Бинокорларни ҳақли равишда кашоффлар дейишади. Газетадан. Нега машъал жамоа орқада қо-

лаётир, деган ҳақли савол туғилади. Газетадан.

ҲАҚОРАТ [а. *حقارت* – пастлик, разиллик, тубанлик; пасткашлик; таҳқирлаш] 1 Кишининг ор-номуси, шахсиятини пастга урадиган, таҳқирловчи маъно-мазмунли сўз, гап. Тўлқинжон буни дарров пайқади, кўзини яшириб, оғзидан чиқиб кетай деган ҳақоратни «қўлт» этиб ютди. Ф. Мусажон, Ҳури. Абдуллоҳ энди ўиғлаб, оғзига келган гапни қайтармади, аламидан акасининг юзига тупурди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Шундай маъно-мазмунли муомала, хатти-ҳаракат, ҳолат. У [ўқувчи бола].. ловуллаб турган қулогини ушлаганча, Ҳожига қаради ва бисотидаги энг оғир, энг даҳшатли ҳақоратни ишлатди, яъни «тарбиясиз!» деди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Асал хола ўғлиниг ичмаслигини биларди, терговчининг бу гапи ҳақорат бўлиб туюлди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Гуломжон столдаги нонларга қараб, қўнгли бузилди. Унинг соғ ниятига бу бир ҳақорат бўлса ҳам, одамларнинг маърифат учун оғзиларидаги ошларини беришга тайёр эканликларини ўйлаб, Матқовул камбагалга раҳми келиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизнинг майдо-чўйда ҳокимларимиз бирлаша олмагани туфайли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.. хотинларимиз, қизларимиз олиб кетилди. Бундан ортиқ ҳақорат борми, Меъмор?! Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАҚОРАТ ҚИЛМОҚ айн. ҳақоратламоқ. Сиз бўлсангиз, «мешчан», деб ҳақорат қилдингиз уларни. А. Мухтор, Туғилиш. Ҳа, мени ҳақорат қилган тилларинг узилсин! Д. Нурий, Осмон устуни. Баҳсда қизишган, бақирган, қарши тарафни ҳақорат қилган одам доим ютқазади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲАҚОРАТЛАМОҚ Кимса шаънига ҳақоратли гап, сўз айтмоқ, ҳақорат бўладиган иш, хатти-ҳаракат, қилиқ қилмоқ. -Ия, ҳа, бошқа билан қовушдик денг, — у кўзини қисиб, қизни ҳақоратлашга оғиз жуфтлади. Ф. Мусажон, Ҳури. Бу ўткинчи беш кунлик дунёда биз ёқалашамиз, қон тўйкамиз, бирбиримизни ҳақоратлаймиз.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАҚОРАТЛАНМОҚ Ҳақоратламоқ фл. ўзл. н. У ҳақоратланган, камситилиб, бетига

туфланган одамдай кўкрагини кўтаролмай ётди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲАҚОРАТЛИ Ҳақорат мазмунли, ҳақорат бўлувчи; таҳқири. Ҳақоратли сўз. Ҳақоратли муомала.

ҲАҚОРАТОМУЗ [а. + ф. حقارت‌آمیز – ҳақорат тарзидаги, таҳқириловчи] Кўпол, ҳақоратга ўхшаб кетадиган. Ўзининг ҳақоратомуз кинояларига яраша дадиллик билан жавоб қайтаргани учун [Қаландаров] Саидани «Йўқол!» деб идорадан ҳайдаб солади. А. Қаҳҳор, Синчалак. Ҳодий маҳбуснинг ҳақоратомуз гапига жаҳли чиқди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАҚПАРАСТ [а. + ф. حق‌پرست – ҳақни, ростликни ёқловчи] айн. ҳақиқатпарам. Ижод аҳлига кундай аён: Абдулла Қаҳҳор адабиёт тақдиди учун қайтрган ҳақпарамаст адаб эди. Газетадан.

ҲАҚРАҲА [ф. حق‌رها – ҳақли йўл; кимсанинг ҳақи бўлган йўлак] 1 Кўшнининг ери, ҳовли-жойидан ажратиб олинган йўл. Кўшнига ҳақраҳа бермоқ.

2 Йўлнинг хонадон эшиги олдидаги қисми. -Фуқаро! Ҳозирдан бошлаб ҳар ким ўз қўргон ва ҳақраҳаларини супуриб, тозалаб, сув сениб қўйсун! – жар солди Кулаҳмад оға. Мирмуҳсин, Чўри.

ҲАҚРОСТ [ҳақ(к) + рост] Бирор фикр, айтилган гап ва ш.к. нинг ростлигини, тўғрилигини қайд этади, ҳақиқатан тўгри. Айтинг-чи, оға, Николайдан қутулдик, бу ҳақрост, лекин оқибат нечук бўлар экан? Ойбек, Улуғ йўл. Мол оласи сиртида, одам оласи ичиди дейдилар. Ҳақрост! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҲАҚСЕВАР Ҳақни севувчи, ҳақ ишни, ҳақиқатни, адолатни севувчи. Ҳақсевар одам. Ҳақсевар миллат.

ҲАҚСИЗ 1 Шахсан ҳақи йўқ. ...юғуриб бориб, қўлидан тутгиси, «мен сени согиниб кетдим, ахир» дегиси келар, аммо.. бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбининг қулоқ сол.

2 кам қўлл. Ҳақ тўламай, текин. Мамлакатни обод қилиш баҳонаси билан 1824 йилда Қўқон косибларини ҳақсиз – муфт ишлатиб, янги раста қурдириди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 кам қўлл. айн. ноҳақ. Ҳудо ҳақни ноҳақ қилимади, бечора ёш ийгитнинг ҳақсиз қони тўқилмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўй-

ла энди, кўп ҳақсиз Оққан ёшлардан.. Гайратий. -Ҳақсиз жазо! – деб Отабек кулемсираб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 эск. Бирор нарса қилиш ҳақ-хуқуқидан маҳрум бўлган, маҳрум этилган. Бир вақт шўргора сайлов олдида ҳақсизлар рўйхати қишилоқ кўчаларига ёпишириб қўйилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Бир кун келиб, юпун, ҳақсиз қора ҳалқ бошини тик кўтаришига, кўзларини ишқалаб, асрий уйқудан уйғонишига умид боғлади. С. Сиёев, Аваз.

ҲАҚСИЗЛИК 1 Ҳақ-хуқуқдан маҳрум этилган, ҳақ-хуқуқ топталган ҳолат. Бу қандай кун, бу қандай ҳақсизликки, сенинг инон-иҳтиёрингга ҳам чанг солиб, сенинг номингдан бошқаларнинг никоҳига ҳам розилик бераверишади. К. Яшин, Ҳамза. Менинг бошимга ҳақсизликлар, ҳақоратлар, хўрликлар тушгандан кейин.. оқ-қорани анча танийдиган бўлдим. М. Исмоилий, Фарфона т. о.

2 Ноҳақ иш, хатти-ҳаракат; ноҳақлик. Подшонинг мардикор олиш тўғрисидаги фармони устидаги сўз қўзғаларкан, ҳалқ ҳар хил жабр, зулм, ҳақсизликлардан аччиқ шикоят қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳаҳон тинчлигига ҳавф солса бирор, Ҳақсизлик юз берса, қололмайман жим. Уйғун, Ҳаёт чақиради.

ҲАҚҚАСТ [а. + ф. حق‌است – ҳақ эканлик, ҳақлик]: ҳаққаст рост 1 айн. ҳақрост. Ҳайдар.. чой ҳўплар экан, кўнглига келган фикрларни [онасига] гапириб берди. -Ҳаққаст рост, – деди Содиқа хола ўғлиниг сўзини эшишиб. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 Суҳбат вақтида бирор киши аксирса, айтилаётган фикрнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун ишлатилади. «Навоийнинг дили билан ҳалқнинг дили ҳамиша пайванддир».. Шу вақтда кимдир, бурунаки отгандек, қайта-қайта апшурди [аксирди]. «Ҳаққаст рост!» – бўёғчига қаради чол. Ойбек, Навоий.

ҲАҚҚОНӢӢ [а. حق‌نائي – хуқуқ ва хуққушуносликка, адолат, ҳақиқатга оид] 1 Ҳақиқатга тўри келадиган, асл ҳолатига мос, мувофиқ. Энг асосий гап ҳаётни ҳаққонӣ, у қандай бўлса, шундай акс этиришишадир. Газетадан. Юрагидагини тўқиб солаётган қизнинг ҳаққонӣ сўзлари Шерзод Қамбаровичга оғир ботарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳиј. Матбуотда ҳалқ ҳаётни ва

қишиләк ахволига доир ҳаққоний бир сүз ҳам үйүк. Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақ, асосга эга; асосли, ҳақли. Ҳаққоний танқид – ишдагы нүксоңларни бартарап этишининг таъсирчан воситаси. Газетадан. Китобхонлар нашриётлар олдига катта ва ҳаққоний талаблар қўйишияти. Газетадан. Шу ўринда ҳаққоний савол туғилади. «Шарқ юлдузи».

ҲАҚҚОНИЙЛИК Ҳаққоний ҳолатга, ҳақиқатга мослик. Бу ўринда драматург, шахслар ва ҳодисалар ҳаётда қандай бўлса, унинг ўзидаи акс эттириб, бадиий ҳаққонийликка эришади. «ЎТА». Гавҳар ҳаёлида бирлаштира олмаётган икки ўтили истик – отасига ёрдам бериш, айни вақтда, ўз идеалларига содик қолиш истаги – ҳаққонийлик масаласига келиб бирлаши-ю, ҳаяжонидан эти жимирлаб кетди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАҚҚОНИЯТ [а. – ғағиҳат – адолат, одиллик; ҳақиқат қилиш; ҳуқуқшунослик]: 1 айн. ҳаққонийлик. -Бу катталаринг баъзи вақтда ҳаққониятдан чизи тоийиб кетади, – деди Али тажсанг жиiddий, – қани, кўрамиз! Ойбек, Қуёш қораймас.

2 айн. ҳақиқат. Бу ҳаққониятга тўғри келади. Ҳаққониятга зид хулоса.

ҲАҚҚУВ айн. ҳаққуш. Каптарлар ҳалқа бўлиб, ҳаққувлар ҳақ-ҳақ деб, қумрилар дўст тортиб.. боққа ороиш бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди. «Равшан».

ҲАҚҚУШ Узун оёқли қушлар туркумининг қарқаралар оиласига кирувчи парранда. Аввали бу боййеги эмас, ҳаққуш, қўрқма. А. Қаҳҳор, Мастон.

ҲАХ унд. с. Норозиликни, дўқ-пўписа ва ш.к. ни ифодалайди. Ҳаҳ, ҳали оқибат шуми? Ҳаҳ, чўчитвординг-ку! Ҳаҳ, ҳали қараб тур, адабинги ейсан! – Ҳаҳ! Сен ҳали менинг шоурлигимни назарингга илмадингми! – деб [подшо] афандини уч кун отхонага қамаб қўйишини буорди. «Латифалар».

ҲА-ҲА унд. с. Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини ифодалайди. Ҳа-ҳа, тез бўлинглар! Ҳа-ҳа билан деворни тикка қилиб олдик. – Кўришмасдан илгари Жондор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қўйиб тутди, «ҳа-ҳа, тарала» билан тик турриб ичишиди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. ҳа II 2. -Ҳа-ҳа, – деди Ольга Петровна ажаблангандек. – Бувингнинг оти

нима? – «Бувим», – деди Тўтиқиз ишонч билан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҲАЛАМОҚ 1 Ҳайвонларни юргизиш, тезлатиш учун «ҳа», «ҳа» деган овоз чиқармоқ, бақирмоқ. Мўрдак арава яна тепаликка кўтарилиди; аравакаш билан навкарлар ҳаҳалаб, отга қамчи уришиди. Мирмуҳсин, Чўри.

2 Ҳудди шундай ва шунга яқин товушлар билан бирон ишга рағбатлантироқ, далда бермоқ. Улар [колхозчилар] тўғонларнинг таҳта ва қозиқларини йўниб, михлаб, сим ўраб маҳкамлашар экан, уларга бетиним Бобоқул ота ва бақироқ Полвон оталар ҳаҳалаб кўмаклашмоқдалар. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАҲАЧИ кам қўлл. Ҳаҳалашиб, ишга рағбатлантириб, далда бериб турувчи (одам). Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди, дейшишади. Энди ҳаҳачи Холдоровнинг рафиқаси Қосимова жонга ора кирди. В. Маҳкамов, Айбизиз айборлар.

ҲАҲА-ҲАҲА унд.с. Таажжуб, тасдиқни билдиради. Омон ҳам менинг гапимга пок учган бўлса керак, икки гапнинг бирида «ҳаҳа-ҳаҳа», деб қўяр эди. F. Гулом, Шум бола.

ҲА-ҲУ: ҳа-ҳу дегунча Ана-мана дегунча, тез орада, бирпасда. Ҳа-ҳу дегунча тез ёрдам машинаси етиб келди. Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. -Ҳа-ҳу дегунча ўрта мактабни биттириб, институтга ҳам кирдик, – деди Нодир Қундузхонга. И. Аҳмедов, Оғир операция.

ҲАҲҲА унд.с. Таажжубланиш, эътиroz, ғазабланиш каби туйғуларни ифодалайди. Ҳаҳҳа! Ҳали шундай ишлар бўлдими?

ҲЕ унд.с. 1 Мурожаат, чақириқ пайтида ишлатиладиган нидо; эй, ҳей. Ҳе, бормисиз, биродар! – Ҳе, тақсир! – деди афанди. -Сиз гап бошилганингиздан буён оғзимни шунча очдимки, у ўиришиб кетадиган дара-жага етди. «Латифалар».

2 Норозилик, нохушлик маъносини ифодалайди. Ҳе, нимасини сўрайисиз, афанди! Ишлар чатоқ! «Латифалар». Ҳе, бу уруш бошига битган бало бўлди-ку! Ойбек, Танланган асарлар.

3 Жирканиш, нафрат билдиришда, қарғаганда ишлатилади. Ҳе, лаънати! Ҳе, башарнг қурсин!

Хе йўқ, бе йўқ Дабдурустдан, ҳеч асоссиз, сабабсиз, суриштирмасдан. Шаҳарга тушган эдим, бойвачча, маҳалламда, ҳе йўқ, бе йўқ, ўғлим Абдусамадни аскарликка мўлжаллаб қўйшишибди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕЗ [ф. هیز – номуссиз; хотинчалиш] 1 Жинсий қуввати заиф эркак. Қип-ялангоч бўлиб ётиб берди-ку! Ўзинг ҳез бўлгач, менда нима гуноҳ! Ҳақини тўла [деди фоҳишаҳона эгаси]. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзи уdda қиломай, кетидан хотинлардай фисқу фасод қилиб юрадиган сендақа ҳезлардан ўша бегона яхши. О. Ёкубов, Излайман.

2 айн. ҳезалак 2. Ухлаганим ѹўқ, ѹ-и- ѹўқ, ҳез, доридан қуй-чи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲЕЗАЛАК 1 айн. ҳез 1.

2 ҳақр. Эркаклик хусусияти ѹўқ; хотинчалиш. Вой, ҳезалак-ей! Шундан кўрқдингми?! — Раҳмонқул Бекнинг урушда қочганини айтиб, «ҳезалак», «ҳоин», деб сўкли. Ҳ. Гулом, Машъал.

ҲЕЗАЛАКЧАЛИШ Ҳезалакка хос белги-хусусияти. Соқол-мўйлови сийрак, овози ингичка, ҳезалакчалиш одам эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲЕЗИМКАШ айн. ҳезалак. Мени номард деб ўйлаяпсанми? Сени ёлғиз юборадиган ҳезимкаш ѹўқ. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҲЕЗУМКАШ [ф. هیزمکش – ўтингкаш, ўтин ташувчи] эск. кт. Ўтин тайёрлаб сотувчи, ўтин ташувчи киши; ўтингчи. Бир тўпар [тўпори] ҳезумкаш ўтаётган эди, Мирзахон эшонга деди: -Мен Авазхон билан дўстлашмоққа келяпман.. «Зулфизар билан Авазхон».

ҲЕЙ айн. ҳе. Ҳеъ, нега серрайиб турибсан? Ҳеъ, кимсан ўзинг?

ҲЕМИРИ с.т. Умуман йўқлигини, «ҳеч қанча» деган маънони билдиради (асосан пул ҳақида). Уч-тўрт кундан буён Шералининг ёнида ҳемири ѹўқ. С. Кароматов, Олтин қум. Қиммат бўлса ҳам ноилож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади. Ойбек, Танланган асарлар. Мен, ҳар қалай, бир юз ўн сўм ойлик оламан, сен ҳемири ҳам олмайсан-ку.. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Эрта-кеч юмуш. Ҳемири ёнга тушмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕМИРИЛИК с.т. Бирор тийинга арзидиган, ҳеч қанчалик. Улар ҳемирилик

ҳам хизмат қилгани ѹўқ. — Ҳемирилик иши ѹўқ. Отаси ўлганига ўн беш йил бўлиб қолди — шундан буён ҳар қанақа ишини ўтиригандан. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕМИРИЧА с.т. Ҳемирилик. Боёнларимизнинг, қозикалонларнинг гариблар аҳволидан ҳемирича иши ѹўқ, эл фойдасини сира ўйламайдилар. Ойбек. Улуг йўл.

ҲЕЧ [ф. چې - ҳеч ким, ҳеч қандай; умуман, мутлақ, бутунлай; ноль] 1 Сўрок олмошлари, шунингдек, «нарса», «вақт» ва б. баъзи сўзларга қўшилиб, бўлишсизлик олмошлари ҳосил қиласди. Мас., ҳеч ким, ҳеч нарса, ҳеч қандай, ҳеч нима, ҳеч қачон, ҳеч қайси ва б.

2 юкл. Инкор билдиради; ѹўқ, асло. Мен ортларидан югурардим. Ҳеч етолмасдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Кимни олса, олсин, ҳеч ишим ѹўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳеч шубҳасиз, баҳор ёшларга олам-олам шодлик келтиради. Газетадан. Нима, менга ёқиши учун кестирибдими? Ҳеч-да! Менга буқогинг билан ҳам ёқа берар эдинг. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

Ҳеч бўлмаса Жуда бўлмаса, лоақал, ақалли. Ма, бир ҳўпла, ҳеч бўлмаса! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳар бир оила, ҳеч бўлмаса, бирон жсангини меҳмон қилгиси келади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ҳеч бўлмаса, сиз шу ерда бўлсангиз ҳам, Сергейнинг ѹўқлигини билинтирмай туардингиз. С. Зуннунова, Олов. Ҳеч гап эмас 1) бўлиши, юз бериши мумкинлигини ва бунинг қийинчилиги йўқлигини билдиради. Бир ишора билан бош узилиб кетиши ҳеч гап эмас. Қизим, тилга эҳтиёт бўл! Мирмуҳсин, Меъмор. Бўғиб ўлдиршиш ҳеч гап эмас. Лекин ҳали-бери ўлдирмайдиман. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати; 2) қиёсланаётган нарсанинг унисига етолмаслигини, даражаси ундан пастлигини бидиради. Оқ кишишдан тайёрланган шинни жуда хушхўр бўлади, унинг олдида асал ҳеч гап эмас. М. Ҳазратқулов, Журъат.

3 йўқ деса бўладиган даражада, сира арзимайдиган даражада, йўқдек. Лекин.. унинг бундай ҳаракати, қизнинг улуг қалби ва севгиси олдида ҳеч эканини чуқур сезди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳечга чиқмоқ Йўқ бўлмоқ, йўққа чиқмоқ. Бутун орзу-умидлар ҳечга чиқди. — У ерга тушган ҳар бир япроқда ўзининг тар-

жимаи ҳолини ўқир, ўзини-да мавқеидан айрилиб, ҳечга чиқиб турган шу япроқлардан айира билмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲЕЧҚИСИ: ҳечқиси йўқ Зарари йўқ, ҳеч нарса бўлмайди (ўлашга, ташвишланишга арзимас нарса ҳақида). *Оёғингиз.. бир оз ши-кастланибди. Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетасиз.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Асад, кўнгли яримта, ҳечқиси йўқ, бунақасини биринчи кўрятмизми..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *-Беавақт келганим учун узр. -Ҳечқиси йўқ. Мен ҳозир отамни чакириб чиқаман..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲЕЧҚУРСА шв. Ҳеч бўлмаганда, лоақал. *Маъмуржон илгариги хатти-ҳаракатларидан ҳечқурса биронтасини тақрорлагандан, эҳтимол, Ойна она у ҳақда тезгина бир тўхтамга келган бўлармиди.* Ш. Ҳолмирзоеев, Тўлқинлар. *..ҳечқурса ўлаётган чоғида ҳақиқатнинг кўзига тик қараи олиши учун куч, жасорат топсин.* Газетадан.

ҲЕХ унд. с. Норозиликни ифодалайди. Ҳех, шу ҳам гап бўлдими? Ҳех, сени қара-ю.

ҲЕ-ҲА унд. с. Таажжуб ифодалайди. *Мадёрөв.. энгашиб, Майнанинг гимнастёрка елкаларидағи уч бурчакли белгичаларини текшириди: -Ҳе-ҳа, взвод командирисиз-ку.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲЕ-ҲЕ-ҲЕ тақл. с. Босиқ, енгил кулгини билдиради. *-Мастлик қурсин, тоза маш-маша қилибман, ҳе-ҳе-ҳе, — совуқ қулади бой-вачча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕХ-ҲА айн. ҳе-ҳа. -Бу ерда жафо чекканлар йўқ дейсизми? Ҳех-ҳа, тўлиб ётибди, — деди Абдуваҳоб. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲЕХ-ҲЕ айн. ҳе-ҳа. Ҳех-ҳе, соат ўн бўлиб қолибди-ку. Ҳех-ҳе, ҳали қанча ишлар турити!

ҲИБС [a. حبس — қамаш, тутқунликка олиш; турма, қамоқ] эск. Озодликдан маҳрум қилиш, қамаш; қамоқ. *Юсуповни уч ой ҳибода сақлашиди.* М. Ҳазраткулов, Журъат. *Паймонаси тўлиб турган Дороббек кутмилаганда ҳибсга тушди-ю, кета туриб, Лавъидан қасос олди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Кўкминор эшигидан чиқиши биланоқ уни навкарлар салом-аликсиз ҳибсга олиб, қўлларига кишан урди.* Мирмуҳсин, Чўри.

Ҳибс қилмоқ (ёки этмоқ) Қамоққа олмоқ; қамамоқ. ..шашардаги шубҳали одам-

ларнинг ҳаммасини ҳибс қилиш борасида фармони олий олиб, шу заҳоти шига тушишибди.. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Шаҳарнинг Машҳад йўлида.. Ихтиёриддин қалъаси қад кўтарган, бу ерга оғир гуноҳ қилганлар ҳибс этиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲИБСХОНА [ҳибс + хона] Қамаб қўйиладиган жой; қамоқхона, турма. *Таҳтапулнинг остида кейинги вақтларда эшиги бекитилиб, номаълум қилиб қўйилган, «ка-нахона» номли, амирнинг ҳибсхонаси бор эди.* С. Айний, Эсадаликлар.

ҲИД 1 Ҳар бир нарса ва модданинг кишиларнинг ис билиш сезгиларига таъсир этадиган хоссаси; бўй, ис. Ҳиди бор нарса. *Ёқимли ҳид. Ёқимсиз ҳид. Кабоб ҳиди. Ҳандалак ҳиди. Зира ҳиди. Пиёздор ҳиди. Ҳар гулнинг ҳиди бошқа.* Мақол. — *Ота, манови беҳиларни қаранг, ҳиди оламни тутади, бирам пишибди!* М. Истоилий, Фарфона т. о. *Үйда тутун ўйқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тутаб куяётган от эти ва терисининг қўлланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди.* Ҳ. Фулом, Машъял.

Гапидан латта ҳиди келади Ёқимсиз, бематни гапга нисбатан қўлланади. Ҳодивой, аччиғинг чиқмасин-ку, ачнадан бери гапиндан латта ҳиди келадиган бўлиб қолган. С. Аҳмад, Ҷўл бургути.

2 қўчма Бирор нарса, ҳодиса ёки холатнинг белгиси, шарпаси. *Шояд шу билан Ойнагулнинг ҳам ҳиди бирон жойдан чиқиб қолса.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Бунинг ҳар бир варагидан шахсий гараз ҳиди келади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Жанжалнинг ҳидини сезган Сарви хола гудраниб, стол устига дастурхон ёза бошлади.* «Муштум». ..юзида нур ёғи-либ турибди, сўзларида меҳр-шафқатнинг ҳиди бор.

Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Ҳид олмоқ Бирор мавлумот, белги, шарпани сезмоқ, ундан хабардор бўлиш илинжидаги юрмоқ. *Дамба вақтида кетиб қолганлар ҳам атрофимизда айланиб, ҳид олиб юрган эмиши-ку.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Ҳиди чиқмоқ** Ҳабари тарқалмоқ, ошкор бўлмоқ. ..коровул чолни уриб, яхши иш қилмади. *Ими-жисимида бўладиган ишининг ҳидини чиқариб қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Эҳтиёт бўлмасангиз, буларнинг ҳам ҳиди чиқиб қолади. «Муштум».

ХИДДАТ [а. حَدَّتْ – қизиққонлик; жиззакилик; ғазаб; рашқ; куч, шиддат; ғайрат] кам қўлл. Кескинлик, тезлик, шиддат ёки ғазаб билан иш тутиш. *Нафрат ва ҳиддат билан тўлиқ бу дадил овоз ҳаммани ҳайрон қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИДДАТЛАНМОҚ кам қўлл. Кескинлашмоқ, шиддатланмоқ; ғазабланмоқ. *Гуломжон қалласини баланд кўтарида, кейин мингбошига юзланиб, мўлтираган, жавдираган кўзлар билан эмас, нафратланган, ҳиддатланган кўзлар билан қараб туриб гапирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИДЛАМОҚ Ҳидни бурунга тортмоқ; исқамоқ. Қуёш иси анқиб турган бойчекларни тўйиб-тўйиб ҳидлагиси келиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Анвар.. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахи кокилларининг муаттар бўйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Отлиқ.. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИДЛАНМОҚ Ёқимсиз ҳид пайдо қилмоқ. *Ичига йиғилган сув қаровсизликдан ҳидланиб кетган, турли чиқиндишлар билан тўлиб тошган. «Муштум».* Усават, унда гўшт бор. *Шабадада ҳидланмай туради.* С. Нуров, Нарвон.

ХИДЛИ Ҳиди бор; исли. Ҳидли гул. Яхши ҳидли совун. — *Атир ҳидли лолалари-ла Безангандир келажак йўлинг.* Файратий. Ҳуш ҳидли ҳаводан ўпка тўлдириб нафас олгинг келади киши. А. Раҳмат, Варракчи чол.

ХИДОЯТ [а. حدایت – бошлаб бориши; етаклаш, тўғри йўлга бошлаш, бошқариш] 1 *Фойдали йўналиш, тўғри йўл бошлаш. Ҳидоят қилмоқ.* — *Подани залолатдан қутқазиб, ҳидоятга бошламоғи лозим!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 дин. Ҳудо томонидан белгиланган тўғри йўл; ҳақиқий эътиқод йўлидан юриш; зид. залолат.

3 Ҳидоят (эрқаклар ва хотин-қизлар исми).

ХИДСИЗ Ҳиди йўқ. Ҳидсиз гул. Ҳидсиз олма.

ХИЖЖАЛАМОҚ 1 Сўзни бўғинларга, айрим қисмларга бўлиб талаффуз қилмоқ.

Баҳодир китобдан «она», «ота», «она» сўзларини ҳижжалаб ўқиӣ бошлади. Ж. Шарипов, Хоразм. *Нодир билан Омил Рахималарнинг ёруғ деразаси олдига бориб, она-бала «Алифбे» китобини ҳижжалаб ўқишаётганини кўришиди.* С. Юсупов, Кутилмаган хазина.

2 кўчма Синчиклаб ўрганмоқ, бирмабир кўздан ўтказмоқ. Уч марта ҳижжалаб чиқиб, қалаванинг учини тополмай гарангман. Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! Уни [вакилни] обьектма-объект бошлаб юаркан, ҳар рақамга ёпишиб ҳижжалай бериши сил қилиб юборди. А. Мухтор, Туғилиш.

ХИЖО [а. حِجَّاء – ҳажв қилиш; бўғинлаб, ҳарфлаб ўқиш] эск. айн. бўғин. *Хунарим, маълумингиз, ғазаллар ёзиш, Баъзан бир ҳижжо қулур қонимга ташна.* Ф. Фулом. *Бундай ортиқчаликларга, ҳижжо, қофия учун сўзни атайн қурбон қилишга ўрин қолмайди. «ЎТА».*

ХИЖКОБ [а. حِجَّاب – ёпинчиқ; парда; ниқоб; тўсик] Юзга тутиладиган парда, тўсик. *Бошларида осмони настарин рангидағи нафис ҳижоби.* Ш. Раҳмон, Юрак қиралари.

ХИЖОЛАМОҚ айн. ҳижжаламоқ 1. Бир кўйлаб қоғоз олиб, телефондаги сўзларни ўзи-ча ҳижолаб ёза бошлади. «Муштум».

ХИЖОЛИ эск. айн. бўғинли. Ўзи бир ҳижоли кичкина бир сўз, Аммо эга эрур катта маънога. Уйғун.

ХИЖРА, ҳижрат [а. حِجْرَة – кўчиш, кўчириш; чет мамлакатга кўчиб кетиш] 1 эск. кт. Ўз жойини, мамлакатини тарк этиб, бошқа жойга кетиш, кўчиш. *Ҳижрат тариқасида Фарғонага йўл олдилар.* «Муштум».

Ҳижрат қилмоқ Ўз жойи, юртни тарк этиб, бошқа жойга, юртга кўчмоқ, кетмоқ. *Биз Афғонистонда тузуккина тайёрланиб.. мамлакатни большевиклардан тозалаш учун вақтингча ҳижрат қиламиз.* С. Айний, Доҳунда. *Асакадан ҳижрат қилмоқ учун.. маориф шўросига ариза берсам, молия мудирлигини ҳам менга топширидилар.* «Муштум».

2 Муҳаммад пайғамбарнинг ўз саҳобалари, тарафдорлари билан бирликда Макқадан Мадинага кўчиши (бу воқеа миёдий 622 йил 16 июль куни бўлиб, ислом

тарихи ва мусулмонларнинг йил ҳисоби тизими шу кундан бошланган).

Бу дунёдан ҳижрат қилмоқ Ўлмоқ, ва-фот этмоқ.

ХИЖРИЙ [а. هجرى] Ҳижра(т)га, мусулмон йил ҳисобига тегишли. Ҳижрий йил ҳисоби. — Мен абжад ҳисобини билганим учун у шеърдаги тарих моддасини ҳисоблаб кўрдим. Ҳақиқатан ҳам ундан ўша йилнинг санаси бўлган ҳижрий 1303 чиқарди. С. Айнин, Эсдаликлар. Ўнг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида иширик қилиб «Маърифатхон жаннатмакон» деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335», деб тарих қўйилган эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ХИЖРИЯ [а. هجرىه] айн. ҳижрий. 1264 ҳижрия, давл ойининг ўн еттинчиси, қиши кунларнинг бири, қуёш ботган, теваракдан шом азони эшишиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХИЖРОН [а. هجران] — ташлаб, қолдириб кетиш; ажралиш, видолашиб; айрилиқ] поэт. Айрилиқ, жудолик, фироқ. Булбул кетди, гул қолди, Ўртага тушди ҳижрон. Йигит ҳам соғинади, Ёр бағри лоладек қон. Ҳ. Олимжон. Бахтиёр севгини куйларди соғизим, Ўлим ханжарига тегди-ю синди, Ҳижрон фарёдидай совуқ овозим, Наҳот лириканинг ёлқини тинди? Зулфия. Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг Багрими, дўстларим, дод-дод ўттар. Ф. Фулом.

ХИЖРОНЗАДА [а. + ф. نزدی - ҳижронда эзилган; ёридан ажралиш] Ҳижрон туфайли азоб чеккан, эзилган. Қаҳрамон ота, жасур ўғил, жафокаш она, ҳижронзада қаллиқ — ҳурматли ёдгорлик олдиди узоқ бош эгиг турдим. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Дарга изтиробга тушди, юраги эзилди, шоир кўз ёшини артар экан, кекса капитаннинг ўзи ҳам ҳижронзада эканлиги билинди. С. Абдулла, Кувғунда.

ХИЙЛА [а. څل - айёрлик, маккорлик; макр, найранг] Алдаш учун ишлатилган йўл; алдовчи, ҷалғитувчи иш, тадбир, хатти-ҳаракат; найранг, фириб. Даврон бир неча бор душман исканжасига тушган, бироқ довюраклик билан ёвга чап бериб, ҳийлаю ҳунар ишлатиб, голиб чиққан. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Қиз полициянинг даҳшатини яхши билар, уларга кўп учраган ва кўп дафъа турли ҳийлалар билан қочган. Ойбек, Нур қидириб. Шу мақсадда эрка бир кун ётиб олди.

Ҳийла билан касалликка ўзин солди. А. Мухтор.

Ҳийла қилмоқ Ҳийла ишлатмоқ. Камтири уларга ҳийла қилиб ўнглабди. «Эртаклар». Ҳийла қип кўзинг ўшлисан. Бошмалогингни тишлайсан. «Юсуф ва Аҳмад».

Ҳийла шаръий қ. шаръий.

ХИЙЛАГАР [а. څلکار - ҳийла қилувчи] айн. ҳийлакор. Үқитувчи давом этди: -Шундай қилиб, оми ҳалқ ҳийлагар одамларнинг бўлмагур гапларига ишониб қолди. П. Турсун, Үқитувчи. Сен билмайсан, жоним, улар ҳийлагар, Ўлмай қолса, ҳамиша пайингда юрар. «Ширин билан Шакар». Элда бундай ёлғончилар бўлмасин, Ҳийлагар кишилар омон қолмасин. «Баҳром ва Гуландом».

ХИЙЛАГАРЛИК айн. ҳийлакорлик. Эшонман, деб мени нодон билмагин, Ҳийлагарлик қилиб, бекор ўлмагин. «Ёдгор».

ХИЙЛАКОР [а. + ф. څلکار - ҳийла қилувчи, ҳийла ишлатувчи] Ҳийла ишлатишга уста, ҳийла билан кўп шуғулланувчи (шахс). Ёлғончи, ҳийлакор бой — Догули хасис Ҳолвой. Уйғун. Бильякс сиз: ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳмсиз бир жаллод.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳийлагардор — билагингдан туттмасин, Жодугардир — сени жоду қиласин. «Ойсулув».

ХИЙЛАКОРЛИК Ҳийлакор бўлиш, ҳийлакорга хос иш, хатти-ҳаракат. [Ашур] Ҳийлакорликда Шерназарбойдан ҳам ўтар эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ХИЙЛАКОРОНА [а. + ф. څلکارونه - айёрларча, маккорона] рвш. Ҳийлакорларга хос равища, маккорона. Мирсодиқ сакраб чорпояга чиқди-да, Жанишининг елкасидан ушлаб, ўнгланиб ўтириди ва ҳийлакорона илжайиб суршишира бошлади. Ҳ. Шамс, Душман.

ХИЙЛАЛИ Ҳийла ишлатилган, алдаш учун қилинган, ҳийла ишлатадиган.

ХИЙЛА-МАКР Ҳийла ва макр, ҳийлагарлик, айёрлик.

ХИЙЛА-НАЙРАНГ Ҳийла ва найранг, ҳар хил ҳийлалар. Эҳтиёт бўлишим керак. Яна бир ҳийла-найранг тўқиганга ўҳшайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ХИЙЛАСИЗ Ҳийла ишлатилмайдиган, беҳийла, алдовсиз. Ҳийласиз иш.

ХИЙЛАЧИ с.т. Ҳийлагар.

ХИКМАТ [а. حکم - билимдонлик, дошишмандлик; ҳикматли сўз, мақол; тибби-

ёт илми, шифокорлик] 1 Ақл-заковат, до-
нолик ва унинг ифодаси бўлган, уни акс
эттирувчи нарса – гап-сўз, фикр ва ш.к.;
донолик белгиси. *Оз емак – тани соғлиқ,*
Оз демак – ҳикматга боғлиқ. Мақол. *Нодон-
нинг кулфати кўп, Дононинг – ҳикмати.* Ма-
қол. ■ *Боболарнинг ҳикмати Ҳаётга ёруғ
йўлдир: Отанг боласи бўлма, Одам боласи бўл,
дер.* Э. Воҳидов. *Подшоҳ билан шерга яқин
бўлмоқ ҳикматдан эмасдир.* «Эртаклар». «Ку-
рашмоқ – ўрнак бўлиб яшамоқ демакдир!» –
деган эди муаллиминг, файласуфларнинг ҳик-
матини баён қилиб. И. Раҳим, Чин муҳаббат.
Ҳаракатда баракат – кўп қадим ҳикмат..
М. Шайхзода.

2 Тагини англаш қийин бўлган, яши-
рин бир маъно, яширин бир сабаб; сир. *Бу
ойнада қандай ҳикматни кўрдинг?* Жоним
болам, сенинг ҳолинг на бўлди? «Баҳром ва
Гуландом». *Олдингга келган ўигит кетол-
майди, сизларда бирор ҳикмат бор экан-да.*
«Оқ олма, қизил олма». *Бектемир генерал-
ларни урушнинг бутун ҳикматини билади-
ган бағоят ҳурматли азиз одамлар деб ту-
шунарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Булбул
сайрайди, хўроқ қичқиради, эшак ҳанграйди,
от кишинаиди.* *Буларнинг тирикчилиги шу-да.*
Бунда нима ҳикмат бор дейсиз? П. Турсун,
Ўқитувчи.

3 кам қўлл. Фойдали томон; наф, фойда
(иш, ҳаракат ҳақида). *Раҳмат Отабекка
кулумсираб қаради-да, тоғасига жавоб бер-
ди.* -Хотин кўпайтириб, улар орасида азоб-
ланишнинг нима ҳикмати бўлсин? А. Қоди-
рий, Ўтган кунлар. *Тўғри, шоликорликда ҳик-
мат кўп бўлади.* Ш. Фуломов, Ташаббус.

4 Ҳикмати бор нарса, ҳикмат билди-
рувчи фикр, гап. *Куриб кетман!* Кўчкор ёғи
еб, энди бир ҳикмат кўрсатмоқчимишилар!
М. Бобоев, Гўзаллик истаб. Қори, худди фав-
қулодда бир ҳикмат эшигандай, оғзини ва
кўзларини китта очиб, Тўпанисога қаради. А.
Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ёш хотин
қари эркакни яшартиради, деган гаплар бор;
қариганда уйланадиган эркаклар ана шу
ҳикматга амал қиласр эмиш.. Чўлпон, Кечा-
ва кундуз.

5 эск. айн. физика. -Ҳа, ҳикмат кесакдан
аланга чиқаргандек, сиз ҳам китобдан олган
билимларингизни турмуши мактабида синов-
дан ўтказинг, – деди қиз. Ш. Фуломов, Ёр-
қин уфқлар.

Илми ҳикмат Физика. *Мадраса – диний
мактаб.* Лекин риёзиёт, илми ҳикмат, ҳан-
даса, кимё деган дарслар ҳам ўтилади. М.
Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ҳикмат (эркаклар ва хотин-қизлар
исми).

ҲИКМАТЛИ Ҳикмати бор, ҳикмат ифо-
дали; чуқур мазмунли; сирли. *Ҳикматли
гапларга қулоқ солмоқ даркор, Қулоқ солмоқ
даркор ҳалқнинг сўзига.* А. Орипов, Йиллар
армони. *Ҳалқона ўтқир иборалар, чуқур ҳик-
матли мақоллар унинг нутқининг жонли,*
ёрқин безаклари эди. Ойбек, Нур қидириб.
*Миллатни фақат илм-маърифатгина жа-
ҳолат ботқоғидан олиб чиқади, деган фикр-
ни ҳурматлайман.* Бунда кашта ҳикмат бор..
кўп табаррук зотлар бу хусусда ҳикматли
гаплар айттиб қолдиргандар. К. Яшин, Ҳам-
за. *Ошпаз ер остига ҳикматли ўчоқ ясаб,
қуёни пиширишга киришди.* Ойбек, Қуёш
қораймас.

ҲИКМАТОМУЗ [а. + ф. حکمت آموز] – ҳик-
мат ифодали, ҳикматли] Ҳикматли, ҳик-
матга бой, ҳикмат, панд-насиҳат тарзидаги.
*Ҳикоятларнинг ҳар бирида қиссадан
ҳисса тарзида ҳикматомуз хуласалар, тан-
бехзар мавжуд.* Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф ал-
ломалари.

ҲИКОЯ [а. حکایه – гапириб, сўзлаб
бериш; қисса; тарих] 1 Кимса, нарса ва у
билин боғлиқ воқеа-ҳодисаларнинг оғзаки
тафсилий баёни. *Мулла Фазлидин.. ёш Бо-
бурга Навоий ҳақида жуда кўп ажойиб
ҳикоялар айттиб берган эди.* П. Қодиров,
Юлдузли тунлар. *Гойиб энди «студентлик-
нинг олтин даври» ҳақида завқ-шавқ билан
ҳикоя бошлади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Чол
бошлар умрининг ҳикоясини, Бир-бир сўйлаб
чиқар бор-барчасини.* Ҳ. Олимжон.

Ҳикоя қилмоқ Баён қилмоқ, сўзлаб бер-
моқ. *У ўйл-йўлакай бирталай латифалар
айтди, ўз саргузашларини ҳикоя қилди.*
Газетадан.

2 Эпик турга мансуб кичик ҳажмли жанр;
шу жанрда ёзилган асар (сюжет ва ком-
позициянинг нисбатан соддалиги, баённинг
бир шахс томонидан олиб борилиши билан
роман ва повестдан фарқланади; асосан
насрий ифодага эга бўлади). Ҳикоя ёзмоқ.
Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикоялари. Ҳикоялар
тўплами. ■ *Ёзувчиларимиздан Саида Зун-*

нунова, Раҳмат Файзий оила масаласида анчагина ҳикоя ёзишган. «Муштум».

ҲИКОЯНАВИС [а. + ф. حکایه‌نویس ҳикоя ёзувчи] Ҳикоя ёзувчи. Биринчи ўзбек ҳикоянависи Ойдин ижоди янги ўзбек адабиётининг тараққиётидаги мұхым ўрин тутади. С. Мамажонов, Ҳаёт күйчиси. Ёш ҳикоянавис Ү. Умарбековнинг.. «Солия хола», «Чўлда бир кун» каби ҳикояларида кишининг юксак фазилатларини очиб беришига уриниш сезилади. «Шарқ юлдузи».

ҲИКОЯНАВИСЛИК Ҳикоя ёзиш иши. Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажавчилик.. ҳикоянавислика ҳам пиша бошладим. С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.

ҲИКОЯТ [а. حکایت – сўзлаб бериш; қисса; тарих] 1 эск. айн. ҳикоя. Мақолларга, эртакка, ҳикояларга. Мен умримда жуда кўп қулоқ осибман. М. Шайхзода. Мирза Баҳром ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган ҳикоятнинг ёзиши тарихини сўзлаб берди. А. Қаҳҳор, Миллатчилар. Ҳикоятларнинг ҳар биринида қиссадан ҳисса тарзида ҳикматомуз хуносалар, танбехлар мавжуд. Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуб алломалари.

2 Ҳикоят (хотин-қизлар исми).

ҲИКОЯЧИ 1 Ҳикоя құлувчи, эртак ва ҳикояларни сўзлаб берувчи.

2 Ҳикоялар ёзувчи, ҳикоянавис.

ҲИКОЯЧИЛИК Ҳикоячининг машгулоти, ҳикоялар ёзиш иши. Бизда кичик жанрга – ҳикоячилликка етарли дикқат қилинмагани менинг иззат-нафсимга тегади. F. Ғулом, Талант ва маҳорат.

ҲИЛВА 1 Жуссаси ингичкадан келган, хипчабел, нозик. Ҳивагина, оппоққина экан.. Ҳамиятли қизга ўхшайди. А. Муқимов, Келин.

2 шв. Ялпиз.

ҲИЛВИЛЛАМОҚ с.т. Ҳилвирамоқ.

ҲИЛВИРАМОҚ 1 Заиф, нимжон ҳолга келмоқ, заифлашмоқ. Бу жанговар воқеаларни эслар экан, кампирнинг ҳилвираган озғин танасида гўё ёшлиқ қони бирдан жўш ургандай бўлди. С. Анорбоев, Дўстлар. -Йифламанг, буви, худонинг иродаси, – деди Ғуломжон, бундай гаплар онасининг ҳилвираган қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аваз устодининг салқиган қовоқларига.. ҳилвираган бармоқ-

ларига разм солди. Унинг бармоқлари билан-билинмас титтаради. С. Сиёев, Аваз.

2 Эскириб, ночор ҳолга келмоқ, футури кетмоқ; тўзмоқ. Ҳадемай дарчада Ўтар бобонинг ҳилвираган сариқ тўни кўринди. С. Сиёев, Ёруғлик. Эскириб, қурралари ҳилвираб кетган дафтарнинг муқовасига чироили ҳарфлар билан «Холида» деб ёзилган эди. Ү. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сири.

3 с.т. Ҳилпирамоқ. Ҳа, атласларни кийиб олиб, Ҳилвираб келасиз-а бизга. «Қўшиқлар».

ҲИЛЛА I с.т. Ҳийла. Ургани ўйқ моли билан тиллани, Бир аёл юрдириди макру ҳиллани. «Эрали ва Шерали».

ҲИЛЛА II [а. حله – сарпо, либос, кийим-буш] айн. ҳулла. Рўмолим бор ҳилладан, Fижимлари тилладан. «Оқ олма, қизил олма».

ҲИЛОЛ [а. هلال – янги ой] 1 кт. Янги чиққан ой. Қўкка боқса, Зухро юлдуз қолар экан лол, Ҳасад қилар экан унинг қошига ҳилол. Т. Тўла. Бу тун осмон ҳам нотинч. Но-зик ҳилол бедор кеза-кеза, булултар қаърига кетмоқда. Газетадан.

2 Ҳилол (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИЛПИЛЛАМОҚ айн. ҳилпирамоқ. Ош-хонанинг тўрида ҳилпиллаб турган байроқ-қа кўзимиз тушди, бу – ёшларнинг голиблик нишони экан. М. Жўра, Қуёшдан нур эмгандар. Қирғоқдаги ҳаворанг чодир аста ҳилпилайди. Газетадан.

ҲИЛПИРАМОҚ Силкиниб, тебраниб елпингансимон ҳаракатланмоқ; ҳилп-ҳилп қилмоқ (баъзи енгил, майин нарсалар ҳақида). Ҳамма деразалар ланг очиқ. Енгил шабададан дарпардалар ҳилпираиди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Унинг кичик, тиниқ зангори кўзларига тикилди, толалари шамолда ҳилпираган майин, олтин сочларини силади. Ойбек, Қуёш қораймас. Кузатувчилар қўлида рўмолчалар ҳилпираиди. И. Рахим, Чин муҳаббат.

ҲИЛПИРАТМОҚ Ҳилпирамоқ ф. орт. н. Юлдуз кўй шойи кўйлакчасини ҳилпиратиб, айвонга юргургилади. Ойбек, О.в. шабадалар. У ўғирилиб қараса, бир варақ қоғозни қўлда ҳилпиратиб, Зокир келяпти. П. Қодиров, Училдиз.

ҲИЛП-ҲИЛП: ҳилп-ҳилп қилмоқ Ҳилпирамоқ.

ХИЛ-ХИЛ: ҳил-ҳил пишмоқ Етилиб, юмшаб пишмоқ. Ҳил-ҳил пишган шафтоли. Гүшт ҳил-ҳил пишиди. ■ Ҳил-ҳил пишган юмшоқ кабобни пиёз қўшиб ея бошлади. Ойбек, Улуг йўл. Чанқаб кетган Ҳайдар қовунни эгарга уриб, иккига бўлди-ю, шошганича ҳил-ҳил пишган босволнинг сувини шимирди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

ҲИМ айн. ҳимм. Ваъда.. Ҳим. Нодон. Ҳўжайин деган хизматкорни қизиқтириш учун ваъда қиласверади-да.. Ойбек, Танланган асарлар. -Келинойимга ўша совғадан насиба олиб келган эдим. -Ҳим.. – деди Бутабой ўнгайсизланиб, – шунақами.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲИМАРМОҚ 1 Эшиб ёки бураб йигиштирмоқ, қайтармоқ; шимармоқ. Абузие қўлтиғидан оғир шоҳи ҳалтacha чиқарди-да, ҳалта оғзини ҳимариб, Маждиддин[нинг] олдига шарақлатиб қўйди. Ойбек, Навоий. Султонов кўзларини очиб, шимининг почасини аста ҳимариб, кўтара бошлади. М. Мансуров, Ёмби.

2 Эшиб, бураб пишитмоқ. Кампир қўлидаги пахтани ҳимариб, қорачироққа пилик тайёрлади. «Эртаклар». У ип учини тишлаб узиб, бармоқлари билан ҳимариб, дурни ипга тизаркан, гапини лоқайд давом эттириди. Мирмуҳсин, Кумри ва Таманно.

3 Тўғрилаш, тартибга солиш ёки шунчаки эрмак тарзида бармоқлари орасида олиб бурамоқ, ўйнамоқ. Тансик ҳаворанг рўмолчасининг учини ҳимариб, унинг ишидан кўз узмаганини пайқади. Ойбек, О.в. шабадалар. Лабини ялаб, соколининг учини ҳимарганича, бир нафас индаёлмай қолди. С. Зуннунова, Олов. Рассом дастурхон попуганини ҳимарганча, Тоганинг томидан кўз узмай ўтиради. К. Кенжа, Нотаниш гул.

ҲИММ унд.с. 1 Таажжуб, шубҳа, ишон-маслиқ, кесатиш, пичинг кабиларни билдиради. -Сен аввал секин даромад қўлсанг, яхши бўлар эди. -Ҳимм.. – деди Сорахон лабини буриб. А. Қаҳҳор, Сароб. -Ҳимм, – деди маҳдум, – қишилогингизда оқсоқол ўйқми? А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Бир фикр билдиришда қийналишни, иккиланишни, тутилишни билдиради. [Бакоев:] Турган гапки, Чеховнинг ижоди бошдан-оёқ, бутун моҳияти билан илк буржуазия реализми, яъни.. ҳимм. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

3 Бирор нарсани тушуниб етганликни, ундан қаноат ҳосил қилганликни, мамнун бўлганликни ифодалайди. Мен касалнинг бошланиши жараёнини узоқ ҳикоя қила бошладим. У ора-чорада «ҳимм, яхши-яхши, ҳимм, бе-зарар, ўтиб кетади», дея қўярди. Н. Аминов, Қалтис хато.

ҲИММАТ [а. تەھىم – гайрат-шижоат, жўшқинлик; ҳаракат, ҳафса, қунт; ютур-ютур, ташвиш] Одамгарчилик, мурувват юзасидан қилинадиган яхшилик, яхши иш, ёрдам; инсондаги шундай ишга бўлган туйғу, хислат, фазилат. Элга хизмат – олий ҳиммат, дейди ҳалқимиз. ■ Ҳалқимизнинг бағри кенг, ҳиммати зўр. Ота-онасиз болаларни ўз бағрига олди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Уста миришкорлар билан қўлни қўлга бериб, далаларда жавлон ураётган шаҳарликлар ва студентлар ҳимматига балли. Газетадан. Элнинг гайратига ҳам, ҳимматига ҳам балли! Ҳудди шу бўйруқни кутиб тургандаи, бирваракайига ишга ёнишиб кетди. Ойдин, Фарҳодлар Кори хайр иши давлатга қарамайди, оғайни.. ҳимматга қарайди, ҳимматга. «Муштум».

Ҳиммат камарини боғламоқ қ. камар I.

ҲИММАТЛИ Ўзгалар манфаати йўлида ёрдамини, иш-мехнатини аямайдиган, ҳиммати зўр. Ҳимматли киши. ■ [Йўлчи] Пул берган ўртоқларини қутоқлаб ўпгиси келди, улар шу топда дунёда энг ҳимматли, энг қадрдан, энг меҳрибон одамлар бўлиб туюлди. Ойбек, Танланган асарлар. Қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводининг ҳимматли ёшлири.. агрегатлар ишлаб чиқариши ҳозирнинг ўзидаёқ қизитиб юборишган. Газетадан.

ҲИММАТСИЗ Бирорга ёрдам қилмайдиган, ҳиммати йўқ. -Ҳа, уядим, лекин сени алдаганимдан эмас, ҳимматсиз ва қизғанчиқ одамдан ёрдам сўраганимдан уядим, – дейди чол. «Эртаклар».

ҲИМО I кам қўлл. Бирор иш-ҳаракатни бажаришда кимсага бериладиган жисмоний ёрдам; кўмак. Турсунбой қанорни кўтаришиб, машинасининг тумшиғига олишди. Сўнгра ҳимо билан Алижоннинг орқасига қўйди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Сени минган ийгит кирад савашга. Авалиёча ҳимо бердинг ўйлдошга, ўн тўрт сафар дучор бўлдинг Бектошга, Шу арабнинг додин берган бедовсан. «Хушкелди».

ҲИМО II с.т. Имо. Манови паканагина одам бир ҳимо билан ўзини ҳурмат ва қадр-қийматнинг энг баланд ногонасига кўтариб қўйишига имони комил! А. Дилмурод, Фано даشتидаги қуш.

ҲИМОЯ [а. حمایة – кимсанинг ҳомийлигига бўлиш; мудофаа, тўсиқ, ғов; ҳомийлик] 1 Ҳаёт, иш-фаолиятда бўладиган ёрдам, қўллаб-қўлтиқлаш; ҳомийлик, паноҳ. Подшоҳ ҳазротлари мени сизнинг ҳимоянгизга топширган эдилар! Агар босқинчиларни топиб жазо бермасангиз, мен подшоҳ ҳазротларининг ҳузурларига паноҳ истаб кетишга мажбурмен! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Уҳазратнинг уқалари Бойсунқур мирзо отамларни ва устоз Қавомни ўз ҳимояларига олганлар. Мирмуҳсин, Меъмор. У Бобурнинг отаси ўрнига ҳукмдор бўлганини эшишиб, ундан ҳимоя сўраш ниятида аркка борган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ҳавф-хатар, ҳужум кабилардан сақлаш, қўриқлаш иши; муҳофаза, мудофаа. Ҳар куни бирор уйдан кимдир хайрлашгани киради. Қишлоқнинг сара ўигитлари армияга – Ватан ҳимоясига кетдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳимояда ётган одамларга тунги ҳужум ва шовқин-сурон оғир тавсир қилишини Шайбонийхон яхши билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Умуман, бирор ҳавфли, зарарли нарса-ҳодисадан сақлаш, сақланиш иши. Реактор сув қатлами, темир ҳалқа ва бетон девордан ташкил топган кучли ҳимоя воситаси билан ўралган. «Фан ва турмуш». Механизатор кабинадан тушиб, ҳимоя тўсикларини яна бир карра текшириб кўрдида, рулга ўтириди. Газетадан.

4 спрт. Футбол, волейбол каби ўйинларда команданинг рақиб томон ҳужумини қайтариш вазифасини бажарувчи қисми. Бу ўйин команданинг ҳимоясида етарли муаммолар борлигини кўрсатди. ■ Бундай команда билан ҳимояда туриб ўнаш ҳазилми? Бирор хатога ўйл қўйдинг – балого қоласан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

5 ҳуқ. Судланувчи тарафини олиб қилинадиган хатти-ҳаракат, айтиладиган фикр-мулоҳаза; оқловчи томон.

6 Илмий кенгаш ёки маҳсус комиссия муҳокамасига тақдим этилган ишда (диссертация, лойиха ва ш.к. да) олға сурилган қарашлар, фикр-мулоҳазаларнинг эътироф

этилиши ва тегишли илмий даражада ёки унвонни олишга ҳаракат қилиш иши. Лойиҳани ҳимояга қўймоқ. ■ Пошиша холанинг кўнгели жойига тушди. Күёвининг кандидатлик ҳимоясига куни олдинги қаторда савлат тўкиб ўтириди. Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲИМОЯ ҚИЛМОҚ 1) ҳимоясига олмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ҳомийлик қилмоқ. Подшоҳлик ҳамма вақт юртнинг обрўли одамларини ҳимоя қилади. Чўлпон, Кеча ва кундуз; 2) ҳавф-хатар, ҳужум кабилардан қўриқлашмоқ. Ватанни ҳимоя қилмоқ. ■ Юртни босқинчидан ҳимоя қилиш – ҳамманинг иши! Мирмуҳсин, Меъмор; 3) ҳавфли, зарарли нарса таъсиридан сақламоқ. Асални мунтазам истеъмол қилиб туриши кишини кўп касалликлардан ҳимоя қилади, юқумли касалликлардан асрайди. М. Тўйчиев, Асларичилик; 4) ҳимоя ишини бажармоқ, ҳимояда ўйнамоқ; ҳимояламоқ, ҳимояланмоқ. Боксчимиз ҳужум билан бирга ҳимоя қилишини ҳам эсдан чиқармайди; 5) судланувчи, айбланувчи тарафидан иш юритмоқ; 6) диссертация, лойиҳа ва ш.к. нинг ҳимоясини ўтказмоқ. Докторлик диссертациясини ҳимоя қилмоқ.

ҲИМОЯСИЗ Ўзини ҳимоя қила олмайдиган ёки бирор ҳимоя қилмайдиган, ҳимояси (ҳимоячиси) ўйқ; қўриқланмайдиган. Бойвачча ҳимоясиз Қудратнинг юз-қўзига, бурнига мушт ёғдира бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қумда, биздек ҳимоясиз одамлар орқасида юриши жуда таажжуб. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲИМОЯТ [а. حمایت – кимсанинг ҳомийлигига бўлиш; мудофаа; паноҳ; ҳомийлик] эск. кт. айн. **ҲИМОЯ** 1. Бугун маликанинг меҳри тушган, унинг ҳимоятидаги Оққиз бўлгуси кўёви билан куч синашарди. М. Маҳмудов, Мангу кўй излаб. Бир хил ота-оналар касаллик ё қарилек натижасида болаларининг моддий ҳимоятларига муҳтож бўлсалар, бошқалар бунга эҳтиёж сезмайдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳимоят қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) айн. **ҲИМОЯ ҚИЛМОҚ** 1 қ. ҳимоя. Агар қилмади эл ҳимоят санга, Ўзингдан керакдир шикоят санга. Алишер Навоий. Ўз фарзандларига ҳимоят кўрсатишни билмаган тошибагир падар олдида бора-бора фарзанд ҳам юрак олдириб қўйиши, ундан совиб кетиши мумкин. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲИМОЯТЛИ Кўллаб-қувватлайдиган, ҳомий бўлувчи; ҳимоячиси бор, кимнинг-дир паноҳида бўлган. Яхши кунларимда салтанатли онам, Ёмон кунларимда ҳимоятли онам. «Оқ олма, қизил олма». Оқ сут берган оналари Рози бўлсин, ёр-ёр. Ҳимоятли(к) оналари Қози бўлсин, ёр-ёр. «Қўшиқлар». - Гапнгизга қарагандо, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни канда қилмайдиган мусулмон бир косибнинг қизи экансиз, — деди Ойша яллачи Латифахонга. F. Фулом, Шум бола.

ҲИМОЯЧИ 1 Кўллаб-қувватловчи, ёрдам берувчи; ҳомий. *Отахўжса аканинг гапида жон борлигини тушуниб, корандалар жим ўтирас, энди уларнинг ҳимоячиси борлиги дадла берарди.* С. Юнусов, Куттимаган хазина. *Дарҳақиқат, ҳимоячи акалари туфайли унинг дўтписи доимо қайтоқи.* «Муштум».

2 Ҳужум, босқин ва ш.к. дан қўриқловчи, ҳимоя қилувчи. *Ватан ҳимоячилари.* — *Самарқанддан қайтган чопар Бобурнинг ҳаёт билан ўлим орасида беҳуш бўлиб ётганини айтиб бергандан кейин, қалъа ҳимоячиларининг бир қисми фитначилар томонга қочиб ўтиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Армия ҳарбий советининг.. мурожаати, айниқса, кичик ер ҳимоячиларининг кучига куч, гайратига гайрат қўшиди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

3 ҳуқ. Судда айбланувчининг манфаатини ёқловчи, уни ҳимоя қилувчи. *Жамоат ҳимоячиси.* — *Тергов, суроштирув органлари томонидан олиб борилган тақдирда, ҳимоячининг ишда иштирок этиши ман этилади.* Газетадан.

4 спрт. Команданинг ҳимоя қисмida ўйновчи. *Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангтиб, коптотк тепишарди..* Икки томоннинг дарвозабони, ҳужумчию ҳимоячилари бор. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Бу ўйинда ҳамشاҳарларимиз таркибида ҳимоячи Николай Маслов биринчи марта ўйинга тушибди.* Газетадан.

5 Диссертация, лойиҳа ва ш.к. ни ҳимоя қилувчи, ёқловчи. Ҳимоячи ўз қарашларини ишонарли далиллар билан асослаб, саволларга тўлиқ ва аниқ жавоб берди. Газетадан.

ҲИНГИЛЛАШМОҚ с.т. Ҳирингламоқ. - Сизга ўша қурилишингиздаги ҳингиллаган қизлар бўлса. Бўлмаса, нега кунда ишдан кеч қайтасиз? — деди Ойниса Йигиталига. С. Ка-

роматов, Бир томчи қон. *[Икки синфдош] Ҳингиллаб кулишар, катталаардек қўлларини ҳаракатга солиб гаплашишар ва яна кулиб қўйишарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲИНГИЛЛАШМОҚ Ҳингилламоқ фл. бирг. н. *Обиджон жуда қўйол ва беадаб бир топишмоқни қичқириб айтган эди, камтири уни қаттиқ қарғади, болаларга қўшилиб ҳингиллашган Нурига пичинг қилди.* Ойбек, Гантланган асарлар.

ҲИНГИР-ҲИНГИР айн. ҳиринг-ҳиринг. Ашир мастиликдан юмилаётган кўзини йилтиратиб, ҳингир-ҳингир кула бошлади. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИНД 1 Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳолининг номи. Ҳинд халқи (к. ҳиндлар).

2 Шу халқа мансуб, тегишли. Ҳинд чоий. Ҳинд аёли. — *Маъсума қизлигига ҳар замонда бир — ҳинд фильмлари қўйилаётганда борарди кинога.* А. Ибодинов, Бир томчи ёш.

ҲИНДИ(Й) Ҳинд халқига мансуб шахс. Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб қайтариқ қилдирасан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Палата эшиги олдида бизни ҳиндига ўхшаган қопқора, катта-катта кўзлари ёниб турган бир йигит.. камоли эҳтиром билан кутуб олди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ҲИНДЛАР Миллатидан, динидан ва тоифасидан қатъи назар, Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли.

ҲИНДУЛАР қ. индейслар.

ҲИНДЧА с.т. Ҳинд халқи томонидан ишланган, яратилган. *Клубда ҳинчча кино кетаётган экан..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҲИРИНГЛАМОҚ «Ҳиринг-ҳиринг» овоз чиқармоқ, шундай товуш чиқариб кулмоқ. У.. бир четда ҳиринглаб турган буқри йигитга юзланди. С. Сиёев, Ёргулик. Аҳмад ҳам жилмайди. *У бемаъни қаҳқаҳани, муноғиқона ҳиринглашларни ёмон кўйарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Жамол кумуш тишларини кўрсатиб, ҳиринглаб кулиди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Қўзидой қошини чимириб, ниманидир ўзича чамалаб турди-да, сўнг бирдан ҳиринглаб кулиб юборди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲИРИНГ-ҲИРИНГ тақл.с. Паст овозли кулги товушини билдиради. -Гап-сўзда

ҳам бир маъни бўлиши керак, – деди Гулшан, бўшдан-бўшга ҳиринг-ҳиринг; бундан кўра тинч ухлаган яхши. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Низомиддинов орқасидан эрганиш келаётган Турсунбой отага нималардир деб тушунтирас, ҳадеб ҳиринг-ҳиринг кулар эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бу.. мастона довдиришлар, бу беҳаё ҳиринг-ҳиринглар жонингга тегмадими? С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲИРОВУЛ [мұғ.] тар. Қўшиннинг олдинги сафи, авангард, илғор. Қўшин ичидан энг иш кўрган.. баҳодирларни саралаб, ҳиро-вул тузиб.. Аргунбекка топширди. Ойбек, Навоий.

ҲИРС [а. حرص – бирор нарсага қаттиқ берилиш, интилиш; тама, очкўзлик] 1 Етишиш, эришишга бўлган кучли интилиш, истак, майл. *Мол-дунё тўплашга бўлган ҳирс.* ■ *Мерос олиши ҳирси билан ота-онангнинг ўлимини асло истамагин. «Қобуснома».*

Ҳирс қўймоқ Бирор нарсага ўта берилмоқ, ружу қўймоқ, кетидан кувмоқ. *Пулга ҳирс қўймоқ.* ■ *Сарви холанинг ҳам сяяги меҳнатда қотди. Аммо у мол-дунёга сира ҳирс қўймади.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Отасининг феълини билган Таманно бир икки кундан бери ичкиликка ҳирс қўйган эрини туртиб уйғотди: -Туринг-э, уят бўлиб кетди.* Шуҳрат, Жаннат қидирғанлар.

2 салб. Жинсий ҳиссиёт, шундай ҳиссиётли майл.. кўзлари сузук, лагча чўққа айланган қалби бетўхтov урар, шу чўғ тифайли аланга олаётган ҳирсни босишига қурби етмасди ҳатто. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. ..ўзига қайноқ ҳирс билан ётишишини ҳам доимо истарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲИРСИЙ [а. حرصی – ҳирс, майл, очкўзликка оид] кам қўлл. Ҳирсга оид. *Буни [бу гапни] Абзам ўзича тушунди: қиз унинг ҳирсий ниятини тушунди.* Шуҳрат, Жаннат қидирғанлар.

ҲИРСЛИ 1 Ҳирс қўйган; берилган. *Мол-дунё ортиришига ҳирсли одам.*

2 Жинсий ҳиссиётли, шундай ҳиссиёт акс этувчи (қ. ҳирс 2). *Ортиқнинг ҳирсли кўзлари буни ҳам авради.* Ўзига қараб кўз уриштирмаса тура олмайдиган қилиб қўйди. Шуҳрат, Сайланма.

ҲИС(С) [а. حس – сезги, туйғу; идрок] 1 Таъки таъсирни қабул қилиш қобилияти ва шу таъсирдан юзага келадиган ҳолат;

сезги, туйғу. *Хаёлим саҳрода кезади уйғоқ, Ҳиссими тортганди поёңсиз қирғоқ.* Файратий. Бу қўшиқлар қизда ўзи ҳам нима эканни билмайдиган ҳислар уйғотар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сен чал бугун ялти ҳаёт куйини, Бутун сезги, ҳиссум билан тинглайнин. Файратий. *Низомжон хатни кўрди-ю, қувончили, аламли, билиб бўлмайдиган бир ҳис вужудини қамраб олди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ҳис қўлмоқ (ёки этмоқ) 1) ҳис, сезги қобилияти билан нарса, ҳаракат-ҳолат ва ш.к. ни билмоқ, илғамоқ; сезмоқ. *Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилар.. юраги ҳаяжондан гупиллаб урар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Мулла Фазлиддин ўз юзида Ҳонзода бегимнинг нафасини ҳис қилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Манглайида совуқлик ҳис этиб, Кумуш кўзини очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шербек.. Нигорага қаттиқ боғланиб қолганини ҳис этиди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бирор ҳолатда билмоқ; сезмоқ, туймоқ. *Ўзини енгил ҳис қўлмоқ (этмоқ).* ■ *Адiba шу бир уй меҳмон орасида ҳам ўзини ёлгиздек ҳис қилди.* Газетадан. *Бу магазинда у ўзини ўз уйидадек ҳис этишини яна бир марта кўрсатиб қўйгиси келди.* Ф. Мусажонов, Нозик масала.

2 Киши руҳияти, қалбидаги бирор нарсани акс эттирувчи, у билан боғлиқ сезги, туйғу. *Севги деб аталган бу ҳислар баҳор ёмғиридек шарр этиб ўтиб кетмасмикан?* Мирмуҳсин, Умид. *Ёшлиқда ҳамма ҳам олий-жаноб ҳислар, соғ вижедон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Қандай ҳислар, қандай фикрлар Қиз қалбини забт этиб олди?* Ўйгун. *Унинг қарашида таҳлика, саросима ёки «ажаб бўлибди!» деган бир маъно, бир ҳис йўқ эди.* Ойбек, Навоий.

ҲИСЛАМОҚ кам қўлл. айн. ҳис қўлмоқ 2. қ. ҳис 1. «Мен сеники», дея киргандай У ўзи ни хўжса ҳислайди. Х. Олимжон.

ҲИСЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилиятига эга; сезтир; хушёр.

ҲИСОБ [а. حساب – ҳисоблаш, ҳисоблаб, санаб чиқиш; саноқ; ҳисоб-китоб; якун чиқариш, ҳисобот] 1 Сон, миқдорни белгилаш учун рақамлаб аташ; саноқ, санаш. *Оғзаки ҳисоб.* Ҳисобда янглишмоқ. ■ *Ясувулбоши ҳисобидан янглишмай, ўлим кал-*

тагини санайди. С. Сиёев, Ёруғлик. Қирмоқ-даман фашист ўрини, Ҳисобимда ҳозир юз ўттиз. Р. Бобожон. Сенинг ҳисобингга тўғри келадими? Агар олган ҳисобимиз тўғри чиқса, бу гал унинг [Отабекнинг] Марғилонга қуруқ қатнаб юришининг еттинчи қайтаси эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳисобда бўлгани; миқдор, саноқ. Ҳашарда қатнашаётганларнинг ҳисоби. Фермадаги қўйларнинг ҳисоби. Оларда ҳисоби – тўққиз, Берарда саноги – ўттиз. Мақол. ■

Рус шаҳарларига бориб савдо қилувчилар Туркистонда жуда оз ҳисобда бўлиб.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўрта ҳисобда Ўртача ҳисоб билан айтганда. Жамоа ўрта ҳисобда йигирма беш центнердан ҳосил олади. Ҳисобга олмоқ 1) ҳисобини, миқдорини белгиламоқ. Мажлис қатнашчиларини ҳисобга олдим; 2) ҳисобдагилар қаторига киритмоқ, ҳисобга кўшмоқ; ҳисобламоқ. Ака-ука Ҳасанбек, Ҳусанбек, томда ишлаётган гуржи ва пастдаги икки йигитни ҳисобга олмагандан, қурилишида одам ўйқ эди. Мирмуҳсин, Меъмор; 3) эътиборда тутмоқ, эътиборга олмоқ. Самарқанд ҳокими этиб тайинланган амирзоданинг гоятда ёш эканини ҳисобга олиб.. шоҳ Малик Тархонни унга маслаҳате ўй ва ҳимояни этиб тайинлади. Мирмуҳсин, Меъмор..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан «қарзи» борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди. Ў. Ҳошимов; Қалбининг қулоқ сол. Ҳисоби ўйқ Сон-саноғини белгилаб бўлмайдиган (белгилаш қийин) миқдорда, жуда ҳам кўп; беҳисоб, ҳисобсиз. Ҳизмат қиласи ҳисоби ўйқ сипои.. «Баҳром ва Гуландом». ..бир томондан кириб келаётганларнинг ҳисоби ўйқ. К. Яшин, Ҳамза. Ҳисобига етмоқ (асосан, бўлишсиз шаклда) Сонмиқдорини белгиламоқ. Қишлоқ кулбалирнинг чети кўринмас, ҳовлиларнинг ҳисобига этиб бўлмасди. «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Кимса ёки нарсаларнинг мавжудлигини, миқдорини белгилаш рўйхатидаги, унда қайд этилувчи мажмуй; қайд этилувчилар (этилганлар), борлар гурухи, қатори. Инвентар ҳисоби. Ҳисобга киритмоқ. Ҳисобдан чиқарилмоқ. — Ҳали бу ҳисобга фуқародан ўлдирилган бечоралар кирмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Боягиси ўн биттамиди? Мана шу сўнггисини ҳисобга ёзинг.. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Ҳисоб дафтари 1) шахс, нарса ёки сонмиқдор қатори қайд этилувчи дафтар. У тирмашиб, хирмонга чиқа бошлади.. тарози ёнида турган Талъат уни кўриб қолди шекали, ҳисоб дафтарини паҳта устига ташлаб, чопиб келди.. Ў. Ҳошимов, Қалбининг қулоқ сол; 2) сарф-харажат, тушум ва ш.к. лар қайд этилган дафтар. -Ҳай, майли.. менда одамгарчилек бор, – дейди-да, ҳисоб дафтари билан чўтни олади. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 айн. ҳисоб-китоб 5. У [Отабек] ўзининг душманларини ўлдириш учунгина Марғилонга қатнаб юрган экан, ҳисобини тугатди-да, бедарак кетди-қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳисоб қилмоқ айн. ҳисоб-китоб қилмоқ қ. ҳисоб-китоб 1. У саводогарни ўз ҳузурингизга олиб келиб, ҳисобни ўзингиз қилганингиз хўброкдир. «Бўтакўз».

5 Ўзаро келишув, битимга кўра олиниадиган улуш, ҳақ. Марғилондан арава мишиб келувчи ёлланган киши бўлиб, Тошкентга келишининг эртаси куни ҳисобини олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 (асосан эгалик, ж.к. ва ч.к. қўшимчалари билан) Кимса, жамоа ва б. тасарруфиди, унинг ихтиёрида бўлган нарса, моддий бойлик, озиқ-овқат, пул ва ш.к. Гапнинг қисқаси, ўзга ҳалқлар ҳисобига яшади. С. Карапатов, Олтин кум. Энди командировкага ҳам ўз ҳисобингиздан бориб келасизми? С. Нуров, Нарвон.

7 Кўпчиликка ёки кимсага қилинган, бўлган ишлар ҳақида бериладиган маълумот. Кейин қўли билан пешонасини сиқдида, ҳисоб беришга бошлади.. қалтираган кўллари билан чўт қоқди. Ойбек, Танланган асарлар. Отни бир оз совитдим, беда солдим, – Қобил, бирор ундан: «Нима қилиб юрибсан?» деб сўраётгандай, ҳисоб берди. Ҳ. Гулом, Машъял. Мехмонхоналардан биринча Мирзакаримбой ўз гумаштасидан ҳисоб олар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

8 кам қўлл. айн. ҳисобот. Раҳбарнинг ярим ишлек ҳисоби. — Менинг икки оёғимни бир этикка тиқиб, ҳисобимни қўйишилари мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

9 эск. айн. арифметика. Янги мактаблар очиб, Куръони карим ва бошқа диний дарслар билан бирга, жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлек. Ой-

бек, Танланган асарлар. *Иккинчи дарсда Зоҳидов деган ёшгина.. бир йигит ҳисобдан дарс берди.* П. Турсун, Ўқитувч.

10 маҳс. Ҳисоблаш, ҳисоблаб чиқиш на-тижаси. *Баъзан у узундан-узоқ ҳанодасавий ҳи-собларни қоғозга ёзиб қолар, яна ўйчанлик билан қамиши қалам орқасини тажий бошларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

11 Бирор нарса учун тўланадиган пул суммаси қайд этилган ҳужжат. *Ҳар бир сту-дент-қурилиш отрядида иқтисод ва ҳам-корлик шахсий ҳисоблари очилган.* Газета-дан.

12 бух. Бирор муассаса, ташкилот ва ш.к. да бухгалтерия иш-муомаласини олиб бориши (юритиши) учун хизмат қилувчи молиявий операция, шунингдек, ҳужжатлар.

13 Спорт ўйинида томонлар очкосини белгиловчи рақамлар (рақамларда ифодаланувчи сонлар) нисбати. *Ўйинда ҳисоб тенглашиди – 2:2. Бу гал 5:2 ҳисоби билан меҳ-монлар ғалаба қилишиди.*

Ҳисобни очмоқ Ўйинда биринчи бўлиб 1 рақами билан қайд этилувчи амални ба-жармоқ. Мас., биринчи тўпни киритмоқ. *Ўйиннинг ўттиз тўққизинчи минутида Боқи ҳисобни очган эди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

14 Гап охирида (кесим таркибида) «деса бўлгудек», «деярли» маъносини билдиради. *Газ қуритадиган саккизта насоснинг ҳам-маси монтаж қилиб бўлинди ҳисоб.* Газета-дан. *На хотин, на бола-чақа. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб.* Ойбек, Танланган асарлар. Элчиев Рўзиев билан унчалик яқин эмас, ош-қатиқ бўлган жойи ҳам йўқ ҳисоб. Э. Аъзам, Жавоб.

15 Бирор иш, хатти-ҳаракатнинг қано-атланарлилигини, ўрнига ўтишини билди-ради. *Оёғингизга қўй сўйсак арзиди, Юсуф-жон ака.* Бу ҳисоб эмас, ҳовлига борамиз.. К. Яшин, Ҳамза.

16 с.т. Илож, чора; имконият. *Дарёдан ўтишининг ҳисоби борми?* — *Қайтай десам – қувади, ўтиб кетишнинг сира ҳисоби йўқ..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Дардим ичимда.* Бир олдингизга бориб, юрагимни ёзиб келаман дейман, сира ҳисобини қиломай-ман. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

17 фольк. Нима қилиш, иш-фаолият режаси, иш олиб бориш йўли. *Бу сўзни қиз*

эшишиб, ақлинни ўитириб, ҳисобини ўитириб, шошиб қолди. «Муродхон».

18 (3-ш. әгалик ва ж.к. шаклида – ҳи-собига) кўм. взф. Асос, сабаб, қарашлилик каби муносабатларни ифодалайди; эвазига, учун, туфайли. *Катта меҳнат ҳисобига шундай натижаларга эришилди.* — *Бу йил узумдан биринчи маротаба давлат ҳисоби-га ҳосил йигиб олинди.* «Ўзбекистон қўриқ-лари». *Оғир минутларда биз фақат солдат-ларимизнинг мардлиги ва қатъишлиги ҳисоби-га душманни тутиб турардик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Бир ҳисобда Бошқа томондан олиб қараганда; бир жиҳатдан. *Бир ҳисобда, айт-маганимиз дуруст бўлди.* — *Бир ҳисобда, дадамнинг ухлаб қолгани менга яхши бўлди.* «Победа»да бир ўзим маза қилиб кетаман.. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҲИСОБДА айн. ҳисобли **1.** Ҳозир трак-торларнинг ҳар бир минути ҳисобда. Н. Са-фаров, Танланган асарлар. *Сув ноёб, унинг ҳар томчиси ҳисобда.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲИСОБДОН [а. + ф. حسابدان – ҳисобни (яхши) билувчи; аниқ, пухта ишловчи] эск. кам қўлл. Ҳисобида адашмайдиган, ҳисобини яхши биладиган, тўғри ҳисоб юри-тадиган. -Ҳисобни ёлғиз бойлар биладилар деманг, – деди гапга қўшилмай.. ўтирган соқоли қирқиқ бир йигит, – ёлланиб иш-ловчилар ҳам ҳисобдон бўлган. С. Айний, Куллар. *Соат кундуз бирдан кечиксак, ов-қатимиз даладан қайтиб келади.* Одамлар жуда ҳисобдон бўлиб қолган, ҳар бир да-қиқасини ҳисоблаб юради. И. Раҳим, Ҳилола. *Уни қилни қирқ ёрадиган ҳисобдон, деб таъ-рифлашади.* М. Назаров, Жўш лочини.

ҲИСОБДОР [а. + ф. حسابدار – ҳисобга эга; ҳисоб берувчи; ҳисобчи; бухгалтер] эск. Ўз ишлари ҳақида бирор кимса ёки таш-килотга ҳисобот бериб турадиган. Ҳисобдор шахс.

ҲИСОБ-КИТОБ 1 Бажарилган иш, хиз-мат учун қилинган сарф-харажат ва тўла-надиган ҳақнинг ҳисоби. ..шу кунгача баъ-зиларнинг ҳақига хиёнат қилинди. Ҳисоб-китобда улар ўз ҳақларини талаб этади-лар. Мирмуҳсин, Меъмор. -Шартномани бажардик, хўжайин, энди ҳисоб-китоб.. – деди секингина. Ж. Шарипов, Хоразм. Кут-бинисо бойнинг ҳисоб-китобини тинглаб..

ниҳоят, беш қадоқча ҳашаки ўрик ундириб қайтади. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳисоб-китоб қилмоқ Шундай ҳисобни амалга оширмоқ, ҳисобламоқ. Қиз машинадан тушиб, шофер билан ҳисоб-китоб қилаётби, кулиб қўйди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Қараса, кабобпаз ўигит: -Ҳисоб-китобни қилинг-у, улфатингиз билан даф бўлинг, – деб туртибди. «Гулдаста».

2 Кирим-чиқим, даромад ва ҳаражатлар ҳисобини қилиш; ҳисоблаш. *Мирҳосил дарё бўйидаги брезент чодирда ёлғиз чўт қоқар, ҳисоб-китоб билан машғул эди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 Шундай ҳисоб ишларини олиб бориш ва қайд этиш, шунингдек, қайд этилган ҳужжат. Ҳисоб-китоб ишларидаги чатоқликлари туфайли бухгалтер *Маюсуф* ишдан бўшаб кетди. «Муштум». Жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришга сиздай ўқимишили кишилар керак. Ҳ. Фулом, Машъал.

4 Умуман, бирор нарса ҳақида олиб борилган ишлар ҳисоби, ҳисоб натижалари. Ҳисоб-китобларга кўра.. бундай чиқиндилар миқдори 1980 йилга бориб ўшига 30 миллион тонна, Ўзбекистонда эса *Олмалиқ, Самарқанд ва Кўқондаги ўғит заводлари* чиқиндиси саккиз миллион тоннани ташкил этади. «Фан ва турмуш».

5 кўчма Ўзаро муносабат, уни бир ёқли қилиш. Руҳингиз шод бўлсин, қурбон бўлганлар, Келди ёв-ла ҳисоб-китоб онимиз. В. Зоҳидов, Ҳаётбахш бадиият тароналари. *Большевиклар билан ҳисоб-китобни тугатамиз!* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Ҳисоб-китоб қилмоқ 1) бир ёқли қилмоқ, ҳисоблашмоқ. *Душман билан ҳисоб-китоб қиладиган вақт етди;* 2) ишдан бўшамоқ. *Мунира туғуруқхонадалигига Аҳмад ишхонасига бориб, узил-кесил ҳисоб-китоб қилиб келди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Ҳисоб-китобини олмоқ айн. ҳисоб-китоб қилмоқ 2.** *Маҳкамовнинг отпускаси тугаши билан унга «ҳисоб-китобинги ол», дейишди.* «Муштум».

ҲИСОБЛАМОҚ 1 Санаб, миқдорини аниқламоқ, санамоқ. *Пулни ҳисобламоқ. Минутларни ҳисобламоқ.* Бармоқ билан ҳисобламоқ. Экилган кўчатларни ҳисоблаб, яна 20 туп экиши кераклигини айтди.

2 Номаълум бир миқдорни ҳисоб йўли билан аниқламоқ, ҳисоблаб топмоқ. Ҳозир бир центнер пахта неча меҳнат кунига

тушади? Ўрмонжон буни ҳеч қачон ҳисоблаб кўрмаган бўлса керак, жавоб бера олмай илжайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. .. ўз имкониятларини ҳисоблаб чиқиб, яна давлатга қўшишмча «кумуш тола» етказиб беришга аҳд қилишиди. Газетадан. .. ҳисоблаб қарашса, ўигитчанинг гарданига пирасант [процент] билан роса саккиз юз сўм пул тушибиди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ҳисобга олмоқ, ҳисобланувчи нарсалар қаторига қўшмоқ. *Табиатимни ланж қилган баъзи нуқсанларни ҳисобламасам, мен сафаримдан хурсандман.. «Муштум».* Овқат, кийимни эмас, сувни ҳам ҳисоблайди у қизиталоқ [бой]. Ойбек, Танланган асарлар. Ёғга ҳисоблаб, 35 минг 500 сўмга сут сотиб олиб топширганимиз дегин.. «Муштум».

4 Бирор тарзда баҳоламоқ, маълум бир хулоса чиқармоқ; –деб билмоқ, ўйламоқ. *Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. .. шу мактубни олган кунингиздан бошлаб ўзингизни мендан бегона ва никоҳимдан ташқари ҳисобласангиз бўладир.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Операция пайтида хирург энг яқин одамини ҳам бегона ҳисоблайди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Аёлни камситган кимсанси одам ҳисобламанг.* Газетадан.

5 махс. Номаълум сонни ҳисоблаб чиқармоқ, шу мақсадда ҳисоблаш иши олиб бормоқ. *Бу формулатлар шамолнинг тезлигиги ни ҳисоблаши имконини беради.*

ҲИСОБЛАМОҚ 1 Ҳисобламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Тарозида тортши натижаларига қараб, тухумнинг вазни ўрта ҳисобда неча грамм ва неча процент камайганлиги ҳисобланади. «Ўзбекистон паррандачилиги». Суиқасдега алоқадор ҳисобланаб, ҳибсга олингандар ичида машҳур меъмор Нажмиддин Бухорийнинг ўғли Низомиддин ҳам бор эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Боялама вазифасини бажаради (қ. **Боялама**). *Кислород ҳавонинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.* Газетадан. Ўтар бобонинг отаси.. ҳам хон табиби эди, сарой одамларидан ҳисобланарди. С. Сиёев, Ёруғлий. *Бегаразлик билан қилинган яхшилик – ҳар иккни киши учун ҳам катта бойлик ҳисобланади.* Газетадан.

ҲИСОБЛАШ 1 айн. ҳисобламоқ. *Бу ишга қанча вақт ва маблағ кетишини ҳисоблаши*

қийин эмас. — ..дафтардан бошини кўтариш, ниманидир ҳисоблашга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ҳисобловчи, ҳисоблаб чиқарадиган. Ҳисоблаш машинаси. Ҳисоблаш техникаси.

ҲИСОБЛАШМОҚ 1 Ҳисобламоқ фл. бирг. н. Анови кун *Маражабек* билан ҳисоблашиб кўрсак, Кўқоннинг ўзидан икки йилнинг ичидаги етмиши саккиз бек ўлдирилибди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзилар Саидийнинг* бу шошқалоқлигига, ўзини тутомласлигига катта аҳамият берди, унинг гапда иштирок этишини ҳам хавфли ҳисоблашар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ўзаро ҳисоб-китоб қилмоқ, ора очик қилмоқ.

3 («билин» кўмакчиси ёрдамида) Ишфаолият, муомала ва ш.к. да ҳисобга олиб иш тутмоқ; ҳисобга олмоқ. *Шароит билан ҳисоблашмоқ*. Қонун билан ҳисоблашмоқ. — Козимбек ўқитувчилар у ёқда турсин, ҳатто илмий мудир билан ҳам ҳисоблашмади. А. Иброҳимов, Сўнгти нур. Ўша йиллари Ўйғур актёр сифатида танилган эди. Шунинг учун ҳам ёш театр ишқибозлари унинг фикри, маслаҳати билан ҳисоблашардилар. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ҲИСОБЛИ 1 Ҳисоби, сони, миқдори белгили. Омонатин ахир бир кун олади, Ҳисобли кун ахир бориб тўлади.. «Эрали ва Шерали».

2 Ҳисобга олинган, ҳисобда бор; ўлчовли. Ўрмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Ҳар бир қултум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..вақтингни кўп олиб ўтишмай. ҳар минутинг ҳисобли. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

3 Унча кўп эмас, чекланган миқдордаги, саноқли. Янги йилга ҳисобли кун қолди.

4 Ўзаро ҳисоби, ҳисоб-китоби жойида бўлган. Ҳисобли дўст айримлас. Мақол.

ҲИСОБОТ [а. حسابات – «ҳисоб» с. нинг кўпл] 1 Ўз ишлари, топшириқнинг бажаралиши ва ш.к. ҳақида тегишли масъул шахс, ташкилот кабиларга бериладиган (берилган) оғзаки ёки ёзма тарздаги расмий аҳборот. *Йиллик ишлар ҳисоботи. Командирровка ҳисоботи. Депутатнинг сайловчиликлар олдидаги ҳисоботи*. — Йигим-терим даврида айрим бригадаларнинг ҳисоботи эшишиб турилди. Газетадан. Мана бу ҳисоботларни институт илмий секретарига

топшириб, кейин «Фан»га ўтасиз.. С. Нуров, Нарвон.

2 Шундай аҳборотни эшитиш учун бўладиган йигин. *Йиллик ҳисоботга уч кун қолганда «Галаба» колхозининг раиси Маҳмуд Бекмирзаевни райкомга чақиришиди*. Ў. Усмонов, Сирли соҳиҳ. Ҳисоботдан сўнг Султонов райондан келган икки вакилин капасига тақлиф этиди. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҲИСОБОТ даври Ҳисоботда қайд этиладиган аҳборот, маълумотларни ўз ичига оладиган давр. Ҳисобот даврида асосий эътибор нахтаниликни ривожлантиришига, унинг самарадорлигини оширишга қаратилиди. Газетадан.

ҲИСОБСИЗ 1 кам қўлл. Ҳисоби йўқ, ҳисобга олинмаган.

2 Ниҳоят кўп, сон-саноқсиз, чегарасиз, беҳад. Ҳисобсиз бойлик. Ҳисобсиз имконият.

— Нима кўп – дебҳон кўп. Қўшини қишлоқларда санқиб юрганлар, очлар ҳисобсиз. Ж. Шарипов, Хоразм. Раъно ҳам Анварнинг сўзига дикқат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлар билан уни кўмид ташларди. А. Қодирий, Мехробдан чайён.

ҲИСОБЧИ 1 Муассаса, корхона ва ш.к. да молия операциясини, ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи ходим. Ҳисобчи Қамбарали Мадиёров бу ўйлги дала ишлари учун қанча маблағ ажратилганини, ундан қандай фойдаланиш зарурлигини билмайди. Газетадан. Раис мовун [муовин] айлади битта божасин, Ҳисобчига танлади катта поччасин. Э. Охунова, Кулонгизга гапим бор.

2 Сарфланган нарсани, мас., меҳнатни ҳисоблаб борувчи шахс; табелчи. Трактор бригадасининг ҳисобчиси. — Бригадир ҳам, ҳисобчи ҳам бошқаларга гапиргани кўркишади. Сенинг тилинг бир чиқмасин экан, деб ҳамма менга ёпишади. «Ёшлик».

ҲИСОБЧИЛИК 1 Ҳисобчи, ҳисоб-китоб иши, ҳисобчи вазифаси (қ. ҳисобчи 1). Бундай қарагандо, ҳисобчиллик шунчаки енгил-елли юмушдек туялади. Бироқ бу иш мураккаб. С. Қодиров, Минг бир бўстон бағрида.

2 Ҳисобчи, табелчи иши, вазифаси (қ. ҳисобчи 2). Ўскинбой далада кетмон чопди, ер сугорди, нахта терди, бригадага ҳисобчилик қилди. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҲИСОРИ(Й) [а. حصاری – ўраб олиш; куршов, қамал; мустаҳкам

қалъа] Тожикистон Республикасининг Ҳисор ҳудудига оид; шу ҳудудда етиштирилган, ишлаб чиқарилган. Алиқул дарҳол бозорга жўнади, бўрдоқи қилинган ҳисори қўй келтириб, шу куниёқ сўйди-да.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.. вақти чоғ – бугун қозонга бутун бир ҳисорий қўчкорнинг гўшт-ёғи солинган. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Бўриев бўғжомадан ҳисори беқасамдан тикилган бир тўнни олиб, мулла Обидни чақиради. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲИССА [а. حسّ – бўлак, қисм; улуш; фойданинг бир қисми] 1 Малум мақсад билан бўлинган, қисмларга ажратилган нарсанинг ҳар бир бўлаги, қисми; қисм, бўлак. Ҳосилнинг тўртдан уч ҳиссаси. — Кейин лойқа сувда балиқ тутуб, ўзига катта ҳиссани қўпоради. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Муайян шахс ёки нарсанинг ҳақ-хукуқи, имкони; тан, чек. Мажедиддин.. ўз ҳиссасига тушган туманларни санаб чиқди. Ойбек, Навоий.

3 айн. улуш 1. Ўз ҳиссасини ортиғи билан олди. — Илгарига, ҳеч бўлмаса, ҳар кимга ўз ҳиссаси тушади, деган умид бор эди. Энди уч хотинга бир ҳовучдан ер, қолган ҳаммаси Зебихонга.. Чўлпон, Кечава кундуз. ..мадраса вақифидан кутубхонадор учун ҳам ҳисса тайин қилганлар. С. Айний, Эслаликлар.

4 Бирор нарса, умумий иш ва ш.к. ни ташкил этувчи қисм; унга қўшиладиган қисм; улуш. Бу ишда менинг ҳам муносаб ҳиссам бор. — Ислом маданиятини ривожлантиришига катта ҳисса қўшган муҳтарам зотларнинг номлари бутун оламга машҳур. Газетадан. Ушибу нашрея Лутфийнинг ўзбек классик шеърияти тараққиётига залворли ҳисса бўлиб қўшилган ажсоиб шеърий меросидан намуналар киритилди. Газетадан.

5 эсқ. Бирор ташкилот ёки тўдага қўшилиш, шерик бўлиш ёки аъзо бўлиш учун кириш ҳақи сифатида тўланадиган ҳақ, пай.

6 Марта, баробар. Уч ҳисса ортиқ. Даромад ўтган ўйлига нисбатан икки ҳисса кўпайди. — Бурноги ўили.. саноат корхоналари икки ярим ҳисса маҳсулот етказиб берди. Газетадан. ..шундай воқеалар содир бўлдики, булар даҳшатли афсонадан минг

ҳисса ёмонроқ бўлиб, уларни даф қилишига сўфиларнинг азони ҳам кор қилмай қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳиссадан ҳисса қ. ҳисса 3. Ҳиссасини чиқармоқ Йўл қўйилган хато-камчилик, йўқотилган нарса, имконият ва ш.к. нинг ўрнини тўлдирмоқ, уни қоплайдиган, ўрнини босадиган иш қилмоқ. — Кун шундай исиб турса, ишлар мўлжалга етиб олиши мумкин. Куз ҳам баҳорнинг ҳиссасини чиқармай иложи йўқ эди, – деди Холмирза. И. Раҳим, Ҳилола. Сидикжон, худди кеч келганимнинг ҳиссасини чиқараман дегандай, дарров ишга тушиди. А. Қаҳҳор, Кўшчи-нор чироқлари.

ҲИССАДОР [а. + ф. حصہدار – ҳиссаси бор; ҳиссага эга; шерик, пайчи] эск. Ҳисса қўшган, пай киритган, шерик. Ўша кунларда бир ҳиссадор ширкатга оз сармоя билан бўлса ҳам шерик бўлди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ҲИССИЁТ [а. حسیتات – ҳис-туйғулар ва уларга берилганлик; ҳиссий ҳолатлар] Киши руҳиятида юзага келган ҳиссий ҳолат; шахснинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларга, кишиларга ҳамда ўз-ўзига бўлган муносабатларидан келиб чиқадиган кечинмалари. Ҳулкарнинг Роҳила холага раҳми келди, уни аллақандай бир ҳиссиёт ҳаяжонга солди. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар. У ширин, оромбахш ҳиссиётлар қуршовида туннинг қандай ўтганини ҳам билмай қолди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Бугунги кун ёзувчиси замонамиз кишисининг ўйхайдлари ва ҳиссиётларини ўз қалбидан туйған ижодкордир. «ЎТА». Қишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб оловчи Исломхўжа қизидаги аламизтиробнинг изларини дарҳол сезди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИССИЁТЛИ 1 Ҳис этиш қобилияти кучли. Ҳанифа Мавлонова ниҳоят баланд овозли, лирик ҳиссиётли артистка. Ю. Ҳамдам, Дўстлик қўшиқлари.

2 Ҳиссиёт ифодали. Бердақ нафис ҳиссиётли, теран ижтимоий мазмунли лирик шеърлар яратди. В. Зоҳидов, Ҳақиқат жарчиси.

ҲИССИЁТЧИ с.т. Ички кечинмаларга, ҳис-туйғуларга тоят берилувчи.

ҲИССИЙ [а. حسی – сезигига, ҳис-туйғуга оид; сезиб, билиб бўладиган; сезиларли] 1 Ҳис, сезигига оид. Дунёга келган чақалоқлар

улгайгани сайин, уларда ҳиссий аззолар астасекин шаклана боради. «Фан ва турмуш».

2 Ҳис-туйғу билан боғлиқ, ҳиссиётни ифодаловчи. Ҳиссий ҳолат. Ҳиссий кечинмалар. ■ Қитба тили учун газалга хос бўлгани ҳиссий бўёқлар ёлқинида сўзларни живлалантириш тамошни характер касб этмайди. «ЎТА». Ўзида юксак ҳиссий-ахлоқий маданиятни мужассамлантирган тарбиячигина бола кайфиятига мос воситаларни танлай билади. «Фан ва турмуш».

ҲИССИЗ 1 Сезиш, ҳис этиш қобилиятидан маҳрум, сезмайдиган; хушсиз. *Наҳот жумхурият матбуоти Кенжалар сингари баддоҳ, жоҳил, ҳиссиз, кишининг камолотини кўролмай тургандар қўлида бўлса!* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шоирни ҳеч танингани ҳиссиз димогдор..* А. Орипов, Йиллар армони.

2 Ҳиссиёт, ҳис-туйғудан холи; бирор ҳис-туйғу уйғотмайдиган. *Очеркда қаҳрамон ҳақида фақат унинг планни ортиғи билан бажариши ҳиссиз баён этилган.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. -Бўлди.. ўйғламанг, -унинг овози негадир ҳиссиз, совуқ эди. Ў. Ҳошиков, Қалбингга қулоқ сол.

ҲИС-ТҮЙҒУ Ҳис ва туйғу; ҳислар, ҳиссиёт. Ҳаёт воқеаларининг кучли таъсири остида қўзгалган ҳис-туйғу, ички кечинма, фикрларни ифода этувчи асарларга лирик асар дейилади. «Адабиёт назарияси». Учиндан ҳам Муҳаммаджонни ва ўзининг у ҳақдаги ҳис-туйғуларини яхши билмас эди. П. Кодиров, Уч илдиз. *Йиллар ўтган сари шоир ижодида фикрлар уфқи кенгайиб, ҳис-туйғулар тобора сержило бўлиб боради.* У. Норматов, Кўнгилларга кўчган шеърият.

ҲИФЗ [а. Ҳаф - сақлаш; сақланиш, муҳофаза; эсда тутиш] эск. Сақлаш, сақланиш; муҳофаза, паноҳ. *Парвардигор! Жигарбандаримни ўз ҳифзингга олишингни сўрайман!* Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

Ҳифзи сиҳҳат эск. 1) киши саломатлигини ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш; 2) тозалик, гигиена. Ҳифзи сиҳҳатга риоя қилимоқ. ■ *Аввал бозорига бориб, савдо-сотик қулаётган эркак-аёлларга ҳам ҳифзи сиҳҳат, покизаликнинг фойдасини қайта-қайта тушунтиради.* К. Яшин, Ҳамза. **Ҳифзи ҳимоят** эск. Ҳимоя, паноҳ. ..биз дуоғўй падарингиз, муштипар онангиз ва яқин дўстларингиз мунда ҳақ таолонинг ҳифзи ҳи-

моятида сиҳҳат-саломат бўлиб.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИҚ тақл.с. Ҳиқиқоқ тутганда, нафас тиқилганда ҳосил бўладиган узук, қисқа товушни билдиради (қ. ҳиқиқоқ). Элмурод факат *Маъмуржоннинг «ҳиқ» этган товушини эшишиб қолди, холос.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИҚИЛДОҚ 1 Нафас йўлиниң (бурун бўшлиғидан кейин) иккинчи қисми; овоз ҳосил қилувчи аъзо (кекирдакка ҳаво ўтишини таъминлайди ва унга қаттиқ, суюқ моддалар тушишига тўсқинлик қиласи).

2 Бўйиннинг олд қисми; бўғиз, томоқ. *Шу вақт унинг [Муталнинг] қўлтиғи остидан узатилган қўл ҳиқиқиғидан омбир каби сиқиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

(Жони) ҳиқиқиғига келмоқ (ёки етмоқ) қ. жон 1. Бу «ахборотчи» амаки Ҳалиманинг ҳиқиқиғига келган. У пок-у бошқалар суюғ-оёқ, у билимдон-у бошқалар нодон.. «Ўзбекистон қўриқлари». У вақтда машина яхши, тоза термас эди. Шермат аканинг эса жони ҳиқиқиғига келар эди. А. Ҳайитметов, Шонли авлод. *Низоят, сен айтгандек, жоним ҳиқиқиғимга етди-да, ўғлингни.. ўйлдан қайтариб қолгувчи ҳам мен ўзим бўлдим..* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИҚИЛЛАМОҚ 1 «Ҳиқ-ҳиқ» этган овоз чиқармоқ. Ҳиқиллаб ўйғламоқ. ■ *Нурхон ҳиқиқиғи, кўзларини арта бошлади.* О. Ёкубов, Ларза. *Низомжон кўп гапирмоқчи эди, ўпкаси тўлиб, гапи томоғидан чиқмай, ҳиқиқиғиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ. У ҳиқиқоқ тутган каби ҳиқиқиғи, ютина-ютина ташқарига чиқди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

2 Етишиш, эришиш талабида бўлмоқ, шу мақсадда қаттиқ сўранмоқ, зорланмоқ. *Мен шаҳарни ҳеч кўрган эмас эдим. Шунинг учун, онам қаёққа борса, шу ёққа кетидан эргашиб, ҳиқиқиғиб борардим.* Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. *Кумринисо ўлгур «Бурушган, тиришган башарамизни кўргани ким ҳиқиқиғиб турган экан», деб қочиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲИҚИЧОҚ Диафрагманинг тортишиб қисқариши натижасида нафас йўлидан тўсатдан, гайрииҳтиёрий чиқадиган товуш ва шу жараённинг ўзи (қорин бўшлиғининг баъзи касалликларида ва бош ёки орқа мия шикастланганда рўй беради). *Мадорсиз одам овоз чиқариб ўйғламас экан.*

Унинг ўигиси бориб-бориб, ҳиқичноққа айланди. Н. Фозилов, Қуш – қаноти билан.

Ҳиқичноқ тутмоқ Ҳиқичноқ ҳолати юз бермоқ. *Боғланган қўлим билан оғзимни нана қила-қила, нонни туширдим. Бирдан ҳиқичноқ тутиб қолди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Эрининг пойма-пой алжирашидан кўра тинмай ҳиқичноқ тутиб ҳиқиллаши унинг ғашига тегмоқда эди. С. Абдуқаҳор, Санамай саккиз дема.

ҲИ-ҲИ тақл.с. Файритабии кулгida чиқадиган товушни билдиради. *Радио қўшинларимиз Киевни ташлаб чиққани ҳақида хабар берди. Бу одам, ҳаммадан олдинда, ҳовучини қулогига қўйиб тингламоқда эди, бирдан баланд овоз билан: -Оббо! Ҳи-ҳи.. – деди.* А. Қаҳор, Ҳи-ҳи. «Енгилтак», деб сўқинди Сайдғози ичида. Бўлмаса, қаламнинг учи синса ҳам ҳи-ҳи-ҳими!.. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИҲИЛАМОҚ «Ҳи-ҳи» деган товуш чиқармоқ (енгил кулгida). *Нега ҳиҳилайсан?!*

■ *Бу гап мулла Аброрга таъсир қолди шекили, ҳиҳилаб кулиб юборди. «Муштум».*

ҲММ айн. ҳимм. Элмурод хаёл ичида аста-секин одимлар экан, гапириди: -Ҳмм.. Ҳали гап шунақа денг, мен эшишмаган эканман. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳмм... биламан, дардингизни учурүксиз айтаверинг. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲО I унд. с. 1 Ҷақириқ, мурожаатни билдиради; ҳой, ҳей, эй. -Болалар, ҳо болалар! – деб ҷақириб қолди Боқи, звеносининг ерларини айланаркан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. -Қани, ҳо ўигитлар! Ишга! Ишга, азаматлар! – деган товуш эшишилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ҷақириққа жавоб тарзида «ҳа», «ҳа, нима дейсиз», «эшишман» каби маъноларда ишлатилади. Бирор ҷақирияти, «ҳо» деб қўй.

3 («о» – чўзиқ) Таажжубланиш, ишон-маслик, кесатиш каби маъноларни билдиради. -Энг баланд чўққига чиқдик. -Ҳо, шунақами? ■ -Ҳо, ҳали шундай денг. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

4 бол. Рози эмаслик, рад этиш каби маъноларни ифодалайди. -Ўйинчогингни бериб тур! -Ҳо!.. (бермайман).

5 Суюнч, ҳаяжон ифодалайди (чўзиброк талаффуз этилади). [Юсуфбек ҳожи] Ҳасаналини кўриши ҳамони: -Ҳо-о-о, бизнинг

Ҳасанали-ку! – деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲО II айн. ҳов I 1. Ҷўпон қарши томондаги тогнинг осмонга тегай деб турган ҷўққисини кўрсатди: -Ҳо, кўрдингми, бургут қўниб турган ҷўққини? П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲО III [ф. خوا – хоҳловчи, истовчи; истак, ният]: ҳою ҳавас Кўнгилда бўлган, амалга ошириш кўзда тутилган орзу-истак, эзгу ниятлар. Яқиндагина автомобиль юртдошлиаримиз учун ҳою ҳавас ҳисобланган бўлса, бугунги кунда у одатдаги транспорт воситасига айланди. Газетадан. Менимча, ақллиликнинг нишонаси шуки, оқил киши ўз нафси устидан ҳукмрон бўлади, сабр ва чидамга эга бўлади, ҳою ҳавасни ўзидан узоқлаштириб, ақл доирасидан четга чиқмайди. Газетадан.

ҲОВ I 1 Узоқдаги кимса ёки нарсага ишорани билдиради. Ҳов тепаликдаги оқ тошни кўряпсанми? -Сигирлар қани? -Ҳов ана, тепаликда ўтлаб юрпти. ■ Боринг, ҳов сой бўйига муздек жой қилинг! М. Исмоилий, Фарона т. о. Бирварақайига одамлар орасида гап тарқалди: -Ҳасанова келяпти, қаранглар, ҳов ана. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Анча илгариги нарса, ҳодисага ишорани билдиради. Албатта, ёдингизда бўлса керак, ҳов, биз Сарийонинг дўйонида чой ичишиб ўтирган эдик-ку, ёдингизга тушдими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳов бирда с.т. Бир неча вақт илгари, аллақачон, кунлардан бир кунда. Агар руҳсат берсангиз, ҳов бирда сизга кўрсатган мактубни ўтиқларга ўқиб эшиштирсан. 3. Сайд, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

ҲОВ II унд.с., с.т. айн. ҳо I 1. [Ёрмат] Йўлчига буюорди: -Ҳов ўигит, кечаги чопикни битириб қўйинг! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВ III тақл. с. Ит ҳургандаги овозни ифодалайди; вов. Лекин кучук кескин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб, яна ётди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВВА шв. Жавобда розилик, тасдик маъноларини билдиради; ҳа. -«Коғир» Аваз шул ўигит экан-да? -Ҳовва. С. Сиёв, Ёргулик.

ҲОВЛИ 1 Бирор оила, хўжалик, ташкилот ва ш.к. га тегишли жойнинг иморат

курилмаган, одатда, атрофи ўралган қисми. *Қўшининг ҳовлиси. Мактаб ҳовлиси. Ҳовлига сув сепмоқ. Ҳовлига гул экмоқ.* — Тўйга келганларнинг бари шовқин-сурон билан охри ҳовлидаги столларга бир-бир жойлашиб ўтиришиди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Чап соҳилда эса, қадимий чинор тагида чойхона, унинг ҳовлисида билурдек тиниқ чашмалар қайнаб ётади. Газетадан. *Шу лаҳза карвон-сарой ҳовлисида ўзининг саман йўрга байталида Ҳожи табиб пайдо бўлди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бирор оила, хонадон яшайдиган уй (шу уйга қарашли саҳн ва ер майдони билан бирга); ҳовли-жой, уй-жой. Ҳовли сотиб олмоқ. Ҳовлидан кўчиб кетмоқ. Ҳовли тўйи. Ҳовли олма, қўшни ол. Мақол. — Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Дала ҳовли, далаҳовли Шаҳарликларнинг ёзда дам олиш учун шаҳардан четда жойлашган ҳовлиси. *Дала ҳовлиниг олдидан катта сой оқиб ўтади.* Газетадан. **Ички** (ёки ичкари) ҳовли айн. **ичкари** 2. Бойбуву ичкари ҳовлидан ҳассасини тўқиллатиб чиқиб келди. «Эртаклар».

3 Хонадон, оила. *Мирзо Анвар уч-тўрт кундан бери менинг ҳовлимда қўниб юрар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. Аҳмаджон «урушга кириб кетдим», деганича икки ой хат қилмагани учун ҳовлидагилар не-не хаёлларга боришган эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲОВЛИ-ЖОЙ айн. ҳовли 2. *Орадан кўп ўтмай Мебъомрнинг ҳовли-жойларини сотиб, шаҳардан чиқиб кетганини эшилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. — Пулни беҳуда сарфланг, мулла, уч-тўртта гилам, бир-иккита сигир олиб қўйинг, ҳовли-жой қилинг. Ёлғиз беданага ҳам дон керак, ҳам сув, — деди Олахўжа. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОВЛИҚМА 1 Иш-ҳаракатда ўйламасдан, ўта шошма-шошарлик қиласидан, ҳовлиқаверадиган. *Мирсаид аканинг ўғли.. енгил табиат, ҳовлиқма, асабий бир йигит эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Шу ишининг шундай бўлишига ҳам йўтанинг ўзи айбли, ўлгудек ҳовлиқма.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Иш-фаолиятда, муомалада ўзини қўлга ололмайдиган, ўзича пала-партиш иш тутадиган. *Биласизлар, жамоатчи бўлиб сайди.*

ланса, боши осмонга етиб, ҳеч кимни писанд қилмайдиган ҳовлиқмалар бор. П. Қодиров, Уч илдиз. *Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи.* Амалга минганд ҳовлиқма одамдек бурнини кўтарган, юзи маънисиз жисдий ва мағрур. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВЛИҚМАЛИК 1 Ҳовлиқиб иш тутиш. *Бу ишда ҳовлиқмалик кетмайди.* —

Ҳовлиқмалик сендан ўтиб, менга келгани ўйқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Ҳовлиқма эканлик. *Нури бир оз ўйлади, онасининг ҳовлиқмалигидан ва бу сирни эркакка ҳам, аёлга ҳам ёйишга тайёрлигидан чўчиди.* Ойбек, Танланган асарлар. Бўронбек унинг ҳовлиқмалигини билар эди. Ҳ. Фулом, Машъал.

ҲОВЛИҚМАЧИ с.т. айн. ҳовлиқма. — *Ишдан, қийинчиликдан қочмайман, деб қасам-ёд қилганман, — Тожиқўзи шу гапларни айтди-ю, унинг эсига бир нарса тушди.* Кеча тогам ҳовлиқмачи билан гап талашганда, шу фикрларини унга айтмабди-да. Газетадан.

ҲОВЛИҚМОҚ 1 Шошиб-пишиб, шошма-шошарлик, шошқалоқлик билан ҳаракат қилмоқ, иш тутмоқ. Ҳовлиқиб гапирмоқ. Ҳовлиқиб ташқарига чиқиб кетди. Ҳовлиқмай секин келавер. — [Элмурод] Жилғадан жилғага париллаб учган какликларга ўқ узар, каклик гандираклиб тушган ерга қокила-қоқила, ҳовлиқиб югурар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Барзанги зингиллаб арава ёнига борди-ю, боягидан бешбаттар ҳовлиқиб қайтиб келди.* С. Сиёев, Ёруглик. *Киши ёшлиқда кўп ҳовлиқади, хато қилганини билмай қолади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Безовта, ҳаяжонли ҳолатга тушмоқ, шундай ҳолатда бўлмоқ. *У вазмин, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини тутиб туради, унча-мунчага ҳовлиқиб кетмайди.* Мирмуҳсин, Сурат. — *Нима қилди опамга, аяжон, бундоқ тушунтириб айтсангиз-чи, ахир! — деди ҳовлиқиб.* К. Яшин, Ҳамза. Ҳовлиққанимдан ҳаллослаб, ўпкам тиқилиб қолган экан, бувим жон ҳолатда дивандан туриб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ҲОВОНЧА [а. حاوْنـ - ўғир(ча), кели(ча)] Уриб янчиш, туйиш учун ишлатиладиган, ёғоч ёки металлдан ясалган маҳсус идиш; келича, ўғирча. Ҳовонча дастаси. Ҳовончада мурч янчмоқ. — ..бангидевона, бўригул, кам-

пирчопон сингари доривор гиёхларни топиб келар, құритар, қатта-қичик ҳовончаларда янчыб, тұяр.. әди. К. Яшин, Ҳамза.

ХОВР айн. ҳовур ..сурув из құвив келяпти. Үндан оптоқ тұмандай ҳовр құтаришади. С. Анорбоев, Оқсой.

ХОВРИҚМОҚ с.т. ҳовлиқмоқ. Диора кулиб юборди, бұласининг ҳовриқиб, шошилип берган саволларига эмас, ійік, у үзини танымаганга соляпти, деб күлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОВУЗ [а. حوض – сув тұпланған жой, чукурлик; бассейн; сув идиши] 1 Сув сақлаш учун хизмат қыладиган, махсус қазилған чукурлик. Җүкүр ҳовуз. *Саёз ҳовуз. Ҳовуз көвламоқ. Ҳовуз суви.* — Мажнун-толнинг қуриб түшгән шохлари ҳовуз бүйіда ивирсіб ётар әди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Агарда сардоба ичини яна ҳам чуқурлаштириб ҳовуз қыланса, бу ерда доимо сув бўлади. Мирмуҳсин, Меъмор. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат; ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз, сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Уй шипига ишланадиган чуқур нақш-безак.

Ҳовуздан хўплам Жуда оз, арзимаган даражада. Мухторнинг сандигидаги олтинлар олдида Бекнинг червонылари ҳовуздан хўплам, холос. Ҳ. Фулом, Машъал.

ҲОВУЗЧА 1 Ҳовуз 1 с. кичр. У[сув] қайнама бетон ҳовузчалар орқали еrosti қувурларига қўйилиб, дала ёқалаб югурғатади. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

2 тех. Деталнинг ўйма жойи, чукурлик, чукурча.

ҲОВУЛЛАМОҚ 1 кам қўлл. айн. вовилламоқ. *Ғазабланған күчукларнинг ҳовуллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Фоят аччиқланмоқ, ўта даражада ғазабланмоқ.

ҲОВУР 1 Иссиқлиқдан күтаришадан кучсиз, енгил бүг. *Күнлар яраклаб кетған, шудгор бетидан жимир-жимир ҳовур құтарилади.* Р. Раҳимон, Мехр кўзда. *Дастурхон устидаги косалардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Иссиқлиқ таъсири; ҳарорат, тафт. Қизилқум ва Қорақум барханлари қуёш қаҳргазаб билан сочған бутун ҳовурини инсонга туркаб, бағрига ҳеч кимни ўйламаган. С. Кароматов, Аму-Бухоро. *Қуёш тиккайған саин ҳаво күчлироқ қизииди.* Соч толасини елтирга шамол ійік. Ердан иссиқ ҳовур уради. Ойбек, О.в. шабадалар. Асфальт ўйллар, шифер ва тунука томлардан қайнот ҳовур күтарилади. С. Нуров, Нарвон.

3 кўчма Кишининг қизишган ҳолати. Асло менинг ҳовурим босилмайди, Бетингдан тишлаб олиб қонатмасам. «Оқ олма, қизил олма».

Ҳов(у)рини босмоқ 1) ўзига келмоқ; тинчланмоқ. Бир пиёла чой бер, болам, ҳовуримни босиб олай, кейин айтаман. «Муштум». Тўрабек баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўй-пўнича қиласар, шу билан ҳовурини босар әди. Ҳ. Нұймон ва А. Шораҳмединов, Ота; 2) қизишган ҳолатдан қайтамоқ; тинчлантироқ. *Расулжон қизишиб бораётган чолнинг ҳоврини босишга уринди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Ҳоврини олмоқ** Ноҳуш, лоҳас ҳолатдан чиқармоқ. *Иш овутган бўлса, ёру дўстлари кўнглини кўтариди, ҳовурини олди.* Шуҳрат, Умр погоналари. **Ҳовурига ош пишади** (ёки ош дамласа бўлади) ўзини жуда юқори тутиб, ҳаддидан ошганликни билдиради. ..ҳовурига иккита ош пишадиган бошлиқ бурнига қўнглан пашшага дагдага қилиб, мушти билан қўриб ҳайдади. М. Мұхамедов, Қархамон изидан. ..чек берувчи Файзи Раҳимов ҳаддан чунон ошганки, ҳовурига ош дамласа бўлади. «Муштум». **Ҳовур(и)дан тушмоқ** 1) қизишиш, жаҳлдан қайтмоқ. Султонов чўнтағини титкилаб, калитини топди шекилли, сал ҳовуридан тушди. М. Мансуров, Ёмби. «Универсал».. бир текисда ишлайтганини кўриб, Умарали ҳовурдан тушди. И. Раҳим, Ихлос; 2) манманлик, ўзини юқори тутиш ҳолати ўйқолмоқ; попуги пасаймоқ. *Холмат ўйғилишдан кейин анча ҳовуридан тушди, пасайиб қолди.* Ш. Рашидов, Қурдатли тўлқин. *Йигит-яланнинг арзини эшийтдим..* Ёдгорхўжаса ўшқириб келиб әди, қаматиб қўйдим. Жиндек ҳовуридан тушмаса бўлмайди. Чўлпон, Кечака ва кундуз.

ҲОВУРЛИ Ҳовури күтарилиб, буғланиб турған. Ялтираб кўринади қуёш шуғлалари-

да Сирдарёнинг қўрғошиндай ҳовурули сувлари. Миртемир.

ХОВУЧ 1 Бир қўл бармоқларини букиб, шунингдек, икки қўлнинг кафт ва бармоқларини ёнма-ён бирлаштириб, бармоқларни букиб, чукурча қилинган ҳолати. «Ҳи-ҳи», яна радио карнайи остида ҳовучини қулогига қўйиб тинглайди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. Ҳўжайин соқолини бир нафас ҳовучига олиб турниб, кинояли жилмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Далавой катта-катта қўлларини ҳовуч қилганча, Бекка чўзди. «Ёшлик». Муздай сувдан ҳовучини тўлдириб-тўлдириб ичди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Булоқ лабига ўтириб, ҳовучини очганда, кафтида гижимланиб ётган ҳўл рўмолга кўзи тушди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳовучга сигарли миқдорни билдиради. Икки ҳовуч сув. — Тушга яқин Аваз бозордан патир, яхна эт, кўкат, бир ҳовучдан ширинлик олиб келиб, дастурхон тузади. С. Сиёев, Аваз. У икки-уч ҳовуч тутни оғзига тиқди-ю, яна бир ҳовуч териб, жувонга ўғирилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Бир ҳовуч Миқдори, ҳажми жуда оз бўлган. Бир ҳовуч ердаги полиз ҳам лаънати бўрондан соғ қолмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Чўнтағингизда бир ҳовуч сўзингиз бор, шу сўзларни шу қадар кўп ишлатасиз.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ўйлаб қаранг: бир томонда бир ҳовуч бойлар ҳамма нарсага эга; ҳисобсиз, китобсиз фуқаро-чи? Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВУЧЛАБ Ҳовуч билан, ҳовучга олиб. Ҳовучлаб сув ичмоқ. Ҳовучлаб ўлчамоқ. — Зиёдахон.. қоннинг оғзини аста очиб, челакка ҳовучлаб ун солди.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Сув топиш керак. Ҳовучлаб бўлса ҳам сугорамиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Жон(ни) [ёки юрак(ни)] ҳовучлаб Қўрқувга тушиб, ваҳима босиб. Одамлар жон қафаслари бўлган ўйларидан, аждарнинг оғзидан қочган каби, жон ҳовучлаб югурдилар. Ойбек, Кўёш қораймас. Бу жойлардан кундуз куни юрган киши жонини ҳовучлаб ўтарди. С. Аҳмад, Уфқ. Бир оз вақт.. ҳозир автоматчи ўққа тутиб қолади, деб юрагини ҳовучлаб ётди. Шуҳрат, Умр погоналари.

ХОДИС [a. حادثة – воқеа, ҳодиса, мажаро; баҳтсиз воқеа; ҳол, ҳолат]: олам ҳодис эск. Башарти, мабодо; эҳтимол; тасодифан. [Ҳомид Содиққа:] Олам ҳодис қўлга

тушиб қолсанг, сўрқ кезида айни фақат ўз бўйиннга олиб, орага мени қотиштирумайсан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОДИСА [a. حادثة – воқеа; мажаро; баҳтсиз воқеа; ҳолат] 1 Табиатда, жамият ҳаётида юз берадиган ўзгариш. Мудҳиш ҳодиса. Қувончли ҳодиса. Баҳтсиз ҳодиса. Кутимаган ҳодиса. — Ҳодиса рўй берган жойга зудлик билан етиб борган оператив гуруҳ айбдорларни топмади. Газетадан. «Бобурнома»ни варақлар экансиз.. табиий ҳодисалар тасвирига дуч келасиз. «Фан ва турмуш». Ёши ўйигрима иккига қадам қўйганда, Берунийни ҳам ҳодисалар сели юмалатиб, ўзи билан бирга жанубга олиб кетди. М. Осим, Жайхун устида булутлар. Булар энди бир ҳовлида туриш эмас, бир уйда ётиб қолишини ҳам бирорнинг эътиборини жалб қиласидиган ҳодиса деб билишмас эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлар.

2 Бирор нарсанинг воқеланиши, воқеланиш факти. Қишидан кейин баҳорнинг келиши объектив ҳодиса. — Сўз бўғинларидан бирининг ёки гапдаги сўзлардан бирининг ажратиб, кучли талаффуз этилиши ҳодисаси ургу дейилади. «Ўзбек тили» дарслиги. Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб, тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси деб аталади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲОЖАТ [a. حاجت – эҳтиёж, талаб, зарурат; истак-ҳоҳиш; зарур, керакли буюм] 1 Кераклик, зарурлик, зарурият. Бу гапнинг нима ҳожати бор. — Иш тамом, вассалом. Бундай кўз ёши томизиб ўтишининг ҳеч ҳожати ўйқ. С. Айний, Куллар. Кўрмана ҳожат бўлса, унга ҳам тайёрмиз! А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бирор нарсага бўлган талаб; эҳтиёж. Ҳасан сўғи билан Алим бува.. ўз дардларига тушунгучи дардманд, ҳожатларини англовчи ҳожатманд излардилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Үнинг олдига кимки бирор ҳожат билан келса, ноумид қайтмаган. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Шудир насиҳатим: кечикмай еткар, Рустамдай қўзимнинг ҳожатин биткар. «Муродхон».

Ҳожати рано бўлмоқ кам қўлл. айн. ҳожати чиқмоқ ёки ҳожатини чиқармоқ. Отамнинг ўлимида ҳам у «ҳожатимизни рано қилиб..» бизни юз танга – 15 сўм қарздор қилди. С. Айний, Эсдаликлар. Ҳожати чиқмоқ

ёки ҳожатини чиқармоқ Әхтиёжи, талаби битмоқ, амалга ошмоқ (әхтиёжини битирмоқ, қондирмоқ). Жамоа идораси айвонида юрган бир-икки киши, ҳожатлари тезда чиқмагани учун бўлса керак, асабийланар ва болохонадан кўчага зўр бериб нос тупурадилар. Ҳ. Шамс, Душман. Умирзоқ ота бир неча пуд буғдойни оқлаб, беш-олти кишининг ҳожатини чиқарди. Д. Нурий, Осмон устуни. ..қурилиш материаллари комбинати цемент ва бетонлар етказиб, бинокорлар ҳожатини чиқармоқда. Газетадан.

З кўчма Табиий әхтиёждан бўшалиш, ёзилиш. Ҳосият биби, тўй қувончи қувват бўлдими, ўз ҳожатига ўзи юриб чиқа бошлади. С. Анорбоев, Мехр. Ҳали бу ҳолва. Занг урганда, ўрнингдан туриб, занг урганда, ҳожатга борасан.. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҲОЖАТБАРОР [а. + ф. حاجتبرار] – кимсанинг ҳожатини чиқарувчи, раво қилувчи; маж. оллоҳ, худо] Кишининг ҳожатини чиқарувчи. Қишлоқнинг тўю маъракаси усиз ўтмас, ёр-дўстларнинг хизматига тайёр, жафокаш, ҳожатбарор одам эди. Ҳ. Назир, Васият. Илоё, назр қилган қўйингиз тулсиротда ҳожатбарорингиз бўлсин! А. Муқимов, Қопқон.

ҲОЖАТБАРОРЛИК Ҳожат чиқариш (иши). Шу ҳожатбарорлик фазилати билан у, ёш бўлса-да, эл оғзига тушган эди. Н. Сафаров, Наврӯз.

ҲОЖАТМАНД [а. + ф. حاجتمند] – әхтиёжи, мухтож] Әхтиёжи, талаби бор (одам). Бугун жума ҳамма хунарманд, ҳожатмандларни тирикчилик ғами бозорга қувган эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. [Абу Сироҷ] Ҳар куни эртадан кечгача кўчама-кўча изғиб, ҳожатмандларнинг хизматини қилиб, чойчака топади. Р. Раҳмонов, Ўлик балиқ.

ҲОЖАТРАВО [а. + ф. حاجترباو] – ҳожатини чиқарувчи] айн. ҳожатбарор. Зориққанга, толиққанга ҳожатраво ўзингсан. «Кўшиклар».

ҲОЖАТХОНА [ҳожат + хона] Табиий әхтиёждан бўшалиш, ёзилиш учун қилинган маҳсус жой. Саройнинг гулхонаси сунтурилиб, у ерга сув идишилари қўйилди. Ҳатто ҳожатхоналарда кесак ушатиб қўйиш ҳам эсдан чиқарилмади. С. Айний, Қуллар.

ҲОЖИ [а. حاجي - ҳаж қилувчи] 1 Каъбани зиёрат этган, ҳаж қилган одам. Маъсума бека шогирдлар юзидағи мамну-

ниятни кўриб, гап ташлади: -Маккадан ҳожи келганда ҳам бунчалик қилинмайди. Мирмуҳсин, Меъмор. ..Фуод афанди бандалик қилгандан кейин, ҳаждан келаётган бир ўзбек ҳожига тегдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳаж қилиб, Каъбани зиёрат қилиб келган кишининг фахрий унвони, лақаби. Ҳожи бува. Ҳожи ака. ■ -Саройда на гап, ҳожи ота? – деб сўради Аваз пиёлада чой узатиб. С. Сиёев, Ёруглик. Абдурасулнинг отаси Пиримқул ҳожига қарол бўлган экан. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЖИБ [а. حاجب – хизматкор; дарвазабон, эшик қоровули] 1 эск. Дарвазабон, эшик олдидаги қоровул.

2 тар. Ҳон эшигидаги ходим, маҳрам.

ҲОЖИДЎППИ Ҳаждан қайтганлар совға тариқасида олиб келган, асосан Туркияда одат бўлган, қизил рангли, ичи чуқур, попукли бош кийими; фас. Қаршидаги деворда икки кишининг сурати кўзга машланади: ..иккисининг ҳам бошида «ҳожидўппи», бири серсоқол. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОЖИХОНА [ҳожи + хона] Ҳаж йўлидаги шаҳарларда ҳожилар қўниб дам оладиган маҳсус жой, меҳмонхона. -Отам ҳар кун Истамбулдаги ҳожихоналарга қатнаб, таниш ахтарар, кетишга ёрдам излар эди, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳайриятки, ҳожихонанинг эгаси Фуод афанди бизга меҳрибончилик қилиб, овқатимизга қарашиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОЗИР [а. حاضر – бор, мавжуд (бўлган); қатнашаётган, иштирок этаётган; ҳозирги, жорий; нақд, шай] 1 Бирор иш, вазифа учун тайёр; шай. Машиналар теримга ҳозир. Ўроқда ўйқ, машоқда ўйқ – хирмонда ҳозир. Мақол. ■ -Жавоб беришига ҳозирмиз, – деди Ойқиз раиснинг сўзларини бўлиб. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Нимаики маслаҳат ёки ёрдам керак бўлса.. биз хизматингизга ҳозирмиз. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. -На дессангиз – шу, ёшулли, – деди Аваз, – қўлимдан келган барча ишга ҳозирман. С. Сиёев, Ёруглик.

Ҳозир бўлмоқ Бирон жойда пайдо бўлмоқ. бирон жойга келмоқ. Ҳа, мен керак вақтда инс-жинсдек ҳозир бўламан. К. Яшин, Ҳамза. Кўп ўтмай кенг кўчада ҳозир бўлдик.

О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. **Ҳозир қилмоқ айн. ҳозирламоқ.** Керакли анжомларни ҳозир қилмоқ.

2 Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақт; шу он, шу пайт, шу давр. **Ҳозир чиқиб кетди.** Ҳозир келиб қолади. *Отам ҳозир нафақадалар. Ҳозир шароит тамомила бошқача. Ҳозир айни йигим-терим мавсуми.* — Ҳозир турниб кетган бўлса керак, столда конъяк шишиаси, апельсин тўла ваза турар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай, ранги ўчиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бекмирзаевга ҳозир чойдан кўра ҳам муздеккина сув яхши эди.. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ҳозир кеч куз, ҳадемай қиши-қирорли кунлар бошланади. Газетадан. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти ўйқ.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Чақириқ, мурожат ва ш. к. га. жавоб сифатида ишнинг тезда, шу онда амалга оширилишини билдиради. -Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўйинг! -Ҳозир, ҳозир.. — Йўлчи.. кетмон олиб югурди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ўғлингизни чиқариб юборинг! -Ҳозир. «Гулдаста». Кўрпача ёзib, уни ўтқазгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди. С. Кароматов, Олтин кум. *Кейин «ҳозир, бойваччам», деди-да, кетаётганларга қуллук қилиб, изига қайтди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲОЗИРГАЧА рвш. Шу пайтгача, шу дамгача. Бу бўйруқ ҳозиргача амалга ошмаган эди ва бундан кейин ҳам амалга ошмайдиган бўлди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲОЗИРГИ Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақтга (ҳозирга) оид; шу ондаги, шу пайтдаги, шу даврдаги; ҳозирда мавжуд бўлган; амалдаги. *Унинг ҳозирги гаплари кўпчиликка маъқул бўлди. Ҳозирги ёшлар. Илм-фанинг ҳозирги тараққиёти.* Унинг ўтмиши ва ҳозирги ҳаёти. Ҳозирги ўзбек адабиёти. Ҳозирги алифбо. *Мактабимизнинг ҳозирги директори.* — *Набигулнинг ҳозирги ҳолатини кўрганда, ҳар кимнинг ҳам раҳми келар эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Амалдаги дарсликларимизнинг кўпчилиги ҳозирги талабларга тўла жавоб берга олмайди. Газетадан.

ҲОЗИРГИДАЙ Сўзловчининг кўз ўнгида, ҳозир бўлаётган ёки кўриниб турган каби. У ишлар ҳозиргидай эсимда.

ҲОЗИРДАН рвш. Шу пайтнинг ўзидан; олдиндан. Олиб чиқишишимиз душанба кечасининг қайси пайтига тўғри келишини ҳам ҳозирдан айтуб бўлмайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЗИРЖАВОБ [а. حاضر جواب — билагон; гап, сұхбатда ўзини йўқотмайдиган] 1 Савол, луқма ва ш.к. гап-сўзларга ўринли тарзда ва тезда жавоб қайтариш қобилиятига эга. Унинг.. *сергайрат*, ҳозиржавоб, фикри ўтқир эканлигини ўқитувчилар билишар эди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳожатхонага киргандар калга ҳазил қилиб, уни уялтироқчи бўлар, лекин сурбет ва ҳозиржавоб кал, бўши келмай, ҳар бир гапга ўн гап билан жавоб қиласди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш ўринишлари. У низоятда серҳаракат, ҳозиржавоб — гап билан енгиб бўлмайдиган кимса эди. Мирмуҳсин, Меъмур.

2 Ҳаёт, давр талабига ўз иш-амали билан тезда жавоб берувчи. Устознинг публицистик асарлари билан танишар экансиз, у бениҳоя ҳозиржавоб, фаол ижод қилганлигига амин бўласиз. Газетадан. Улкан адабиёттимизнинг дангаличи.. ҳозиржавоб қисми бўлган сатира-юморнинг вазифаси Тияншан топидан ҳам баланд. «Муштум».

ҲОЗИРЖАВОБЛИК Ҳозиржавоб бўлиш, ҳозиржавоб шахсга хос хислат, муомала, хатти-ҳаракат (ҳозиржавоб — ҳар иккни маъносида). Дилшоднинг ҳозиржавоблиги меҳмонни ҳайрон қолдирди. М. Исломий, Фаргона т. о. Меъмор.. гўзал қизи Бадиани кичиклигидан эркаларди, у ўзининг сезгир ва ҳозиржавоблиги билан отасига тортган. Мирмуҳсин, Меъмор. Ташаббускорларга ҳозиржавоблик, ўзаро ёрдам.. — мана бугунги кунимизнинг қиёфаси. Газетадан.

ҲОЗИРЛАМОҚ 1 Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. учун тайёр ҳолга келтироқ; тайёрламоқ. Сафарга отларни ҳозирламоқ. *Машиналарни теримга ҳозирламоқ.* — Келин ишком тагига ўрнатилган чорноя сўрига жой ҳозирлашга тутинди. М. Хайрулаев, Тилла маржон. *Отабек тушга яқин ўйғонгач, Ҳасанали чой ҳозирлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Буюрсангиз, ўйла керакли нарсаларни ҳозирласалар. «Олтин бешик».

ҲОЗИРЛАМОҚ Ҳозирламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Катта кўчадаги икки тут тол кесилиб, ўтин ҳозирланди. И. Раҳим, Ихлос. Учала меҳмон ва табибга том шийлонида

жој ҳозирланди. С. Абдулла, Қувгунда. Анвар кечқурун ўрдадан қайтишига ҳозирланар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲОЗИРЛИК 1 Ҳозир, тайёр эканлик. *Машиналарнинг ишга ҳозирлигини текшириши.*

2 Тайёрланиш ишлари; тайёрланиш, тайёргарлик. Азизбек фотиҳа берди. Ҳалқ уруш ҳозирлигига кириши. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баҳорга ҳозирлик ишларининг катта-кичиги, майда-чуйдаси бўлмайди.* Газетадан. *Йўл ҳозирликлари битиб. Ўзбек ойимнинг қутидор ва Офтоб ойим ҳамда Ойша кампирга атаб тиктирган саруслари ҳам битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳозирлик кўрмоқ Ҳозирлик, тайёргарлик ишларини бажармоқ, қилмоқ; тайёргарлик кўрмоқ. *Имтиҳонларга ҳозирлик кўраётган Содиқжон эрталаб поччасини кузатиб қўйди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Душман ўз ҳолатини англаб, фронтнинг бу участкасида ўз мавқеини тиклашига баҳор бўйи ҳозирлик кўрди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 (эгалик ва ў.-п. к. шаклида ёки «билин» кўмакчиси ёрдамида — ҳозирлигига, ҳозирлиги билан) кам қўлл. *«Иштирок» мавносини билдиради. Олти гувоҳнинг ҳозирлиги билан мажлис очилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲОЗИРЧА 1 Ҳозирга қадар. *Мен сизларга барча гапларни айтдим. Ҳозирча шу. Ҳозирча ҳеч нарса дегани ўйқ.* — Ҳозирча гуруҳимизда саноқли одам бор. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ҳозирдан маълум вақтга қадар, маълум вақт ўтгунча. *Бу хабар ҳозирча сир тутилмоғи керак эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Раис унамай турибди-да, ҳозирча машинани ҳайдаб тур, ука, деб қўймаяти.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *...ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаши лозимлигини айтди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОЗИРЧАЛИК айн. ҳозирча 2. Ҳозирчалик Ойшахон билан яшаб турибман. *«Муштум».*

ҲОЗИҚ [а. қадақ — уста, маҳоратли, моҳир, билимдон] эск. кт. Энг тажрибали, маҳоратли, моҳир, ўтқир. Ҳозиқ ҳаким бушини ожизона чайқади, холос. Ойбек, Навойй.

Табиби (ёки ҳакими) ҳозиқ Энг тажрибали, моҳир, ўтқир табиб. *Подшо, девон маъмурни бўлган марҳум Абдуллонинг ўғли Ҳусайн табиби ҳозиқ бўлибди, деган хабар-*

ни эшишиб, уни дарҳол ҳузурига чорлатди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Ҳоқон, яралик кўнгилларнинг шифоси учун сиз ҳакими ҳозиқ бўлишингиз керак. Ойбек, Навоий.

ҲОЙ унд.с. Ҷақириш ёки мурожаатни билдиради. Ҳой, аравакаш бола, отингни торт. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳой чол, манави ер ўлгурга.. озгина сабзи сепиб қўйсангиз-чи? «Гулдаста». Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўйинг. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳой, кўпчиликдан юз ўғирманг. Бунинг хосияти бўлмайди, — дейшиди одамлар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЙНАҲОЙ кри. с. Сўзловчининг тахминий ўй-мулоҳазасини билдиради; ҳар ҳолда, -са керак. Ҳойнаҳой, ўша Зеби ишлайдиган катта яслига кетган, деб ўйладим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Толиб ака, ҳойнаҳой, Аҳмаднинг устидан шикоят қилиб кирган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. «Бу суҳбатда гапирадиганлар, ҳойнаҳой, мени тилга олишади», деган ташвиши билан бошини кўтарди Аъзам. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҲОЙҲОЙЛАМОҚ 1 «Ҳой», «ҳой-ҳой» деб чақирмоқ.

2 Шундай товуш чиқариб ҳайдамоқ, ўйлуга бурмоқ, тартибга чақирмоқ; тергамоқ; огоҳлантиromoқ. Чол тутуга чиққан болаларга ҳойҳоилаб турарди. Ҳойҳоилаб чуғурчукларни қочирмоқ.

ҲОЙҲУЙЛАМОҚ 2 «Ҳой», «ҳой-ҳуй» каби сўзларни ишлатиб чақирмоқ, унダメоқ.

ҲОЙҲУЙЛАМОҚ 3 «Эй», «ҳей», «ҳой» сўзлари билан чақирмоқ, унダメоқ; ҳой-ҳуй қилмоқ. *Отларнинг кишинаши, одамларнинг ҳойҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдиради эди.* М. Исмоилий, Фарфона т. о.

ҲОКАЗО [а. қадақ — шунақа, худди шундай; шундай қилиб, шу тарзда] (одатда «ва» боғловчиси билан) Шу сингари, шунга ўшшаган(лар), бошқалар. Аёл урушга кетган эри, ўзининг иши, турмуши ва ҳоказолар ҳақида гапиради. Ойбек, Қуёш қораймас. Тўлағаннинг эсига алиф, вентилятор, Абдуманнноғининг эсига мурч, цемент можаролари тушди ва ҳоказо. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

ҲОКИМ [а. ҳакам — ҳукмдор; бошқарувчи; бошлиқ; судья, ҳакам] 1 тар. Ўтра Осиё хонликларида белгили бир шаҳар ва унинг атрофидаги қишлоқлар устидан хону

бек амрини ўтказиш учун белгилаб қўйилган амалдор. Ҳолвани ҳоким ер, қалтакни – етим. Мақол. ■ *Бу ҳукмимизни ижро этгувчи, Тошкент ҳокими Нормуҳаммад қушбегига марҳамати шоҳонамиз шулдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизнинг майдо-чўйда ҳокимларимиз бир-бiri билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани сабабли катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.* Мирмуҳсин, Мемор.

2 тар. Собиқ Туркистон ўлкасидаги айрим шаҳар ёки музофотларда чор ҳукуматининг сиёсатини ўтказиш учун белгилаб қўйилган юқори мансабли амалдор. *Маҳкама биносига кетган ўт обдан авжига чиққан бир пайтда шаҳар ҳокими Мединский ва подполковник Китаевлар икки взвод жазо отряди билан майдонга кириб келди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аёёнлар супада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчигандан кейин, ҳоким одатдагича тилмоч орқали ҳалқни огоҳлантируди.* И. Исмоилий, Фаргона т. о.

Ҳокими мутлақ Маълум бир ҳудудда чексиз ҳокимликка эга бўлган мансабдор (подшоҳ, амир ва ш.к.).

З Умуман, ҳукмини, буйругини ўтказувчи (шахс, синф ва ш.к.) Ҳоким синф. ■ *Улардан [амалдорлардан] ҳеч бир кишига ёмонлик келмайди, улар ёлғиз тартибни.. талаб қилишади.* Чунки улар – ҳоким, биз – фуқаро. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар ва туманларнинг биринчи раҳбарлик лавозимидағи шахс; ҳокимликнинг биринчи раҳбари. *Бу муҳим масаланинг муҳокамаси учун кенгашга вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари тақлиф этилди.* Газетадан.

5 кўчма Ўз иҳтиёрига олган, эгаллаган нарса ҳақида; «ҳукмрон». *Мункиллаган кампирлар жим шам ёқади мозорларда, Саратоннинг иси ҳоким мудраб ётган бозорларда.* Х. Даврон, Тунги боғлар. *Туни бўйи кўк юзининг ҳокими бўлган ой ётогига отпанаётган.. шу палладаги салқин, мусаффо шабада.. роҳат бахши этарди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Ўз-ўзимни тутдим саволга, Ҳоким эди қалбда бир туйғу.* Н. Нарзуллаев.

Ҳоким бўлак тлиш. Синтактик алоқада тобе бўлган қисмни бошқарувчи, унга нисбатан ҳоким вазиятдаги бўлак. Mac., Бизни

сүхбатга тақлиф этди гапида тақлиф этди – ҳоким бўлак.

6 Ҳоким (эрқаклар исми).

ҲОКИМИЯТ [а. حاکمیت – давлатчилик; бошқарув; ҳокимлик] 1 Давлатни бошқариш ҳуқуқи; сиёсий ҳукмронлик; давлат органларининг ҳуқуқ ва ваколати. Ҳокимиятни қўлга олмоқ. *Ижро этувчи ҳокимият.* Қонун чиқарувчи ҳокимият. ■ *Бу орада февраль инқилоби бўлиб, Николай подшо таҳтдан ағдарилди.* Ҳокимият муваққат ҳукумат қўлига ўтди. К. Яшин, Ҳамза. *Райимбек доддоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Давлат бошқармаси ва унинг органлари; ҳукумат. Қўш ҳокимият узоқ муддат давом этди.

3 Бошқариш, буйруқ бериш ва ш.к. ҳуқуқи, имкони. Ҳокимият жуда ширин нарса экан. «Шарқ юлдузи». *Одамнинг пуч, сараси ҳокимият қўлига текканда дарров ажрайди-қолади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲОКИМЛИК 1 Ҳоким иши, вазифаси; шу вазифага мансуб, тегишли. Ҳокимлик либоси. ■ *Юсуфбек ҳожи: -Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум ҳалқ тилидан бўладир;* бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмагур одам қўйилмасин! А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Темурбек, мулозимлари қуршовида бориб, ҳокимлик таҳтига ўтируди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Ҳоким, ҳукмрон ҳолати; ҳукмронлик (тўғри ва кўчма маънода). Замон иши, дехқон замони бўлиб, чиновникларнинг ҳокимлиги, ерлик ҳалқнинг маҳкумлиги битган. Газетадан. *Рашкли алам ўзи ҳокимликни ўз қўлига олди.* М. Каримов, Сени дейман, жоним.

3 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар, туман бошқарув органлари ва улар ўрнашган жой. *Шаҳар ҳокимлигидан вакиллар келди.*

Ҳокимлик қўлимоқ 1) ҳоким лавозимида ишламоқ, ҳоким вазифасини бажармоқ. *Хуллас, ҳар қайсиси ўзи ҳокимлик қилаётган ўлқада фан ва санъат, ободончилик ишларига эътибор берардилар.* Мирмуҳсин, Мемор; 2) ҳоким, ҳукмрон ҳолатида бўлмоқ (қ. ҳокимлик 2). *Үйдан чиққанидан бери танига ҳокимлик қилиб келаётган карахтлик шу оннинг ўзидаёт ғойиб бўлди-қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 тлиш. Ўзаро алоқа (богланиш)да бирор қисмнинг ҳоким вазияти; **зид. тобелик.** Мас., кенг кӯча, бешинчи хона бирималаридағи кӯча, хона сўзларининг вазияти.

ҲОКИМОНА [а. + ф. حاکمات – ҳокимлардай, ҳоким каби; бўйруқ тарзида] **кам қўлл.** **1 рвши.** Бошқалардан устун турадиган, ўз ҳукмани ўтказадиган кишиларга хос, ҳокимларга ўхшаб.

2 Бўйруқ тарзидаги. *Бир оз сукунатдан сўнг Ботириланинг ҳокимона командаси янгради.* Ҳ. Гулом, Машъял.

ҲОЛ [а. حاں – ҳолат, равиш] **1** Ҳаётдаги муайян бир ҳолат, вазият; аҳвол. *Умидли, изланувчан ёшларимизнинг кўплиги қувончли ҳолдир.* Газетадан. *Шунақа, бу чўлни осонликча енгмаганимиз, қурбонлар бериб, жон фидо қилиб, шу ҳолга келтирганимиз.* «Ўзбекистон қўриқлари». ..мактабда ўқиши-ўқитиши ишлари мустаҳкам изга тушиб кетди. *Бу ҳол қишлоқда сезилмай қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дарвозалар ёнида сарбозлар юриб туриши.. душманга қарши тадбир-чоралар кўрилаётганини ҳисобга олмаганда, шаҳар ўлиқ ҳолда эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳолигавой Кинининг иши, аҳволи ёмон бўлишини, ачинарли аҳволга тушишини билдиради. *Ўз пирини беобрў қилган, юзига оёқ тираф кетган банданинг ҳолигавой!* «Муштум».

2 Кимса ёки нарса жисмидага юзага келган муайян ҳолат. *Автор яна ўз савлатли ҳолига қайтди.* Қаддииғи ғоз тутганича, оёғини керип, ўширик-ўширик қадам ташлаб чиқиб кетди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ўзимку, гўзаларни шу ҳолга етказгунча лабларимни(нг) уч марта пўсти тушибди.* С. Нуров, Нарвон.

3 Кинининг жисмоний ва руҳий жиҳатдан ўзини сезиши; жисмоний ва руҳий ҳолат; кайфият, авзо, кўриниш. *Меъморнинг хаёл суриси, гиёхвандлардек қотиб қолганини кўрган Ҳорунбек.. устод баъзан шундай ҳолга тушиб қолармикан, бу, эҳтимол, аччиқ аланнинг оқибатидир.. деб ўйларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Тешабой, бир томондан, кооперативчининг ҳолига ачинди, иккинчи томондан, гитлерчиларга хизмат қилаётганидан газабланди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

4 (ў.-п. к. шаклида – ҳолда) Ҳолат билдирувчи (ғамгин, маъюс каби) баъзи сўзлар, шунингдек, -ган аффиксли феъл билан қўлланиб, бирор ҳаракат-ҳолатнинг шу сўз билдирган ҳолатда юз бериши, бажарилишини билдиради. *Ҳусайннинг дадаси маъюс ҳолда, билинар-билинмас бош чайқаб қўйди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Суюм оға гаранг, дардли, оч ҳолда тена устига чиққач, яна боягидек, орқа-олдига қаради.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳусайн Бойқаро.. қийиқ, тез ўйнайдиган кўзларини шоирга тикиб, ғамгин ҳолда деди..* Ойбек, Навоий. *Имом ерга қарраган ҳолда бошини қимирлатиб қўйди.* А. Қодирий, Мехрбодан чаён.

5 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, руҳий ёки жисмоний имконият, куч-кувват маъносини билдиради. *Унинг оҳ дегани ҳоли йўқ.* С. Сиёев, Аваз. *Боланинг ишглашга ҳам ҳоли қолмаган эди.* Газетадан. *Ҳосият хола бир ҳўплам чой ичган бўлди-ю, ҳоли келмай, ётиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

6 тлиш. Иш-ҳаракатнинг қай тарзда бажарилишини, унинг бажарилиш сабаби, мақсади, ўрни, пайти ва ш.к белгиларини билдирадиган иккинчи даражали бўлак. Қандай белгини билдиришига кўра ҳолнинг сабаб ҳоли, ўрин ҳоли, пайт ҳоли, тарз ҳоли каби турлари фарқланади. *Кечак юрдим (кечак – пайт ҳоли).* Кўчада учрашдик (кўчада – ўрин ҳоли) ва б.

Акс ҳолда қ. акс. Арзи ҳол айламоқ (ёки қилмоқ) *Ўз аҳволини ва истагини изҳор қилмоқ, шикоят қилмоқ.* **Аҳли ҳол** эск. кт. Раҳмидил, кимса учун қайғурувчи, жонкуяр одам(лар). **Илми ҳол** эск. кт. Илмнинг, илм ишларининг ҳолати, аҳволи. *Мадрасаларда илми ҳол ўғай ўғил ҳолатига тушиб қолди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Таржимаи ҳол қ. таржима.** У ҳолда Ундан бўлса, шундай бўлган тақдирда. *Хайр, кетмаган ҳам бўлсин.* У ҳолда, ўзингиз айтгандек қилиб, тўппаттўғри эртага Салим шарбатдорнинг олдига бораман-да, ўғлингни Мирзакарим аканинг тошкентлик куёви ўлдирди, мен ўз кўзим билан юрдим, дейман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўз ҳолига Ўз эрки-иҳтиёрига.* Шундай қилиб, «бечора» Содиқни ўз ҳолига қўймай, кўчадан анчагина нарига сургаб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Меъморни ўз ҳолига қўйиб берши керак.* У шуни хоҳарди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Бошини кўтариб, елка-*

ларини ўз ҳолига құйыди, оёқларини ҳам узатди. С. Кароматов, Олтин құм. **Ўз ҳолица** Бирорнинг аралашувисиз; ўз билгича, ўзича. **Үйда ўз ҳолица иеирсиб юриб, темир-терсаклар үйгөди, асбоблар топди, ишлай бошлади.** Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Ҳол тили эск. кт.** Ҳол-аҳволдан сўзловчи, уни билдирувчи хатти-ҳаракат, белги ва ш.к.; шундай «тил». **Бу икки ёш орасида севги алоқаси ҳалигача тилга олинмаган ва ҳар иккапларни ҳам бир-бировларига ўз ички кечинмаларини ёлғиз ҳол тили билан изҳор қўлмоқда эдилар.** С. Айний, Дохунда. **Нариги уват билан буниси бир-биринга нисбатан фарқини ҳол тили билан сўзлаб туради.** А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАНКИ [а. + ф. **حال آنکه** – гап шундаки, ҳақиқатда эса, ҳолбуки] кам қўлл. **айн. ваҳоланки.** Сиз ўқиган китоб бир-икки ойда ҳам сув кўрмайтурган иқлимлар учун ёзилган; ҳоланки, бизнинг бу жойларда, шукур, ҳамма вақт оқар сув тайёр. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАТ [а. **حالت** – ҳол, аҳвол; тузилиш] 1 Юзага келган, мавжуд бўлган вазият, аҳвол. **Жанговор ҳолат. Ҳарбий ҳолат. Шаҳар қамал ҳолатда.** ■ Ишлаётган одамлар уни [Олаҳўжани] бу ҳолатда кўриб, жуда ҳайрон бўлиб, ишдан тўхтаб қолдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳамма сергак тортди, унга қулогини тутиб жим қолди.** Бу ҳолатдан фойдаланган шайх сўзига пардоз бериб, давом этди.. К. Яшин, Ҳамза. **Шерали ҳам бу тўқнашувдан Тўлғоной билан ёлғиз қолгандаги ҳолатга тушди.** С. Кароматов, Олтин құм.

2 Жисмоний ёки руҳий жиҳатдан бўлган ифода, кўриниш; қиёфа, авзо. **Асабий ҳолат. Кулгили ҳолат. Аянчили ҳолат.** ■ Мен унинг ҳолатидан нимадир ичини кўйдираётганини.. билиб турардим. С. Аҳмад, Юлдуз. **Унинг.. мажсақланиб, таниб бўлмас ҳолатга келган юзини оқ шоҳи билан ётиб қўйдилар.** П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бир ҳолатда Ачинарли, ноchor, путурдан кетган аҳволда. **Қандолат** биби бир ҳолатда бўлиб ҷўкиб қолган, ранги заъфарон.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Энди буқчайиб қопти. Кийимлари ҳам бир ҳолатда.** С. Аҳмад, Уфқ. **Жон ҳолатда қ. жон.**

З шв. Куч-қувват, дармон, мадор; курдат. **Ғознинг бир оёғи синган, бир қаноти майиб бўлган, ўқ тегиб ҳолати кетиб, шу ерга ийқилган.** «Алпомиши». **Энди мендан ҳолат**

кетди, бек Шакар, **Бу ҷўлларда энди қолдим хору зор.** «Ширин билан Шакар».

ҲОЛ-АҲВОЛ [ҳол + а. – «ҳол» с. нинг кўпл.] Одамнинг руҳий ва жисмоний ҳолати; соғ-саломатлик. Эшон билан қассоб тиз ёкишиди-да, қўлларини фотихага очишиди. Сўнгра Элмуроддан ҳол-аҳвол сўрадилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛ(И)-БАҚУДРАТ қ. **бақадриҳол.** Ишингни айтавер, ҳол-бақудрат қила берамиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Ўшанда Кўпайсингхон онасиға эргашиб, далаға чиқар.. ишилаётганиларга чой қайнатиб берар, ҳолибақудрат пахта терарди.** А. Абдукаримов, Чўл бургути.

ҲОЛБУКИ зидл. боғл. **Маъноси** (мазмуни) бир-бирига қарама-қарши (зид) бўлган қўшма гап таркибидаги гапларни боғлаш учун хизмат қиласиди; аслида эса, бироқ. **Ўқувчи «биз кўччиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайдик», деб ўйлайди.** Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билib туради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Гўё биз бир-бirimизни кам биладигандай.** Ҳолбуки, сиз мени мактабга келган кунимдан биласиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛВА [а. **حلوا** – ширинлик; қандолат маҳсулоти] 1 Ун, шакар ва ёғдан, баъзан кунжут, магиз қўшиб тайёрланган ширинлик, қандолат. **Пашмак ҳолва.** ■ **Арава-арава** ун, гуруч, қоп-қоп бодом, писта, қажаваларда ҳолвалар, қирқ-эллик каттакичик яшикда ҳар хил мевалар. Ойбек, Танланган асарлар. **Айланиб, ўйда қолган жужуқларига қанд-қурс, ҳолва, пуфак олмөқчи бўлди.** Н. Аминов, Қалтис хато.

2 **қўчма** Қиёс мазмунли гапларда фикр юритилаётган нарса, иш, воқеа-ҳодисанинг бошқасига (қиёсланаётганига) нисбатан ёмон (ҳеч гап) эмаслиги, ундан дуруст, чидаса бўладиган эканлиги каби маъноларни билдиради. **Ҳали бу-ку ҳолва, қамоқҳонадаги – якка камерадаги ёлғизликдан худонинг ўзи асрасин!** Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. **Менинг гуноҳим олдида сизники ҳолва-ку.. «Муштум».** **Наманган вилоятига ўтдим. Фарғонадаги машмашалар ҳолва экан.** «Муштум». Трассадаги шовқин-сурон бунинг олдида ҳолва экан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон

Сувдан ҳолва ясамоқ Бўлмайдиган ишга уринмоқ, бекорга уринмоқ. **Мамлакатдан**

чет эл капиталини ситиб чиқармасдан туриб.. ҳалқни қаттиқ оёққа бостириш – сувдан ҳолва ясайман, дейиш билан баравар. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

ЎҒИЛМИ, ҲОЛВА? этн. Ўғилми-қизми? – янги туғилган бола ҳақида бериладиган савол (қиз унашилганда, күёв томондан қиз томонга юбориладиган совғаларга ҳолва қўшиб юбориши одат бўлгани учун шундай дейилади). Ҳасанали ҳам илжайиб, ёнчиқ ковлашга тутинди ва: -Ўғилми, ҳолва? – деб сўради хотинидан. -Ўғил! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳолва деган билан оғиз чучимайди Куроқ гап билан мақсад амалга ошмайди. Дарҳақиқат, ҳолва деган билан оғиз чучимайди-да.. Ҳалқ – оми.. бизнинг маърифат ҳақидаги гапларимиз уларнинг қулогига киришига унча ишонмайман. К. Яшин, Ҳамза.

ҲОЛВАГАР [а. + ф. حلواگر – ҳолва қилувчи, ҳолвапаз] айн. ҳолвачи.

ҲОЛВАЙТАР [а. + ф. حلوائیتار – ҳўл (нам), сувли ҳолва] Доғ қилинган ёқуа ун солиб, сал қизаргунча қовуриб, устидан шакар эритилган сув қўйиб тайёрланадиган ширин таом. Бола чинин товоқда ҳолвайтар кўтариб кирди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.. ҳолвайтардан эҳтиёт бўлинг. Ёғу шакарминан пишганданми, билмадим, иссиқ нарса бўлади. Газетадан.

ҲОЛВАПАЗ [а. + ф. حلواپاز – ҳолва пиширувчи, тайёрловчи] айн. ҳолвачи. Оғзим чучисин десанг, ҳолвапазнинг ёнига бор. Мажол.

ҲОЛВАФУРУШ [а. + ф. حلوافروش – ҳолва сотовучи] Ҳолва сотовучи; ҳолвачи. Бир томонда ҳолвафурушлар бақиришиб, кунжуст ҳолва, магиз ҳолва, пашмак, «от нон» соммоқдалар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲОЛВАЧИ 1 Ҳолва тайёрловчи уста; ҳолвагар, ҳолвапаз. Сайиқ кунларида шаҳардан ҳолвачию шакарпазлар.. аравада бу жойга келишарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ҳолва сотовучи; ҳолвафуруш.

Ҳолвачининг тешасидай қ. теша.

ҲОЛ-ЖОН: ҳол(и)-жонига қўймаслик Унамаганига қарамаслик; қўярда-қўймаслик. Лекин Ўлжасев ёпишган еридан узиб ўрганган, елим қошиқ одам экан, келавериб, ҳолжонимизга қўймади.. «Муштум». Рўзивоӣ мени ҳолжонимга қўймай ўтиргизди-да, ўзи буфетчининг олдига кетди. «Гулдаста». Унине

мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳол-жонига қўймаслиги керак эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲОЛСИЗ Ҳолдан кетган, мадори қуриган; дармонсиз, заиф. Арча сандиқ ёнидаги намат устида ҳолсиз ҷўзилиб ётган бу одамнинг юз-кўзию уст-боши қандай – билбид бўлмас.. эди. А. Мухтор, Қорақалпок қиссаси. Йигитали ҳолсиз оёқларини судраб, эмаклаётгандай, яна олдинга интилди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҲОЛСИЗЛАНМОҚ Мадори қуримоқ, ҳолдан кетмоқ; дармонсизланмоқ, заифлашмоқ. Поша хола ҳолсизлангандай, стулга ўзини ташлаб ўтириб олди. Д. Нурий, Осмон устуни.. Йигитча қорларни ғарч-ғури босиб келди-да, сувдаги киши қўлидан ҳолсизланаби, қолган қизни олди. Мирмуҳсин, Чиниқиши. Қусиб ҷарчаган Кумуш ҳолсизланниб, бошини ёстиққа ташлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЛСИЗЛИК Куч-мадори йўқ, ҳолсиз ҳолат. Ранги оқарган, ҳолсизликдан кўзларини юмаб ётган бу аёл Набижоннинг хаёлида аллақачон ўрнидан турган.. у билан бошлишиб юрадди. С. Зуннунова, Қўқ чироқлар. Йигиталининг бутун вужудини тер босган, ҳолсизликдан гандираклаб, қалин буталар орасидан кетаётганини биларди, холос. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҲОЛ-ҚУДРАТ айн. бақадриҳол, баҳоли қудрат. -Оббо, ношукур бандалар-эй, шунча неъматни [бастурхонга] тўкиб ташлади-ю, яна нолигани нимаси? Ҳамма нарса ҳол-қудратга қараб-да!.. – деди Ҳўжсаназар ака Моҳидалга. Ж. Абдуллахонов, Тўғон. Қирда лўлилар қишлоғи бунёдга келди. Ҳар бир оила ҳол-қудрат уй қуриб олди. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ҲОМИЗ [а. حامض – аччиқ, нордон; кислота]: ҳомизи қорбун эск. Карбон гази; карбонат ангидрид.

ҲОМИЙ [а. حامی – ҳимоя қилувчи] 1 Қўллаб-куватлаб, тарафини олувчи; ёрдам берувчи, ҳимоя қилувчи шахс. Шариат ҳомийси. Миллат ҳомийси. ■ Исломхўжа юртнинг бойлари, пулдорлари.. ўртасида кундан-кунга обрў қозониб, уларнинг ҳомийсига айланга борди. Ж. Шарипов, Хоразм. Мирзо Улугбек.. биргина илмнинг эмас, балки санъатнинг ҳам ҳомийси эди. К. Яшин,

Ҳамза. Участканинг қаҳрамонини эшакка ўтқазиб, кеча келган ўғри-безорилар ҳомисини мансабга кўтарибсиз. А. Мухтор, Туғилиш.

2 иқт. Бирон тадбир ёки фаолиятни амалга оширишда молиявий ёрдам қўрсатувчи, молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватловчи жисмоний ёки юрилик шахс.

ҲОМИЙЛИК 1 Ҳимоя этиш, тарафини олиш; ёрдам бериш; қўллаб-қувватлаш. *Косонда.. техникага меҳр-муҳаббати, эътиқоди зўр хотин-қизлар оз эмас. Аммо уларга ҳомийлик етиши маётири.* Газетадан.

2 Бирор тадбир ёки фаолиятни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, молиявий ёрдам.

Ҳомийлик қилмоқ 1) қўллаб-қувватлашмоқ, ёрдам бермоқ, тарафини олмоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. ҳомий 1, ҳомийлик 1). -*Ёшлирга ҳомийлик қилиш, ўйл-ўйриқ қўрсатиш исломнинг, уламоларнинг ишидир, - деди қалтираб, бўзариб, мунофиқлардан бири. Ойбек, Нур қидириб;* 2) молиявий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқламоқ, ёрдам бермоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. ҳомий 2, ҳомийлик 2). *Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган.. одам эзгуликни ҳис қиласлиги мумкин эмас.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҲОМИЙСИЗ Ҳимоя этувчиси, тарафдори йўқ, ҳимоясиз; ёрдам берувчиси йўқ, ёлғиз. *Ота-онадан етим, ҳомийсиз қолгани етмагандек, мусоғир юртда у мағосил касалига мубтало бўлиб қолди.* М. Осим, Сеҳрли сўз.

ҲОМИЛА [а. حاملا – иккиқат хотин] Она қорнида 2-ойнинг охиридан (9-ҳафта) бошлаб туғилиш вақтигacha (40-ҳафта) ривожланаётган пушт (эмбрион). Ҳомиланинг мўъжизали ривожланиши жараёни биологлар олида турган энг мураккаб муаммолардан биридир. «Фан ва турмуш». Алномиш кетган вақтда Барчиннинг бўйида ҳомила, гумона қолган эди. «Алномиш». Бобур.. ҳомиланинг неча ойлик бўлганини билгиси келди, аммо рўйирост сўрашга тили бормай, гапни айлантириди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲОМИЛАДОР [а. + ф. حاملا دار – ҳомиласи бор] Қорнида ҳомиласи бор; иккиқат. Гулнор бирдан чўчиб кетди, қорнида бир ниманинг анча сезиларли равишда урганини

туйди.. *Дарров англади – у ҳомиладор!* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОМИЛАДОРЛИК Қорнида ҳомиласи бор ҳолат; уруеланган тухум ҳужайранинг она организмида ривожланиб, етук ҳомилага айланишидан иборат физиологик жараён. *Биринчи марта юзларига дод оралаб, ҳомиладорликнинг нишонаси сезилган кезларда эшикдан киради-ю, Валини маҳкам қуҷоқлаб, юзларидан чўтиллатиб ўпарди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

ҲОМИЛАЛИ айн. ҳомиладор.

ҲОМУЗА [ф. خمیزه – бир оз тортиш; эснаш, эсноқ]: ҳомузга тортмоқ айн. ҳамёза тортмоқ қ. ҳамёза. Болалар бирин-кетин ҳомузга тортниб, ўринларидан эринчоқлик билан туришиди. С. Кароматов, Олтин қум.

ҲОПИТМОҚ шв. Чўмилмоқ.

ҲОРДИҚ 1 Иш-мехнат, ҳаракат қилиб чарчаган, толган ҳолат; ҳорғинлик, чарчоқ. *Мулойим, дилнавоз садолар унинг [Йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиқни суғургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болаларнинг «заказ»ини бажаршига кетган дам олиш соатларининг ҳордиғи бирваракай ёзилгандай, кўјрагини тўлдириб нафас олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Эркин меҳнат қўшиқларинги басталаб, Яхшилаб чал, ҳордиқларим тўқайин. Файратий.

Ҳордиқдан чиқмоқ айн. ҳордиғи чиқмоқ

2. У ўшанда яна бир ҳордиқдан чиқди. Ҳ. Шамс, Душман. *Шунча коммунистларнинг бошини кестириб ҳордиқдан чиқмаган Бадрий афанди энди менинг ҳам бошимни мўлжалга олянти.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Ҳордиғи чиқмоқ** 1) чарчоги ёзилмоқ, тарқалмоқ; шу тарзда дам олмоқ. Келинг, қизим, қўлингизни ювинг. *Жиндак наҳори қилайлик, шояд ҳордиқларингиз чиқса.* Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) алами тарқамоқ, кўнгли жойига тушмоқ. *Хозир кенгаши чакириб қўймаганида, эжиянининг таъзирини бераб, ҳордиғи чиққан бўларди.* Ж. Абдуллахонов, Ҳоналон.

2 Дам олиш; дам. *Куй берар юракка ҳордиқ ва дармон..* Ҳ. Олимжон. *Отақўзининг раис бўлганига йигирма йилдан ошиди.* Йигирма йил ҳордиқ нима, ҳузур-ҳаловат нима – билмайди. О. Ёқубов, Диёнат. *Тушлик ўтиб, икки соатлик мажбурий ҳордиқ тамом бўлгандан кейин, касалхона гавжум бўлиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Тонг гира-ширасида ухлаб, ҳордиқ олган аравакаш отларни сугориб, араваларга қўшиди. Мирмуҳсин, Месьор.

З с. т. Дам олиш куни. У ҳордиқ оқшоми ҳаммомомга тушди-ю, ҳодимгарлардан бирига ҳалиги сўргони берди. А. Қаҳҳор, Мирзо.

Ҳордиқ куни айн. ҳордиқ 3. Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲОРДИҚҲОНА с. т. Ишдан сўнг кириб дам олинадиган маҳсус бино, хона. [Улар] Клубда яқинда ташкил қилинган ҳордиқҳонага кириб, музика эшишиди, Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҲОРИБ-ТОЛИБ Чарчаб, толиқиб. Узоқ ниёда сафардан ҳориб-толиб келган киши ҳолатида эшикка қараб юриди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. -Шоввозлар, яқинлашиб қолдик, бардам бўлинглар, - деди Пирнафас ака. Яна ҳориб-толиб қадам ташлашарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲОРИБ-ЧАРЧАБ айн. ҳориб-толиб. [Икромжон] Ҳориб-чарчаб, ҷодиди олдида якка ўзи чоъ ичиб ўтиради. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲОРИМОҚ Иш, меҳнат қилиб толиқмоқ; ҷарчамоқ. Озиқли от ҳоримас. Мақол. — Ёрмат шаҳардан ниёда қайтиб, ўлгудай ҳоригани учун, ҳамма отларга Йўлчи қаради. Ойбек, Танланган асарлар. Бош муҳаррир анчайин ҳориган кўринар, лекин сир бой бермай, ўзини тетик тутшишга ҳаракат қиласиди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲОРМА(НГ) унд. с. Ишләётган ёки ишлаб келган (ишдан чиққан) кишидан ҳол сўраш, унга мадад тилашни билдиради (жавоби — бор бўл(инг)). -Ҳорманг энди, отам! — деди аёл, қотма узун қўллари билан Элмуроднинг елкаларидан силаб. П. Турсун, Ўқитувчи. -Ҳорма, ўигит, ўтири-чи, — Йўлчига бошдан-оёқ тикилиб деди бойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. «Ҳорма — бор бўл»-дан кейин Жўра қамчисини токчага ташлади-да, ўтга келиб исинди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲОРМОҚ айн. ҳоримоқ. -Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин тоза кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди, — деди генерал. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҲОРГИН Ҳориган, ҷарчаган ҳолатли; шундай ҳолатни ифодаловчи. Ғамгин ва ҳоргин Абдулвоҳид боғдан астагина чиқди.. Ойбек, Нур қидириб. Шунданми ёки ҷар-

чоқнинг зўриданми, Ҳотам ҳоргин хаёл суруб келарди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Муаттар эрининг ҳоргин юзига тикилди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ниҳоят, Сардорнинг ҳоргин овози эшишилди. С. Кароматов, Олтин кум.

ҲОРГИНЛИК Ҳориган, ҷарчаган ҳолат; ҳоргин эканлик. Йигитали вужудини ҷарчоқ, ҳоргинлик қоплай бошлади, ўзини кўрпачага ташлади. Д. Нурий, Осмон устуни. Кўк чой ичиб, Эркиннинг ҳоргинлиги чекиниб, вужуди бардамлаши. «Ўзбекистон қўриклири». Ўринга ётганда, тезроқ тонг отишини кутиб, ҳоргинлигига қарамай, уйқуси ўчди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОСИД [а. حاسد — ҳасад қилувчи, бадхоҳ] эск. кт. Ҳасад қилувчи; ҳасадчи, баҳил. Даричалари ёпиқ машҳонанинг ичи ҳосидлар юрагидек қоп-қоронги, даромад ҳам ёпилгандан сўнг, ўй гўё лаҳад тусига кирди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲОСИЛ [а. حاصل — натижа, оқибат; якун, самара; мазмун, моҳият] 1 Экин, дарахт кабилардан етишириладиган, олинадиган дон, сабзавот ва ш.к. Ҳалқим етиширигандан ҳосил ҷўғига Баланд тоглар ҳайрон қараб турибди. А. Орипов, Йиллар армони. ...тарвузнинг энг қиммати навлари экилиб, мўл ҳосил олинди. Газетадан. Самарқанд атрофидаги боғларда мевали дарахтларнинг шоҳлари, етилган ҳосилдан эглишиб, ерга салом беради. «Саодат». Бу йил ҳосил миқдоридан ташқари тола сифатига алоҳида эътибор берилади. Газетадан.

Ишонч ҳосил қилмоқ қ. ишонч. Мурод ҳосил бўлмоқ Мақсад амалга ошмоқ, орзу ушалмоқ. Бу билан мурод ҳосил бўлмайди: катттароқ миқёсдаги ишини ўйлаш керак. К. Яшин, Ҳамза. Сен ўйлиқиб ҳосил бўлди муродим.. «Нурали». Қаноат ҳосил қилмоқ қ. қаноат. Ҳосил бўлмоқ Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. Тўғон битиб, жар ўрнига катта кўл ҳосил бўлди. С. Юнусов, Кутимаган хазина. Реакторда ҳосил бўлладиган иссиқликни чиқарип ташлаш учун икки контурли система қўлланади. «Фан ва турмуш». Ёш ўигитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган севги тобора чуқурлаша берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳосилга кирмоқ Ҳосил бера бошламоқ (ассосан мева, мевали дарахт ҳақида). Ҳовлиларда ҳосилга кирган нок, олмалар кўзга ташланади. «Ўзбекистон қўриклири».

2 Ҳосил (эркаклар исми).

ҲОСИЛА [а. حاصله – натижа, оқибат; самара] 1 Бирор иш, амал, ҳаракат ёки нарсадан келиб чиққан, келтириб чиқарилган, ҳосил қилинган натижа, нарса. *Гарчанд, инсон онги, тафаккури моддий олам ҳосиласи эса-да.. «ЎТА».*

2 мат. Дифференциал ҳисобда: функцияниң ўзгариш тезлигини ифодаловчи асосий тушунча.

3 Ҳосила (хотин-қизлар исми).

ҲОСИЛДОР [а. + ф. حاصلدار – ҳосили бор, ҳосилга эга] Кўп ҳосил берадиган; серҳосил, унумдор. *Беш тун ҳосилдор тутни қирқтириб, Ҳўжаободда турувчи онасига саржин қилиб берди. «Муштум». Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОСИЛДОРЛИК 1 Ўсимлик (экин) ёки ернинг ҳосил етказиш, ҳосил бериш имконияти, хусусияти, ҳолати. *Пахта ҳосилдорлигини оширмоқ.* — Қишлоқ ҳўжалиги экинлари ҳосилдорлигини оширишда микроЭлементларнинг ҳам роли катта. Газетадан.

2 Муайян ҳажмдаги ердан олинадиган ҳосилнинг миқдори. Ҳосилдорлик гектаридан 40 центнерга етказилди. — *Пахта ҳосили 20 центнердан 30 центнергача етди. Бу – ҳосилдорликнинг ортиши. Ялпи ҳосилчи? «Ўзбекистон кўриқлари».*

ҲОСИЛЛИ Ҳосил берадиган. Ҳосилли боғ.

— Умаралининг бригадаси юқори ҳосилли бригада ҳисобланади. И. Раҳим, Ихлос.

ҲОСИЛОТ [а. حاصلات – «ҳосил» с. нинг кўпл.] эск. айн. ҳосил 1. Кўрдингиз-ку, қанча ерга экин экканман.. Ҳар йил ҳўжайинга арава-арава ҳосилот бераман. Ойбек, Танланган асарлар. *Биз топширган ҳосилот Сизга ширин ош бўлсин.* З. Диёр.

Ҳосилот совети (ёки кенгаши) тар. Колхозларда деҳқончилик ҳосилини ошириш тадбирларини амалга ошириш мақсадида тажрибакор деҳқонлардан тузилган ҳайъат. *Колхоз правлениеси Ўрмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тайинлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 тар. с. т. Ҳосилот кенгашининг раиси. У [Пирназар] узоқ йиллар колхозда раҳбарлик ўринларида ишлаган, бригадир бўлган,

ҳосилот бўлган, беш-олти йил раислик ҳам қилган. Р. Раҳмонов, Мехр кўзда.

ҲОСИЛОТЛИК тар. Ҳосилот вазифаси (қ. ҳосилот 2). У.. правление шундай одамни ҳосилотликдан олиб, чорвачилик фермасига қўйганлиги ва унинг ўрнига пахтани фақат китобда кўрган Иброҳимовни тайинлагани чакки бўлганлиги тўғрисида гапирди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲОСИЛОТХОНА [ҳосилот + хона] тар. Ерларнинг тупроқлари таркибини текшириш, ердан олинган ҳосил, ўсимлик намуналарини сақлаш учун қилинган лаборатория ва унинг биноси.

ҲОСИЛСИЗ Ҳосил бермайдиган ёки камҳосил. Ҳосилсиз ер. Ҳосилсиз дарахт.

ҲОТАМ [а. حاتم – киши номи] 1 айн. ҳотамтой. У.. вақти келса қаттиқўл, вақтида саҳий, одамохун ва ҳотам киши эди. Ф. Гулом, Қаҳрамонлар ўлмайди. *Қатталикни билмас бир яхши одам, Саҳийликда ўйда қолибди ҳотам.* Фозил Йўлдош ўғли.

2 Ҳотам (эркаклар исми).

ҲОТАМЛИК айн. ҳотамтойлик. Унинг ҳотамлиги тутуб кетди. — У бу нотаниш йигитнинг ҳотамлигидан жуда ҳайратда эди. Ф. Насриддинов, Кўнгил.

ҲОТАМТОЙ [а. حاتمطائى – тойлик (той қабиласидан бўлган) Ҳотам] Саҳий, саҳоватли, олийжаноб (Той шаҳрида яшаб ўтган, ўзининг ўта саҳийлиги билан машҳур бўлган Ҳотам номли афсонавий арабнинг исми-лақабидан). *Одамларинг бир кун давлатга, олти кун ўзига терсин бошоқни.* Йигитали ҳотамтойнинг даврида давронини сурсин. Т. Малик, Ажаб дунё. *Бу ердагилар эса ўзларини «тант», балки «ҳотамтой» деб ҳисоблар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОТАМТОЙЛИК Ҳотамтойга хос иш, хислат, фазилат; ҳотамтой эканлик. *Чархчининг.. ҳотамтойлиги қассобни гижинтирди, кўзлари олайиб кетди унинг.* А. Муқимов, Фалати одамлар. У Миробиддининг топши-тутишини, ҳотамтойлигини, тантлигини оғиз кўпиртириб мақтарди, В. Фоуров, Вафодор.

ҲОФИЗ [а. حافظ – сақловчи, муҳофаза қилувчи; ёдда сақловчи; куръонни ёдлаб олган киши] Уста, етук ашулачи. Ҳалқ ҳоғизи. — *Ногоҳ жимжит ва қизғин ҳавони янгратиб, ҳоғизнинг таъсири овози кўтам*

рилди.. Ойбек, Танланган асарлар. Олим илми билан ҳурмат топур, ҳофиз хуш овози билан одамларнинг дилини хуш қилур, ҳунарманд эса кишиларнинг ҳожатини чиқарур.. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳофиз ўигит ҳали ўн саккиз-ён тўққиз ёшда бўлса-да, овози ширали, юракларни сел қилиб, тингловчини ерга қаратиб қўярди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲОФИЗА [а. حافظة – хотира; эсда сақлаш қуввати] Эсда сақлаш қобилияти (қ. хотира 1). Сенинг ҳофизане кучли. — Зокир ота ҳозир ҳам тетик ва бардам, ҳофизаси бақувват, гапи ва қиёфасидан кулги ари-майди. М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа усталари. Муқимий ҳофизаси яхши ва сермаҳсул шоиrlардан эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Кошки эди сиздаги ҳофиза қувватининг ўндан бирни менда бўлса! М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ҲОШИЯ [а. حاشية – бирор нарсанинг чети, айланаси, зиҳи; китоб, дафтар четидаги ёзувлар, изоҳлар] 1 Кийим, мато ва ш. к. нинг айланаси, чети. Белида ҳошиясига газал битилган қийиқ, оёғида қўнжи тор ағдарма этик.. К. Яшин, Ҳамза. Мен кетдим, деб.. ҳошиялари титилган қалин портфелини қўлтиқлаганча. хонадан чиқди. С. Кароматов, Олтин кум. Қамчи янги қизил тўн кийган. Ҳошиясига аллақандай жисвир-жисвир ғул нақшланган бу тўн унинг паст бўйига, қотма гавасига жуда ярашиб тушшибди. Ҳ. Гулом, Машъал.

2 Кийим, мато кабиларнинг четига, айланасига тортилган, солинган нарса (лента, нақш ва ш.к.). Уларнинг кўзлари Пўлатжоннинг кўкрагидаги орден, медаллар, елка-сидаги поғон, енгидаги ялтираган.. сарик ва ҳаворанг ҳошияларда эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Оқ тунука парчаси текис қилиб қўрқилган.. атрофларига усталик билан болганинг учида нозик жимжима ҳошия солинган эди. И. Раҳим, Ихлос. Чеккасига қора ҳошия тутилган байроқ олдинда хомушлик билан силкиниб, ҳилтираб борарди. С. Зунунова, Гулхан.

3 Китоб ёки дафтар вараги атрофидаги хат ёзилмай очиқ қолдирилган қисм.. кўксини ўртаётган ўқинч, алам, ҳақорат патқаламни бир дам тўхтамайди, варагнинг иккни бети ҳошиялари ажи-бужси майдада ҳарфлар билан тўлаверади. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 тар. Араб тили грамматикасидан мадраса талабалари учун тузилган қўлланма (лексик ва грамматик хусусиятларга доир изоҳлар мажмуй). Соҳиб ўғли.. мадрасада «Ҳошия»гача ўқиган, янги усулда таълим-тарбия курсини тугатган. Газетадан. Уларнинг [толиби илмларнинг] қай бири «Қоғия»да, қай бири «Ҳошия»да, қай бири «Шамсия»да. Ойбек, Навоий.

5 Ҳошия (хотин-қизлар исми).

ҲОШИЯЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг четида ҳошия ҳосил этмоқ; ҳошия ажратмоқ. Гиламни ҳошияламоқ. Дафтарни ҳошияламоқ.

2 Ҳошия қадамоқ, ўтказмоқ, туширмоқ. Байроқни ҳошияламоқ.

ҲОШИЯЛИ Ҳошияси бор, ҳошия чиқарилган. Ҳошияли газмол. Ҳошияли дафтар. Ҳошияли байроқ. — Оддий кўкракбурма ҳаворанг батис кўйлакдаги, бошига яшил ҳошияли оқ шоҳи дурра тангиган.. Ойниса.. Ҳондайлиқ қишлоғидан. Ҳ. Гулом, Тошкентликлар. Пиёзи чакмонининг барини тақими-га қисиб, қора баҳмал ҳошияли оқ қалпогини бостириб олган ҳушрӯй ўигит баланд пахсадан осилиб тушган беҳи шоҳига қараб борар эди, М. Исломиий, Фарғона т. о.

ҲОШО [а. حاشوة – бошқа, -дан ташқари, -дан бошқа, мустасно қилганда] эск. кт. Ҳудо сақласин, ҳудо ҳақи; асло. Ҳошо, бу гапни мен айтганим ўйқ. — Талоқ ҳати ёзгувчи Отабек эмасми? -Ҳошо.. Отабек мундай ғаплардан хабарсиз. Унинг отидан талоқ ҳати ёзган ҳам шу бадбахт Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган қунлар.

ҲО-ҲО айн. ҳо I. [Жамила] Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо, мен сендай қорин бойларни таҳти-баҳтинг билан ўзимнинг камбагал эримнинг ҳаром тукига олмасман! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҲУ I айн. ҳов I. Ҳу, қорайиб кўринган нима? Ҳу, дарёда чўмилганларимиз эсингда борми? Ҳу анави кунги гап нима бўлди? — Ҳу ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳу бир вақтда юборган ҳикоям энди чиқибди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУ II унд. с. Қарғиш, сўқиш ифодаловчи сўз-иборалар билан бирга қўлланиб, кучли қаҳр, газаб, нафрат ҳис-туйғусини билдиради. Ҳу, ер ютсин сени! — Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз

дөвөрдөн кесак күчирib олиб, мулла Норкү-
зига ўқталди: -Хү, ўл, түркىнг қурсин! А.
Қаҳхор, Майиз емаган хотин.

Хү III унд. с. дин. Илохий кучга ёрдам сүраб мурожаат қилганда айтиладиган нидо. Ҳасан «ҳақ!» деб, «хү!» деди, Fиркүк отини чу деди. «Равшан». Бу мудхиш, машбум базмга ҳалиги ялмогиз фолбиннинг хаста овоз билан вайсаши қўшилди: -Ё сulton! Ё чилтан! Ху, ху, ху! Ойбек, Танланган асарлар.

ХУ IV тақл. с. Қумри, ғуррак каби қушларнинг сайрашидаги товушни билдиради. *Мусича, ғурраклар ғуруллаб, ҳу тортиб.. боққа оройши бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб туритди.* «Равшан».

ХУББУЛМАЛИК [ا. حب الملوك – шох-лар уруги, донаси] эск. Бир нав сурги дори (ески табобатда қўлланган).

ҲУВ 1 айн. ҳов 1. Ҳув анави катта иморат олдида автобуслар тұхтайды. — Ҳув оқ ерни қырқ үйлек экдим дахъякка. F. Ғулом. Ҳув ана иккى пакыр, Қани, дарров олингиз. К. Мұхаммадий.

ХУВ II унд. с. 1 айн. ху II. Хув, күзингни елесин, бир дастан парингни Ёкүт опандан аясанми, буларни мен ёвга олиб бораманми? F. Фулом, Соялар.

2 (одатда, хотин-қызлар нұтқида) Кимсаннинг чақириғига жавоб сифатида құлланади. - Салимахон, ҳо Салимахон! - Ҳүб, келаверинг.

Ҳұв III айн. ҳұ III. Назарі үлгі түшіди, Ҳұв, дега үлгі түшіди. Ҳ. Олимжон. Қорахон подшо.. пайти сахар, ҳұв, деб шаҳардан чи- қиб кетди. «Эрали билан Шерали».

ХУВ IV: хув этмоқ айн. хувулламоқ II.
-У кетди-ю, уйимиз хув этиб бўшади-қолди,
кўнглимизга ғам-ҳижрон чўкди, — деди Зум-
рад ўртогига. Ойбек, Улуф йўл.

ХУВАЙДО [φ. ھۇيىدە – очиқ-ошкор, равшан, аниқ күриниб турадиган] 1 эск. кт. Аниқ күриниб турадиган; аниқ; равшан. *Сени, болалигим, мен күрдим боя Баҳор дийдорида равшан – хувайдо.* Миртемир.

2 Ҳувайдо (хотин-қызлар ва эркаклар исми).

ХУВУЛЛАМОК I Майин овоз чиқариб эсмоқ (совуқ шамол, изгириң ҳақида). Шамол, ўқакишигандек, хувуллаганча дақиқа саин кучаяр.. ҳали-вери тинадиганга ўшшамасди. С. Кароматов, Олтин қум. Кейин

хувуллаб, боягидан күчлироқ шамол эсіб ўт-ди. М. Мансуров. Ёмбы.

ХУВУЛЛАМОҚ II Кимсасиз, бўй-бўш
холатда бўлмоқ. У [Самандаров] кетгандан
кейин, худди бутун ҳовлини тўлдириб, хан-
дон-хусон сухбат қилиб ўтирган бир та-
лай меҳмон бирдан чиқиб кетгандай, ҳовли
хувуллаб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чи-
роқлари. Кўчалар алланечук хувуллаган.
Босилмаган қор отларнинг тиззасига чи-
қади. П. Қодиров, Ўлдузли тунлар. Маҳкам
ака эшикдан кирибоқ икки катта ўғлининг
ўрни хувуллаб турганини пайқади. Р. Фай-
зий, Ҳазрати инсон. Ҳозир хувуллаб турган
чўл уни ютаман деяётганга ўхшарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ХҮВҮЛЛАТМОҚ Хувулламоқ II фл. орт. н. Бувиси бүлса, буларни кида бир ҳафта аза тутмоди-ю, үйни хувуллатиб, қариндошлар қатори жүнаб қолди. Х. Назир, Сүнмас чақмоқлар.

ХҮВ-ХҮВ **Хув** III с. нинг такр. Қаландарлар анчагинаң ишгүйб қолган халойиқнинг олдида саф бойлайдилар. Ҳаммалари узун-қис-қа ҳассаларига таяниб, «хув-хув» деб, теб-раниб турар эдилар. **Ф. Ғулом, Шум бола.**

ХУВХУВЛАМОҚ «Хув-хув» деган овозчиқарыб сайрамоқ (күмри, ғуррап каби күшлар ҳақида).

ХУДА-БЕХУДА(ГА) [ф. ھەدەبەھەدە - фой-
дали-фойдасиз, керакли-кераксиз] Бекор-
дан-бекорга, керак бўлса-бўлмас; ўрин-
сиз. Тошев келандан бери *Маҳкам* дека-
натга ҳуда-бехуда киришдан жуда тор-
тинарди. П. Қодиров, Уч илдиз. Қўшилар-
дан ташвишланманг.. ҳуда-бехуда шовқин
қилиша бермайди. Ҳ. Ғулом, Замин юлдуз-
лари. Ҳуда-бехудага ўзингни койитма.. Ҳ.
Назир. Ўтлар туташгандা.

ХУДАЙЧИ тар. Хон ва амирнинг ху-
зурига иш ва арз билан келгандар ҳақида
хон, амирга хабар берувчи ва хон, амир-
нинг жавобини уларга етказувчи амалдор.
Анвар, ҳудайчи учун ажратган аризаларни
қўлига олиб, ўрнидан турди. А. Қодирий,
Мехробдан чаён. Қарсак товушига ҳудайчи
кирди. - Келтир! – деди хон унга ияқ қоқиб.
Ҳудайчи лип этиб чиқиб кетди. С. Сиёев,
Аваз.

ХУДУД [*a. حدود* — «ҳадд» с. нинг кўпл. — чегаралар] *км.* 1 Чегара, ҳад. *Худуддан ўтганда фашист — олчок ёв. Ободон шахарлар*

ёнганда лов-лов.. Шуҳрат, Сенинг севгинг. Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг ҳудудида турардик.. С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Маълум чек-чегарасига эга бўлган, шундай чегара билан ўралган (ажралган) ер; маълум давлат, вилоят ва ш. к. га тегишили бўлган ер, майдон. Туманимиз ҳудудидаги шаҳар ва қишлоқлар.

ҲУДУДСИЗ кт. Чек-чегараси йўқ; чексиз, поёнсиз. Бектемир ҳозир ўзини бутун борлиги билан ўз қишлоғида, кенг дала, ҳудудсиз қирларда кўрарди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳудудсиз осмон остида, сариқ қумлар, юлғунзор орасида танҳо хаёл суринг ўтириши тусаб қоларди. С. Сиёев, Аваз.

ҲУДҲУД [а. ڈھڈ - попишак; сассиқ-попишак] шв. Попишак. Нурга чўмган бир водийда кенгаш қуриб ўтирган тўти, ҳудҳуд, қумри, товус, булбул, лочин ва бошқа паррандалар Семурғ қушини ўзларига бошлиқ қилиб олишга қарор қилиб, уни топиб келтириш учун парвоз қиладилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҲУЖАЙРА [а. حجرا - кичкина хона, ҳужрача; катақча] биол. Ўсимлиқ ва ҳайвон организмининг такомиллашиши, тузилиш ва яшаш жараёнларининг асоси бўлган элементар тирик система (Моддалар алмашинувида иштирок этиши, янги ҳужайра ҳосил қилиши ва доимо янгиланиб туриши ҳужайранинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади). Ҳужайра девори. Ҳужайра маркази. Ҳужайра назарияси. — Олимларнинг яқдиллик билан айтишиларича, марказий нерв системаси ниҳоятда нозик нерв ҳужайраларидан иборат. «Саодат».

ҲУЖАЙРАВИЙ [а. حجراوی - ҳужайрага оид; ҳужайрадан иборат] Ҳужайраларга хос, ҳужайралардан таркиб топган. Организмларнинг ҳужайравий тузилши. — 19-асрнинг 30-йиллари охирида ўсимликларнинг деярли барча органлари ҳужайравий тузилишига эга эканлиги аниқланди.. «ЎзМЭ».

ҲУЖАЙРАЛИ Ҳужайраси бор, ҳужайралардан иборат. Бир ҳужайрали микроблар. Кўп ҳужайрали организмлар.

ҲУЖЖАТ [а. حجح - далил, исбот; сабаб, баҳона] 1 Кимсанинг кимлигини (шахсиятини), машгулотини, бирор ташкилотга аъзолигини тасдиқловчи гувоҳнома (паспорт, гувоҳнома, талабалик билети, аъзо-

лик билети ва ш. к.). Эркак киши ичкарига кирди ва соат чўнтағидан ҳужжатини олиб кўрсатди. Ў. Умарбеков, Ѓўз ёмғири. Муҳиддиннинг ўрта мактабни кумуш медаль билан тамомлагани, агрономия мактабида ўқигани ҳақидағи ҳужжатларни кўздан кечириб, бир чеккага суринг қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Инспектор ҳужжатларимни синчилаб текширди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бирор иш-фаолият ёки нарсага ҳақ-хуқуқ ва ш.к.ни кўрсатувчи, тасдиқловчи иш қофози. Эрталаб бориб, жўнаш учун керакли ҳужжатларни олди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Кумқишлоққа ишга борасиз. Мен ҳужжат ёзиб бераман. Ҳ. Ғулом, Машъял. Ҳужжабеков - раис, Сайдгози - унинг қўл остида юрган кичик бир одам.. барча ҳужжатларда Ҳужжабековнинг қўли. С. Анорбоев, Оқсой. Улар савдо-сотиқ ҳужжатини расмийлаштиргач, ҳақиқий зиёфат бошланиб кетди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Илмий, ижтимоий ёки тарихий аҳамиятга эга бўлган ёзувлар, суратлар, асар ёки адабиётлар. Ўрхун-Енисей ёзувлари энг қимматли тарихий ҳужжатлардир. — Умид келибоқ.. профессорнинг мақоласини ёзишига киришиб кетди. Китоблар титди, газеталарда босилган ҳужжатларни ўқиб чиқди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳозир шаҳримизда анашу муҳим ҳужжат катта қизиқиши билан мухокама этилмоқда. Газетадан.

ҲУЖЖАТЛАМОҚ эск. Ҳужжат билан (ҳужжат қилиб) расмийлаштироқ (молмулк ва ш. к.ни). Тўғри, бой отам мол-мулкини ҳужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим газабланди, болалик қилиб вакиллади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲУЖЖАТЛАШТИРМОҚ Ҳужжатлар билан асосламоқ, ҳужжатли ҳолга келтирмоқ. Туаржойни ҳужжатлаштирмоқ.

ҲУЖЖАТЛИ 1 Ҳужжати бор, ҳужжатга эга бўлган. Ҳужжатли шахсий автомобиль. Ҳужжатли ҳовли.

2 Маълум ҳужжатларга, ҳақиқий воқеаларга асосланган; воқеий. Ҳужжатли фильм. — Ўзбекистонда биринчи ҳужжатли фильмни Ҳудойберган Девонов суратга олган. «ЎзМЭ». Ҳужжатли қиссанинг ёзилишига устозларнинг сўнмас хотираси унадди. Назармат, Жўрлар баланд сайдайди.

ҲУЖЖАТЧИ с. т. 1 Ҳужжат(лар)ни тайёрловчи, расмийлаштирувчи.

2 Ҳужжат(лар) асосида фильм, асар ва ш. к. лар устида ишловчи. *Буталантли фильм Ўзбекистон кино ҳужжатчиларини ўз ижодларига янгича назар билан, атрофимизда юз берәётган воқеаларга чуқурроқ ёндашишга даъват этди.* Газетадан.

ҲУЖЖАТЧИЛИК 1 Ҳужжат ишлари.

2 Бирор нарсани ҳужжат билан асослаш, ҳужжатлар билан иш олиб бориш. *Кейинги вақтларда драматургияда ҳужжатчилик анча кенг расм бўлди.* Газетадан.

ҲУЖРА [а. حجره – хона, бўлма; каюта]

1 Киши яшайдиган кичкина хона, уйча. *Раъно шу сўзни айтуб, орқасига қайта берди, эшикни боягича ёниб, ҳужрадан ўироқлашди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. Ҷўлда мен ўзимга кичкинагина ҳужра қуриб олганман. «Ўзбекистон қўриқлари». Давлатёр қайтди. Элмурод чий тўсиклик айвон олдидан аста одимлаб, ўз ҳужрасига ўтди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 тар. Мадрасаса, қориҳона ва масжидда шогирдлар, домуллалар ялаши учун ажратилган кичик хона(лар). *Бу ҳужраларнинг кўпчилиги бир эшикли ва олди равоқли бўлиб, одам ҳам, ҳаво ҳам, зиё ҳам ўша бир эшикдан киради.* С. Айний, Эсадаликлар. *Мадраса ҳужраси сочади зиё, Асрлар қаърига зулматни қувиб.* А. Шер.

ҲУЖРАБАЗМ [хужра + базм] Уй ичи, хона(хужра)да бўладиган ўйин-кулги, базм. *Машиоқлар чолгуларни қўлга олдилар.* Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин ҳужрабазм садоси оқа кетди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҲУЖРАДОР [а. + ф. حجره دار – ҳужра эгаси] тар. Ҳужра эгаси, ҳужраларни бошқарувчи (қ. ҳужра 2). - *Тўхтанг, – деб имомнинг сўзини бўлди янги ҳужрадор, – мен «мақбуз» деган гапни тушунмадим.* Марҳамат қилиб тушунтириб берсангиз. С. Айний, Куллар.

ҲУЖРАДОШ тар. Бир ҳужрада турувчи шахс (бири иккинчисига нисбатан; қ. ҳужра 2). *Мадрасанинг катта мударриси мени бир қирғиз хатмкардага ҳужрадош қилиб қўйди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҲУЖКУМ [а. حجوم – ҳамла, тажовуз, босқин; касаллик хуружи] 1 Эгаллаш, ўйқ қилиш, қайтариш ва ш. к. мақсадда ҳаракат қилиш; шундай мақсаддаги ҳаракат, ури-

ниш; ҳамла. *Аёллар тош, гишт парчаларини кўтариб, эшик ва деразаларга ҳужум қила кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. Шу пайт кўйқисдан иккинчи бургут ҳам ҳужумга ўтди. Оқсоқ тўнгизча анчагача чийшлаб турди, сўнг овози тинди. «Фан ва турмуш». Раҳим итининг олғирлиги, қўй подасини қандай қилиб бўрининг ҳужумидан қутқаргани ҳақида мақтана кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 ҳарб. Бирор ҳудудни забт этиш, душманни йўқ қилиш учун техника ва ш. к. билан ҳаракат қилиш, ташланиш. *Ҳужсумга ўтмоқ.* Душман ҳужумини қайтармоқ. Ҳаво ҳужуми. — *Бомбардимончиларнинг ҳужуми ўн беш минут давом этди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. Душман қанчалик гангитилса.. ҳужумнинг муваффақияти шунчалик муқаррар бўлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ўрмон яқинида шох-шабба билан яширилган иккита душман танки ҳужумга шай турганилиги ҳақида хабар келтиришиди. Газетадан.

3 спрт. Қарама-қарши томонли спорт ўйинларида рақибнинг ҳимоясини енгиш, ҳимоя нуқтасини ишғол этиш учун ташланиш ҳаракати. *Кетма-кет бўлган ҳужумлар ўз натижасини берди:* футболчиларимиз рақиб дарвозасига жавобсиз иккти тўп кирилдиар. Бокседа ҳужум билан бирга ҳимояни ҳам эсдан чиқармаслик керак. — *Унинг рақиби шоҳни ҳужумдан мудофаа қилиши учун узоқ ўйланиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Танбех, ҳақорат қилиш, сўкиш ва ш. к. билан кимсага ташланиш; ҳамла. *Ҳашрўй чодирдан чиқмасданоқ, чоъ ташиб, хизмат қилиб юрган кундошига кесатиқ билан ҳужум бошлайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шунинг учун Убайдулла ака ҳар бир масалада куёванинг ёнини олар, хотини салғиний бошласа, дарҳол ҳужумга ўтарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

5 кўчма Бирор катта иш ёки тадбирни амалга оширишга қаратилган умумхалқ ҳаракати. *Саводсизликка қарши ҳужум.* *Паранжига қарши ҳужум.* — *Машиналар ишлалётган жойда қўлга қудратли ҳужум бошланганлиги сезилиб турибди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҲУЖКУМКОР [а. + ф. حجومکار – ҳужум қилиувчи] 1 Ҳужум қилиувчи, ҳужум билан ҳаракатланувчи (ҳужум – тўғри ва кўчма

маънода). Ҳуррамов бўлинмаси ҳужумкор группалар билан душманинг ўқ олмас жойларини портлатиши керак эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Ҳужумкорлар қанча кўпайса, чўл шунча тез чекинади. Газетадан. Душман жанг билан чекинар, лекин бирон мэррода ҳужумкорларимизни тўхтатиб қолишдан ожиз эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳужумга асосланган, ҳужум билан характерланувчи (иш-фаолият кабилар ҳақида). Командалар ўтган давр мобайнида кўпина қизиқарли, ҳужумкор футбол ўйинини намойши қилиб, муҳлислар қалбига оламолам қувону бағишиладилар. Газетадан.

ҲУЖУМКОРЛИК Ҳужумкор ҳаракат; иш-ҳаракатдаги ҳужумкор руҳ. *Баъзи футбол жамоалари ўйинида ҳужумкорлик етишмайди.* — Айрим жамоат ташкилотлари.. жамиятга зарарли хатти-ҳаракатларга қарши ҳақиқий ҳужумкорлик кураши олиб бормаянтилар. Газетадан.

ҲУЖУМЧИ 1 ҳарб. Душман устига бостириб борувчи, ҳужум қилувчи. Ҳужумчи танкчилар. Ҳужумчи учувчилар. — Комилов ротадан ўттиз жангчини танлаб олдида, ҳар бири кишидан учта ҳужумчи групна тузди. «Гулистан».

2 спрт. Команданинг ҳужум чизигида ўйновчи спортчи; зид. ҳимоячи. Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, тўп тепишиарди. Улар тарафма-тараф бўлиб олишган, икки томоннинг дарвозабони, ҳужумчию ҳимоячилари бор. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Бу тўпни олтинчи минутда ҳужумчи Б. Иброҳимов киритди. Газетадан.

ҲУЗН [а. حزن — фам-гусса; мотам; қайғу, ҳасрат] эск. кт. Фам, қайғу. *Унинг [Кумушнинг] кўзларида доимий бир маъюсият, аримас бир ҳузн, ҳар онда бир энтикиб чайқалиш эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Нашъалардан хаёлингга маржон тиз, Кипригиннга асло ҳузн кўнмасин.* Ойбек.

ҲУЗНЛИИ эск. кт. Фамли, қайгули. Ўзбек қизларининг юрак дардлари *Нақадар ҳузнли бу олти ҳарфда!* Х. Расул.

ҲУЗУР I [а. حضور — бор, мавжуд бўлиш, ҳозир бўлиш; келиш, кўриниш, намоён бўлиш] Юқори даражадаги қаноат, қониқиши ҳисси, киши вужуди, аъзоларининг яйраш ҳолати; роҳат. *Ўз меҳнатининг ҳузурини кўрмоқ.* — Канал суви қирғоққа

бир маромда ел туркаб, сараторнда одамга ҳузур бағишилади. «Ўзбекистон қўриқлари». Пахтачиликнинг азоби ҳам, ҳузури ҳам бор.. Газетадан. *Латофат.. гуллар ичидаги ҳузур билан нафас олди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ҲУЗУР ҚИЛМОҚ Ҳузур, роҳат ҳиссини тўймоқ; ҳузурланмоқ. Ҳузур қилиб нафас олмоқ. Сувуқ сувда ҳузур қилиб ювингмоқ.

Баҳор ҳавосидан кўнгиллар ҳузур қилади. Ойбек, Улуг йўл. Умид югуриб чиқиб, қўлини совунлаб ювиб келди, овқатни ҳузур қилиб ичди. Мирмуҳсин, Умид. *Мирвалиев ўз гапидан ўзи ҳузур қилиб кулади.* «Муштум».

ҲУЗУР II [а. حضور] (ж.к., ў.-п.к. ёки ч.к. да — ҳузурига, ҳузурида, ҳузуридан) кўм. вуз. Макон муносабатларини билдиради. Азимжон ишдан қайтаётib, бугун яна онасиннинг ҳузурига кирди. «Саодат». Тошпўлатов раис билан.. мактаб ҳузурида курс очши учун махсус жоъ ажратиш режалари ҳақида узоқ сұхбатлашди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ташаббускор қурувчилар ҳузуридан қайтар эканмиз, улар амалга ошираётган ишлар ва белгилаётган режалар ҳақида ўйладик. Газетадан.

ҲУЗУРБАХШ [а. + ф. حضوربخش — ҳузур бағишиловчи] Ҳузур бағишиладиган. Бое қанчалик чироили, салқин, ҳузурбахши бўлса ҳам, ёлғиз одамни тез зериктирадар экан. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҲУЗУРЛАНМОҚ кам қўлл. айн. ҳузур қилмоқ қ. ҳузур I. Қўқон дарбозасига тўлган ҳалқ Азизбекнинг от оёқлари остида судоралиб кетишига ҳузурланниб томоша қилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Каримжон.. азбарои ҳузурланганидан, қоронгиликда ўз-ўзича жилмайиб қўяди.* О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб. Чавандоз.. ҳузурланганидан кўзларини юмб олган. Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой. Фотима яна боягидай ҳузурланниб, табассум қилди. Т. Ҳайит, Вафо маликаси.

ҲУЗУР-ҲАЛОВАТ Ҳузур ва ҳаловат, роҳат ва фароғат, ором. *Шундай қилиб, раис ҳузур-ҳаловатда яшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲУЙТ I унд. с. Қушларни чўчитиш, ҳайдаш учун кўлланади.

2 тақл. с. Саъва, булбул каби қушларнинг сайраш овозига тақлидни билдиради.

ҲУЙТҲУЙТЛАМОҚ «Ҳуйт-ҳуйт» деган овоз чиқариб сайрамоқ. Чол боши билан

булбул ҳуйтхуйтлаётган томонга ишора қилиб давом этди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУЙЯ, ҳуйя-ҳуй шв. Ота томонидан айтиладиган алла. Ҳуя, улим, ҳуйя-ҳуй; Жоним улим, ҳуйя-ҳуй. «Фольклор». Жоним болам от чопсин, Отига баҳмал ёпсин, Ҳуя солсиг отаси. Т. Мурод, От кишинаған оқшом.

ҲУКАМО [а. حکامه – «ҳаким» с. нинг кўпл.] 1 эсқ. кт. Ҳакимлар, табиблар. Қазо етганда, барча ҳукамо ожиз қолдиларким, одам тангри хоҳиши билан бўлган қазога қарши нима қила олади? Ойбек, Навоий.

2 Донишмандлар, файласуфлар. Ҳусайн ҳар куни ярим кечагача ўтириб, юнон ва араб ҳукамоларининг тиб ва фалсафага доир китобларини ўқир эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ҲУКМ [а. حکم – ҳукмронлик: ҳокимият, бошқариш; тузум; қарор, тўхтам, бўйруқ; фикр, тушунча] 1 ҳуқ. Суд, ҳуқуқий маҳкама ёки шахснинг жиноий иш юзасидан чиқарган узил-кесил, қатъий қарори; шунингдек, бирор иш юзасидан бўлган ажрим хуласаси, қарори. *Ижобий ҳукм. Салбий ҳукм. Қатъий ҳукм. Қозининг ҳукми. Ҳукмни ижро этмоқ.* — Сидиқжон суднинг ҳукмидан жуда хурсанд бўлди-ю, лекин Шарофатнинг шикоят қила олиш ҳуқуқидан хавотирга тушди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳозир Николайнинг фуқаросиман, хонингнинг ҳукми ўтмайди менга.. С. Сиёев, Ёрглик. -Бизни кимнинг ҳукми билан ўлдирмоқчи бўлаётмисиз? – деди хатирчилик банди миришаб одамига. С. Айний, Қуллар. *Фақат айблов ҳукми билан судлануечи айбдор деб топилади ва жазога тортилади.* «ЎзМЭ».

Ҳукм қилмоқ (ёки этмоқ) Жиноий жазо ёки бирор иш ҳақидаги қарорни белгиламоқ, суд қарори билан жиноий жазони белгиламоқ. ...халқ суди Собир Сайдаровни ўн беш йил, Мирзажоновни ўн йил қамоқ жазосига ҳукм қилди. Газетадан. Суд Насибалини Сидиқжон Соҳибжоновга ҳукм қилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Умуман, бир иш, масала юзасидан бўлган, хулоса тарзидаги фикр; қарор. *Баротнинг ҳаққоний сўзи, ҳукми мингбошини ерга киргизиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отанинг ҳукми вожиб, унинг иродасига бўйсунмай иложи иўқ.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. Эргаш Соттининг бугунги кирди-корини кўпчилик ҳукмига ташламоқчи бўлса

ҳам, гапни нимадан бошлини билмай ўйла-ниб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲУКМ ЮРИТМОҚ айн. ҳуқм қилмоқ (қ. ҳуқм 1).

Эҳтимолки, унинг топган давлати ўғрилик орқасидадир, кишининг давлатига қараб ҳуқм юритиш қийин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳуқм қилмоқ Хулоса тарзидаги фикр билдиримоқ, қарорга келмоқ. «Бу ҳам ўшалардан бўлса керак» – ҳуқм қилди ўзича чол. Ҳ. Ғулом, Машъал. Бу нарсага олдиндан ҳуқм этиши тўғри эмас.. ҳар бир иш оллонинг буйруғи билан бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Киши ёки нарсанинг бирон иш қилиш изм-иҳтиёри (тўғри ва кўчма маънода). У ҳозир жувоннинг ҳукмиди бўлиб, унинг хоҳишига қарши ҳеч нарса дейёлмас эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сенга зулм қилган шу иккى оғанг сенинг ҳукмингда! «Олтин бешик». Ер-сув, бошқа моддий бойликлар бир тўда бойлар ҳукмиди бўлган.. Н. Сафаров, Оловли излар. Оёқдан ажралган пайтимда, умр ўйлдошим мени тақдирнинг аччиқ ҳукмига ташлаб жўнаб қолганда, мен нима қилмогим керак? С. Кароматов, Бир томчи қон.

ОДАТ ҲУКМИГА КИРМОҚ Одатга айланмоқ, одат тусини олмоқ. Ўйку ва ҳаловатнинг баҳридан кечиб, ҳар бир туп гўзани хатосиз ундириб олиш Курбонали полвон звеносида одат ҳукмига кириб қолди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

4 кўчма Бўйруқ, амр. Сенинг ҳукминг ўтмайди. — Шу кемачи қўрқиб, бўзариб Деди Омон ёнига бориб: -Дарё теран, таёв етмайди, Сувга, ўглим, ҳукм кетмайди. Э. Раҳим. Дин ва олтин ҳукми-ла, Кўп уй бузилди. Ҳисобсиз маъсум бошлар Тандан узилди. Файратий.

ҲУКМ СУРМОҚ 1) ҳукмронлик қилмоқ, Бобурнинг Туркистон ва Афғонистонда яшаган ва ҳукм сурган вақтида ёзган шеърлари Парижедаги миллий кутубхонада мавжуд экани аниқланди. «ЎТА»; 2) бирор ҳолат чулғамоқ, эгалламоқ. *Бемор кўзини очган маҳал.. хонада сокинлик ҳукм сурарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ўйда галати бир тантана ҳукм сурарди.* С. Зуннунова, Янги директор. **Ҳукмини ўтказмоқ** Ўз айтганини қилдиримоқ, ўз хоҳишига бўйсундирмоқ (тўғри ва кўчма маънода). «Мен валийман», деб подшоҳларга ҳукмини ўтказиб, жуда катта бойлик орт-

тирган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳозир энг қизғин наалда бошланмоқда – баҳор ўз ҳукмини ўтказишига киришмоқда. Газетадан.

5 миң. Нарса ва унинг белгиси ҳақидаги тасдиқ ёки инкор мазмунли фикр.

6 эсқ. айн. кесим 3.

ҲУКМДОР {а. + ф. حکم‌دار – ҳукм қилиш ҳуқуқи бўлган, ҳокимият эгаси} тар. Бирор ҳудуд ёки мамлакатнинг ҳуқуқи чекланмаган ҳокими; ҳон, подшо. Суғд мамлакатининг ҳукмдори. Қабила ҳукмдорининг мақбараси. — Жаллод айтар: -Амр қилди ҳукмдор, Булар учун тиклангандир тилладор. «Эрали ва Шерали». Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ Ҳиндистоннинг гарбига ҳужум қилди. С. Кароматов, Олтин қум. Таңгода Қорахонийлар сулоласининг ўша даврдаги ҳукмдорлари кўрсатилган. «Фан ва турмуш».

ҲУКМДОРЛИК Ҳукмдор ҳолати, ҳукмдор эканлик. Ҳукмдорлик удумига биноан, унинг фақат баъзи тунларни хотини билан ўтказиши расм-русумга хилоф ҳисобланмас, Бобурнинг отаси Умаршайх мирзо ҳам шундай қиларди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Темурийзодалар ўзларига ён босган зотларнинг бошидан тилло сочарди-ю, аммо уларнинг ҳукмдорлигига қиттаккина мункир келган кимсани асло кечирмасдилар.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲУКМИКУШ {а. + ф. حکم‌کش – ўлим (ўлдириш) ҳукми} эсқ. Ўлим жазосига ҳукм қилиш; ўлим ҳукми. Арзимиз шулки, бугун ҳукмикушга буюрган одам жуда ёш бола экан. «Равшан».

ҲУКМНОМА [ҳукм + нома] Суднинг ҳукми ёзилган қофоз; суд ҳукми. Ниёз қушбеги менга йигит қўшиб, бу ҳукмномани ижро қилишда бекка ёрдам бермак учун жўнатди! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲУКМРОН {а. + ф. حکمران – ҳукмдор, ҳоким; бошқарувчи} 1 Ўз ҳукмини ўтказадиган шахс; ҳукмдор, ҳоким. [Худоёр] Астайдил Мусулмонқўлнинг оталиғидан қутулишини ва мустақил равишда ҳукмрон бўлишини орзу этган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахсининг ҳукмрони Умаршайх мирзо бу кечада ҳарамда ўн саккиз ёшли Қоракўз бегимнинг хобгоҳида ухлаб ётибди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Ҳукмини ўтказиши ҳуқуқига эга бўлган; ҳукмдор. Миллий тилнинг сақлани-

ши ва ривожланиши ҳамма вақт ижтимоий тузумнинг, ҳукмрон синфнинг одиллигига боғлиқ. «Фан ва турмуш».

3 кўчма Ҳукм сурган, забт этган, эгаллаган ҳолатли. Мана энди дафъатан фикрсиз, ўйсиз қолди, юраги бўй-бўши, бунда фақат ғашлик ва оғриқ ҳукмрон. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Тонг ёришиди, қолдузлар учди, Яна офтоб кўкда ҳукмрон. Р. Бобоҷон.

ҲУКМРОНЛИК 1 Ҳукмрон бўлиш, ҳукм юритиш. Ҳонларнинг ҳукмронлик даври.

— Ўрта Осиёда иккى асрлик араблар ҳукмронлиги даври бир қатор туркӣ тилларда, шу қатори, ўзбек тилида белгили из қолдирди. «ЎТА».

ҲУКМРОНЛИК ҚИЛМОҚ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ; ҳукм сурмоқ; ҳукм юритмоқ. Ривоят қилишларича, Дехлида, шоҳ Акбар ҳукмронлик қилган замонда, бир савдоғар яшар экан. Газетадан. Бу мамлакатда Нодиршоҳ деган ҳукмронлик қилар экан. «Олтин бешик».

2 Ҳукмини ўтказиши ҳуқуқига эгалик; ҳукмини ўтказиш. Мўгуллар ҳукмронлиги. — Бу [1555 йил 27 майдаги] ғалаба Шимолий Ҳиндистонда иккинчи марта бобурийлар сулоласи ҳукмронлигининг ўрнатилишини таъминлаган. «ЎЗМЭ».

ҲУКМРОНЛИК ҚИЛМОҚ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ, ҳукмини ўтказмоқ. Чоризм ҳукмронлик қилган даврда меҳнаткаш инсон қадри тупроқ билан тенг эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўчма Ҳукм сурган, эгаллаган ҳолат. Бечора ошиқ-маъшуқлар қочишмоқчи! Ҳали бу ерда ўз ҳукмронлигини зимдан давом эттираётган жаҳолатдан қочишмоқчи.. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУКМРОНЛИК ҚИЛМОҚ Ҳукмрон ҳолатда бўлмоқ, ҳукм сурмоқ. 1916 йил охири, ўлка ҳароб, очарчилик ҳукмронлик қилмоқда. Газетадан.

ҲУКМФАРМО {а. + ф. حکم‌فرمـا – ҳукмронлик, ҳокимлик қилувчи; ҳукм қилувчи} эсқ. кт. айн. ҳукмдор.

ҲУКУМАТ {а. + ф. حکومـت – бошқариш, бошқарув; ҳукумат, бошқарув маҳкамаси} 1 Давлат ҳокимиятининг давлат бошқарувини бевосита амалга оширувчи, фармойиш берувчи ва ижро этувчи олий органи. 1954 йил январида қўриқ ерларни ўзлаштириши ҳақида ҳукуматнинг қарори эълон қилинди. «Ўзбекистон қўриқлари». Мамлакат қонун-

қоидасига мувофиқ сайланиб, барпо этилган Туркистон мусулмонлари ҳукуматига ҳурмат шуми? К. Яшин, Ҳамза. Солиқни одатда қонуний ҳукумат солади. Фуқаро тўйлайди.. Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳукуматнинг қарори бор.. фронтовикларнинг оиласига зудлик билан ёрдам берилсин, деган. Уйғун, Танланган асарлар.

2 с. т. Давлат. Ер одамга қараб экиладиган бўлса, Ҳукумат тракторни, машина ўроқни нимага чиқариб қўйинти? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уруш пайтларида Люблин Польша ҳукуматининг пойтахти эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲУКУМАТДОР [а. + ф. حکومتدار – ҳукумат эгаси; ҳоким, ҳукмдор] эск. Ҳукумат марказий органларидан бирининг бошлиғи, юқори мансабли амалдор. Абдураҳмон. айниқса, орада ҳонга тегишили ҳукуматдор беклардан кўриниб қолса, жаннат ва жаҳнам устидаги масалани дарҳол ҳонга итоат, бекларга ҳурмат билан айрибошлаб олар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲУЛКАР 1 айн. сурайё 1. Ҳулкарга боқиб, Қоратойникига боришига ҳали вақт эрта эканини билди. Ойбек, Танланган асарлар. Шимол томондан кўтарилган Ҳулкар кўзни қамаштириб, порлаб турарди. М. Мұхамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Ҳулкар (ҳотин-қизлар исми).

ҲУЛЛА [а. حلا – сарпо, либос, кийим-бош] Нозик ва нағис мато, шундай матодан тикилган кийим. Ҳуллага ўралган кекса ўрмонлар, Нечун инграшиди, қандай мунги бор? Миртемир. Олисдан мен кўрдим, манглайинг ёзиқ, Кийганинг ҳулладир, белларинг нозик. «Оқ олма, қизил олма».

ҲУМО [ф. (ى) ھما – эзгулик рамзи бўлган афсонавий қуш номи] Кимнинг бошига қўнса ёки сояси тушса, у киши энг баҳти бўлади, давлат ва салтанатга эришади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш; баҳт қуши, «давлат қуши». Ҳумо қуши қўнган бошинингда, Учб қорди фалокат қушлар. Жиҳоз тўла санъат уйидан Ўғирланди олтин, кумушлар. Т. Тўла. Ўзбекистон ҳудудидаги меъморий ёдгорликларда, амалий безак санъати буюмларида ҳумо тасвири қадимдан кўп учрайди. «ЎзМЭ».

ҲУМОЮН [ф. ھمایون – қутлуг, муборак; баҳту омадли; равнақли; худо сийлаган] эск. кт. 1 «Буюк подшоларга хос»,

«олий даражадаги», «энг муқаддас» каби маъноларни билдиради. Фармони ҳумоюн. Зоти ҳумоюн. ■ Мен жаноби олийнинг ҳумоюн ҳузурларига бориб, ишорат билан бу масалани арз қиласман. С. Айний, Эсадликлар. -Қани, омин, амиралмўминнинг давлати ҳумоюнлари кам бўлмасин, ғанимлари ҳокпой бўлсин, – деган овоздан сўнг ҳамма қўлини фотиҳага кўтарди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 айн. ҳумо. Жонивор, Кўнгирот элдан келдингми? Ҳумоюндан менга соя солдингли? «Алпомиш». Ҳумоюн овлайди шошмас мерганлар. F. Гулом.

3 Ҳумоюн (эрраклар исми).

ҲУНАР [а. هنر – санъат; билим, кўникма, маҳорат, усталик; касб] 1 Муайян кўникма, маҳорат талаб қиласидиган, тириклийкнинг асосий манбай ҳисобланувчи иш, машгулот; касб. Ҳунар, ҳунардан унар. Мақол. Йигит кишига етмиши ҳунар оз. Мақол. ■ Онам ҳам ўқитувчи, Бир ҳунари – тўқувчи, Мен-чи аъло ўқувчи.. К. Муҳаммадий. Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор. Ойбек, Танланган асарлар. Отасининг ҳунарини яхши эгалаб олган бу ўигитча учун қишилоқда иш кўп эди. С. Аҳмад, Ҳуқм. -Бошқа бир ҳунарга берсак бўлмайдими? – дадамнинг сартарошликка ҳеч кўнгиллари ўйқ эди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Бирор ишдаги маҳорат, санъат; мөхирлик, усталик талаб этувчи иш, хатти-ҳаракат ..Ҳунарининг борин унда билдирган, Кунгурасин пўлатдан қип эндириган. «Муродхон». Конферансъе «иккинчи номерда хоҳлаган киши хоҳлаган ҳунарини кўрсатиши мумкин», деб ҳаммани кулдири.. А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. Чекиниш учун ҳам ҳунар керак.. бу ҳам санъат талаб қиласади.. Ойбек, Күёш қораймас.

3 Одат тусидаги иш, ҳаракат. Аммо эски ҳунарингизни қилиб, отамга чақсангиз, мендан шафқат кутманг! Мирмуҳсин, Меъмор. Ўйда қовогини осилтириб, кўчада бегона аёлни кўрганда илжаядиган, тиржаядиган ҳунарга ўрганди. «Муштум». Кесатик ҳунаринг эсингдан чиқдими, деб турган эдим. Ҳарнечук ёдингда экан.. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

4 Бўлмагур, келишмаган хатти-ҳаракат, қилиқ, одат. Абдишукур, овозни бунчалик бошқача қилишини кимдан ўргандине? Ҳуна-

рингга балли-е.. Ойбек, Танланган асарлар. *Фаройиб* кучдан «шер» бўлиб кетган болалар тарбиячиларини кўриб хижолат тортиш, изза бўлиш ўрнига гилайлашган кўзларини сузиб, ўз «хунар»ларини давом эттиравериши. Газетадан.

Хунар кўрсатмоқ 1) бирор ишга бўлган маҳоратини намойиш қилмоқ. Лекин эндиgi кўргазмага томоша қилгани эмас, хунаримни кўрсатгани бораман. *Ғалати пайвандлар* қилганман. А. Қаҳҳор, Танланган асарлар; 2) бўлмагур, келишмайдиган иш, ҳаракат, қилиқ намойиш қилмоқ. *Меъёрини билганлар* ширин ўтириб, ҳордиқ чиқарди, хурмачасига сифмаганлар хунар кўрсатди. Ширин ошга пашша тушди.. Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. **Хунар чиқармоқ** Бўлмагур, ёқимсиз иш, ҳаракат, қилиқ қиладиган бўлмоқ; шундай иш, хатти-ҳаракат, қилиқни одат қилмоқ. *Мактабда* энди ўигилиш бўлиб қолса, уни бўлар-бўлмасга мақтайдиган хунар чиқарди. «Гулдаста». *Бош-кўзимни айлантириб, қўлга олдингиз,* энди хунар чиқаряпсизми? С. Кароматов, Бир томчи қон. **Хунар қилмоқ** 1) бирор касб-хунарни эгалламоқ. Бўлмагай инсон азиз, яхши хунар қилмаса. Ёки ўқиб, илм ила ўзни ехтар қилмаса. Ҳабибий; 2) бирор бўлмагур иш, хатти-ҳаракат, қилиқни касб қилмоқ, одат қилмоқ. *Шеър ёзиб, хону хонзодалар зардасини қайнатмоқни ўзига хунар қилиб олган.* С. Сиёев, Ёруглик.

ХУНАРБОЗ [ф. هنر باز – хунар қилувчи, хунар кўрсатувчи] с. т. кам қўлл. Турли хунарлар қиладиган, кўрсатадиган (қ. **хунар** 2). -*Йигитча жуда хунарбоз экан-ку*, – деди кулиб чоъхоначи *Дадамат*. Ойбек, О.в. шабадалар.

ХУНАРЛИ Хунари бор, хунар эгаси, хунар ўрганган. *Хунарли* эр хор бўлмас. Мажол. — Лекин ўзлари тўрт оға-ини эдилар, тўртлови ҳам кал эди, бариси ҳам хунарли эди. «Равшан». Бу орзуга эришимоқ учун астайдил ишлаб, хунарли бўлиб олиш керак. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ХУНАРМАНД [ф. هنرمند – санъат арбоби; моҳир, юксак маҳоратли; истеъоддли, қобилиятли] 1 Уйида ёки ўз дўйонида маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи касб-хунар эгаси; косиб. *Давр тақозоси билан хунармандчиликнинг янги-янги турлари* вужудга келди. *Хунармандлар* ҳам

турли маҳсулотлар тайёрлаш бўйича ихтинослаша бордишар. «ЎзМЭ. Расталари турли касбдаги хунармандлар – темирчилар, мис чўкичлаб, нақши баркаш, чойдеш, чилобчин, хилма-хил буюмлар ясовчи мисгарлар.. тақачилар, кулол, баққол ва косиблар билан обод эди. К. Яшин, Ҳамза. *Йигилди турли косиб, турли дехқон, Ҳунарманду шакарпаз, турли боғбон*. Ҳабибий.

2 Ўз иш-касбининг моҳир устаси. ..бу ўигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради. -*Кўп хунарманд ўигит экан, азамат!* – дейдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. *Турли хил ранларнинг мутаносиблиги*, олтин қўлли хунармандлар сеҳри жозиба бағишлаган шиша буомларни кўриб, кўзингиз тўймайди. Газетадан.

ХУНАРМАНДЛИК Хунарманд эканлик. Арабжоннинг хунармандлиги оғиздан оғизга кўчди. Ганчдан ажойиб нусхалар ишланган айвону пештоқларни кўргани маҳалладаги хотинлар кира бошлади. С. Зуннунова, Излар.

ХУНАРМАНДЧИЛИК Ишлаб чиқаришнинг касб-хунар эгалари (хунармандлар) фаолият юритадиган соҳаси (қ. **хунарманд**). *Хунармандчиллик буюмлари*. — Утган аср ўрталарида Тошкент аҳолисининг кўп қисми хунармандчиллик, савдо ва дехқончилик билан шуғулланган. «Фан ва турмуш». Карим қорининг асли касби хунармандчиллик бўлса ҳам, адабиётни тушунадиган, ўзи ҳам шеърлар машқ қиладиган, одамларни гапга солишига уста эди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ХУНАРСИЗ Бирор хунарни эгалламаган, хунари ўйқ. *Донишманд унга*: -*Хунарсиз кишининг қўли боғлиқ*, – дебди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Яхши бир меъмор хунарсиз асилзоданинг юзтасидан афзал эмасми? П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳар хунарнинг бир гашти бор, Ҳунарсизнинг не гашти бор?* К. Муҳаммадий.

ҲУР I [a. حور – озод, эркин; мустақил; эркесвар; асили, тоза] Бироннинг измидан холи, эрки ўзида бўлган; озод, эркин. *Ҳур ўлка*. *Ҳур инсон*. — *Фоят мамнун бўлдик..* чиндан ҳам ҳур фикри киши экансиз. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲУР II [a. حورت \rightarrow шаҳло кўз (қизлар)] 1 Ислом анъанаси ва Куръонга кўра, тақводорлар билан биргаликда жаннатда яшайдиган, жисмоний ва маънавий камчиликлардан холи бўлган ниҳоятда тўғ

зал қиз(лар). *Масжидда намозишиомдан кейин имом намозхонларни түплаб, жиеннатдаги ҳурларнинг ҳуснини мақтай кетди.* «Латифалар». *Беҳиштдаги ҳурлар каби, Билмам, ёрим қайга кетди.* «Ширин билан Шакар».

2 кўчма Жуда чиройли, гўзал, нозанин қиз. [Маждиддин:] *Хазинангизни бойитаман, ҳарамингизни ҳурлар билан тўлдираман, сўнгра, майли, бошимни кесинг, амрингизга мунтазирман.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

З кўчма Шарм-ҳаёли, пок (хотин-қизлар ҳақида). *Мана, икковларинг, худога шукур, қоғозга ўралган қанддай топ-тоза бўлиб етишдинглар.* Кўзларинг эркак бетини кўрмади. Сизлар ҳур экансизлар. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲУРИЛИҚО қ. ҳурлиқо. *Биламан, сен топган қизнинг олдига тушадиган ҳурилиқо бўлмайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Назаримда, йигирма-йигирма беш ёшлар ўртасида кўзингга чўтирир ҳам соҳибжамол ҳурилиқо бўлиб кўринади шекилли-да!* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҲУРКАГИЧ айн. ҳурковуч. *Кийик боласидай ҳуркагич, зийрак – Ёшлигини қўмсаб, орзиқар юрак.* С. Акбари.

ҲУРКАК айн. ҳурковуч. *Хатар устидан чиқиб қолган ҳуркак қўён сингари жонсан-рак бўлиб қараб, ундан кўзларини узолмайди.* Р. Раҳмонов, Чангальзордаги шарпа. *Ҳанифанинг ҳуркак кўзларида қувонч лип этиб ёнди-ю, унинг ўрнини яна иккиланиш, ташвиш эгалади.* С. Анорбоев, Мехр.

ҲУРКИТМОҚ Ҳуркмоқ фл. орт. н. Ушиштаҳа билан ўтлаётган кўйларни ҳуркитмаслик учун аста-аста қадам ташлаб, сурувин айлана бошлади. С. Анорбоев, Оқсой. - Сиз.. полиздаги қўриқчидай хотинларни ҳуркитаянгиз, – деди Жўрахон. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲУРКМОҚ 1 Чўчиб кетмоқ (асосан ҳайвон ва паррандалар ҳақида). *Узоқда ҳуркиб қочеган отни етаклаб келишарди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Кўйлар ҳуркиб кетди. Холёр, бўри келдими, деб ташқари чиқди.* «Ойсулов».

2 кўчма Кўрқув ҳис этмоқ; чўчимоқ. *Дилбар ҳуркиб, зингилаб кўчанинг нариги бетига ўтиб олган эди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтақ. *Авзам ҳамон бирор сўз айтишдан ҳуркар эди: ахир Нафиса унинг ўлчовига*

тўғри келмас эди-да!

Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҲУРКОВУЧ 1 Ҳуркиш туйгуси кучли; ҳуркак; чўчийдиган (асосан ҳайвон ва паррандалар ҳақида). *Болалар яшикни ўрашиб тикилишаркан, ҳурковуч кўк қўён галвир сеткадан олхўридай йилтироқ кўзларини мильтиратиб турарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Чўчиб, қўрқиб тинчсизлана-верадиган (шахс ҳақида). *Унинг бундай тортинчоқлиги кўпларни ҳайрон қолдирса, баъзиларни «ўз уясида қанот чиқармаган шунақа ҳурковуч бўлади!» деган фикрга келтиради.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Баъзи ҳурковучларнинг сўзи билан айтганда, машина пахтани нобуд қиласди..* Газетадан.

ҲУРКОНГИЧ шв. Ҳурковуч. *Тоғ кийигидек ҳурконгич бу қизни бир-икки кўрганда ҳам.. орқасидан қараб қолган эди.* С. Кароматов, Олтин кўм.

ҲУРЛИК Ҳур, эркин ҳолат; шундай ҳолатга эгалик. *Тинчлигум – ҳурлигим.* «Қанотли сўзлар». *Кулликни сезмаган ҳурлик қадрига ета олурму?!* Ҳамза. *Суқ билан қараса, ҳеч ажаб эмас, Чунки сен ҳурликнинг ёрқин тимсоли.* Зулфия. *На зулмат, на бўрон, на оғнат, на ўт Тўсолмас ҳакиқат, ҳурлик ўйлани.* Уйғун.

ҲУРЛИҚО [а. حورلقاء – ҳур кўринишли, ҳурчехра, ҳур юзли] Ҳур каби гўзал; ҳур (гўзал) юзли. *Майнагинамнинг қайси ҳурлиқодан камлиги бор.* Болагинамни кийим гариб қилиб турибди, холос. Ш. Тошматов, Эрк қуши. ..унинг бор умиди, фикри-ёди шу ҳурлиқо севгиси билан чамбарчас боғланган. У. Исмоилов, Сайланма.

ҲУРМАТ [а. حرمت – ман қилинган нарса, муқаддас нарса; муқаддаслик, даҳл-сизлик; иззат, эҳтиром; сийлов] 1 Кимса ёки нарсага бўлган қадрлаш, улуғлаш туйгуси; шундай туйгули муносабат. *Ота-онаға ҳурмат. Кексаларга ҳурмат. Устозларга ҳурмат. Ўз касбига ҳурмат.* ■■■ *Бу оиласда ўзаро ҳурмат, ўзаро ёрдам, обрў-эътибор..* мужжассамлашган. Газетадан. *Ҳурмат инсонга меҳнат орқали, камтарлик, ҳалоллик орқали келади.* «Ёшлиқ». *Меҳнатга ҳурмат ахлоқнинг энг юксак дастурларидан бири-дир.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Қозонилган, орттирилган ҳурмат; обрў, эътибор. *Элда ҳурмати зўр.* ■■■ *Мен ўз*

мехнатим билан жамоада танилдим, ҳурмат қозондим. Газетадан. Эшишиимча, Ахсида ҳазрати олийни, ҳурматларига яраша маърака ўтказиб, қабрга қўйишгандар.. П. Кодиров, Юлдузли тунлар. Оҳ, она тупротим, ўсган жойларим, Кўнглимда сақланар ҳурматинг, қадринг. Миртемир.

Ҳурмат қилмоқ 1) ҳурмат билан муносабатда бўлмоқ. **Камтарлик** – инсон ўзлигини билишини, ўзгаларни ҳурмат қилишини, одамийликнинг: самимийлик, меҳрибонлик.. ростгўйлик каби нодир фазилатларини ўзида мужассам этади. Газетадан. **Меҳнатни ҳурмат қилиш.. самарали ва сифатли ишлашга интилиш ҳар бир йигит ва қизнинг бурчи ва вазифасидир.** Газетадан; 2) айн. ҳурматини қилмоқ **Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини ҳурмат қилдим..** Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳурматини қилмоқ** Ҳурмат(и) юзасидан иш тутмоқ. **Отангнинг ҳурматини қилиб, сени зовутимдан ҳайдамадим..** К. Яшин, Ҳамза.

3 Ҳурмат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

Ҳурмат тахтаси Ишлаб чиқариш илфорларининг номлари ва суратлари намойиш қилинадиган маҳсус тахта. **Гаражимиздаги «Ҳурмат тахтаси»га менинг ҳам суратимни қўйишмоқчи экан.** С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲУРМАТАН [а. حرمتا - ҳурмат юзасидан] кам қўлл. Ҳурмат юзасидан; ҳурматлаб.

ҲУРМАТЛАМОҚ айн. **ҳурмат қилмоқ** қ. **ҳурмат.** Созандаларни, устозларингизни қадрланг, ҳурматланг. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. **Салом бувши яна кулди, ўзидан катталиги учун уни ҳурматлаб индамади.** Х. Шамс, Душман.

ҲУРМАТЛАШ Ҳурматламоқ фл. ҳар. н. -Сен билан бизни дунёга келтирган аёлларни ҳурматлаш ўрнига, пулга, қалинга сотиши нима деган сўз? Ваҳшийлик. **Бошқа ҳеч нарса эмас! – деди Элмурод зарда билан.** П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУРМАТЛИ Ҳурматга лойик, ҳурмат-этибор қозонган; иззат-обрўга эга. **Бектемир генералларни урушнинг бутун ҳикматларини биладиган бағоят ҳурматли,** азиз одамлар деб биларди. Ойбек, Қуёш қораймас. **Асқар ота бу ҳурматли жувон бошқа хотинлардан рафтори билан ажрабиб турар,** деган бир ўйда эди, бироқ Собирахон ёру дўстлари орасида шуларнинг

билиб қолганини кўриб, ажабланди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Мурожаатда ҳурмат, тақаллуфни ифодалайди. У костюмининг чўнтағидан буложлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди: «Ҳурматли институт раҳбарлари, домлалар..». Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Асрорқул хатни товуш чиқариб ўқиди:** -Ҳурматли Асрорқул ота!. Эртага кечқурун меҳмонлар билан бирликда хизматингизда бўламиз.. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲУРМАТСИЗ 1 Ҳурмат-этибор қозона олмаган, эл ичиди обрўйи, эътибори йўқ. **Ҳурматсиз одам.**

2 Бирор кимса ёки нарсани ҳурмат қилмайдиган, қадрига етмайдиган, қадрламайдиган. Ўзига бино қўйған, ўз манфаатини кўзлаб, кишилар меҳнатига ҳурматсиз бўлган одам ҳақиқий раҳбар бўла олмайди. Ж. Абдуллахонова, Тўфон.

ҲУРМАТСИЗЛАНМОҚ Ўз ҳурматини, обрў-этиборини ёки ўз қадрини йўқотмоқ; обрўсизланмоқ. **Сабдий айтабдирки, «бир мамлакатда ҳароб бўлсанг, ҳурматсизлансанг, сафарни ихтиёр қил»**, деб. F. Фулом, Шум бола.

ҲУРМАТСИЗЛИК 1 Ҳурмат-этиборсиз қарап, шундай муносабатда бўлиш. **Бу эҳтиётсизлик Мирвали ақага бир ҳурматсизлик ёки ҳақорат юзасидан эмас.** А. Қодирий, Обид кетмон. **Маҳкам уларнинг учовини ҳам ўзидан юқори қўяр ва ҳурмат қиларди,** айни вақтда, ҳозир юз берган ҳурматсизликни кўнглига сидирмасди. П. Кодиров, Уч илдиз.

2 Ҳурмат, эътибор ёки обрў қозонмаганлик ёки ўз қадр-қимматини, обрў-этиборини йўкотиб қўйганлик; обрўсизлик.

ҲУРМАТЛАЛАБ [а. حرمت طلب] Ўзини иззат ва ҳурмат этишини истовчи. **Ёзувчилар ҳурматлаб ҳалқ, аммо кўплари буни энг сўнгги даражадаги эҳтиёж ҳисоблайдилар.** А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲУРМОҚ «Вов-вов», «ак-ак» каби товуш чиқармоқ; вовиламоқ, акилламоқ. **Ит ҳурар – карвон ўтар.** Мақол. ■ **Қоронғи,** узоқ-яқинда итлар ҳурар эди. А. Қаҳҳор, Анор. **Уер-бу ерда ҳурозлар чақиргани, яккадукка итлар ҳургани эшишиларди.** М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲУРПАЙМОҚ 1 Тиккайган, тўзғиган ҳолат олмоқ (соч, жун, пат кабилар ҳақи-

да). Аравага, ундан бошқа, ярим ялангоч, сочлари ҳурпайган бир йигит ҳам ўтириди. Ойбек, Нур қидириб. Бўғот лабида бир-бигрига қараб ҳурпайиб турган икки мушукнинг билишишилаб, кейин чақалоқнинг йигисидек миёвлаб юборди. С. Аҳмад, Ҳукм. ..қиз қараса, икки мусича ҳурпайиб олиб, бир-билири билан уришяпти. Ю. Шомансур, Қора марварид.

2 кўчма Авзойи бузуқ, ёқимсиз қиёфага кирмоқ. -*Оғир ҳақорат билан тенамга ҳурпайиб келган Қоплонбеков*, кучли қўллари билан юзимга бир туширди, — деди Пўлат. Файратий, Менинг ёшлигим. Аммо Зайнаб. ҳурпайиб, ҳеч ким билан сўзлашмай қўяр эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Лобар, жангга ҳозирланган хўроздай ҳурпайиб, панжаларини кенг ёйиб, Гулнознинг устига бостириб келди. Ҳ. Гулом, Тошкентликлар. Қишлоқлар ҳурпайган, сукунатга чўмган. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. Ҳурпайган булут осилиб тураверди-ю, ёмғир ёғмади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҲУРПАЙТИРМОҚ Ҳурпаймоқ фл. орт. н. Ана, қўрққанидан кўзлари олайиб кетган кўк серка жар ёқасига етиб бориб, қирқилган жунларини ҳурпайтириб, селкиллатиб, таққа тўхтади. С. Анорбоеv, Оқсои.

ҲУРПАК кам қўлл. Ҳурпайган ҳолатли. Қизлар ҳурпак сочларин сираб, Чолнинг атрофини аста қуршашди. Ойбек.

ҲУРРИЯТ [а. حُرْيَةٌ — озодлик, эркинлик, ҳурлик] 1 Сиёсий, иқтисодий ва б. зулм, тазиикдан халослик; эркинлик, озодлик. 1917 йил февраль инқилоби туфайли эълон қилинган ҳуррият ишчи-дехқон тилагини том маънода рўёбга чиқазмаганди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бу мұқаддас қасам — минг-минглаб мұхтарам оналар олдида, эркимиз, ҳурриятимиз олдида ичилган қасам. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Бир ойдан бери зинданларда ғалати гаплар эшишила бошлади: Ҳуррият бўлармиш! С. Айний, Дохунда.

2 Ҳуррият (хотин-қизлар исми).

ҲУРРИЯТПАРВАР [а. + ф. حُرْيَةٌ پَرْوَر — ҳуррият тарафдори ҳурриятни ёқловчи] Ҳурриятни, озодликни севувчи, ҳуррият тарафдори.

ҲУРРИЯТЧИ Ҳуррият учун, озодлик, эркинлик учун курашувчи. Норозлик ғаләёнлари тобора кўпаймоқда. Ҳурриятчилар

Когонга етишиди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҲУСАЙНИ [ф. < а. حُسَيْنٌ — Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Ҳусайн номидан] Узумнинг ҳасайнидан кўра нозикроқ, чўзинчоқроқ ўртапишар хўраки бир тури; шундай ҳосил берувчи ток. Дилдор дала шийлонида бир бош ҳусайнини олдига қўйиб, эринибгина гужумлаб еб ўтиради. С. Аҳмад, Уфқ. Токнинг тоифи, нимранг, ҳусайнини, қирмиска.. каби навларини ўстириш мақсадга мувофиқ. Газетадан.

ҲУСН [а. حُسْنٌ — кўрк, чирой; гўзалик, латофат; яхши сифат, хислат] 1 Ёқимли, ўзига тортувчи тус, кўриниш; чирой, кўрк (инсон юз тузилиши, ифодаси, ранги ва ш.к. га нисбатан). Ҳусн тўйда керак, ақл кунда керак. ■ Гулшанбону Ҳудоёр хонлигининг иккинчи даврида ўз ҳусни билан бир неча мартаба хоннинг илтифотига сазовор бўлган ҳарам канизларидан эди. А. Қодирий, Мехробдан чайён. Содикжон одобли, ақлли, қомату ҳуснда ҳам кўзи тушган қизларни қоқилтирадиган йигит эди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ташвиш қиз боланинг ҳуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан. С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Ёқимли кўриниш; чирой. Биз, этагимиздаги ямоқ қўртадай, қишлоғимиз ҳуснини бузиб турган чўл парчасига сўнгги марта ҳужум қиласиз. «Ўзбекистон қўриқлари». Кечаги чангбосди ёмғир табиатга ҳусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам баҳридилини очиб юборади. Н. Фозилов, Диidor.

3 кўчма Чирой бўлувчи нарса, чирой тимсоли; чирой. Фарғона — Ўзбекистоннинг ҳусни, холи. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Яхши йигитлар — армиянинг ҳусни! Шуҳрат, Шинелли йиллар. Каналнинг икки ёқаси бўйлаб қурилган икки қаватли бинолар шу қадар кўркамки.. металурглар шаҳарласига ҳусн бўйлиб тушган эди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Ҳусни ахлоқ эск. кт. Яхши хулқ, гўзалик ва бу ҳақдаги таълимот. Имом, мактаб домласи ва бир мударрис ҳам, бу муносабат билан, болаларга ҳусни ахлоқни таълим [бериши] ҳусусида бир оз даҳанаки жанг қилишиди. Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳусни мутлақ** эск. кт. Яратувчи, худо. Үч кунлик ҳаётнинг неъматларидан қўл қоқиб, ҳусни

мутлақнинг муҳаббати билан яшамоқ қадар улуғ.. баҳт борми?.. Табиатнинг ўзи ҳусни мутлақнинг бепоён жилвалар кўрсатган улуғ кўзгусидир. Ойбек, Навоий. **Ҳусни қабул экс. кт.** Иззат-икром билан, яхши кутиб олиш. Биз бориб, онҳазратга жанобингизнинг дуонгизни эшиштирамиз; ҳусни қабулингизни, ижобатингизни уқтирамиз. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲУСНБУЗАР 1 Ёғ безлари функциясинг бузилиши туфайли терига турли хил тошмалар тошиши (кўпинча балоғатта етиш даврида йигит-қизларнинг юз, кўкрак, энса терисида пайдо бўлади). ...лейтенант борку.. анави-чи, юзларига ҳуснбузар тошиб кетган. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Умид кун ора эрта билан соқол қиришга тутинарди. Баъзан кўпик остидаги ҳуснбузарларини кесиб, қонатиб юборарди. Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Манзарани хунуклаштирадиган, қиёғани ёмонлаштирадиган хунук нарса. Гўзал биноларнинг айримлари деворларига ёништирилган ҳуснбузар эълонларга кўзингиз тушса, таъбингиз хира бўлади. Газетадан.

ҲУСНДОР [а. + ф. حسن دار – ҳуснли, гўзал, чиройли] айн. **ҳуснли**. Ҳусндор йигит. ■ Уйдан Ўрмонжоннинг хотини – тўлагина, хийла ҳусндор жувон чиқиб, Сидиқжон билан кўришиди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲУСНИХАТ [а. حسن خط – чиройли ёзув, каллиграфия] 1 Коидага мувофиқ чиройли қилиб ёзиш; каллиграфия. ...институт ҳузуридаги бошлангич таълим кабинетида ўқувчиларга ҳусниҳат ўргатиш бўйича бир ойлик семинар ўтказилди. Газетадан.

2 Чиройли ёзув, чиройли ёзилган хат. [Пўлат] Конверт устидаги адресга, таниш ва қадри ҳусниҳатга тикилганча, хаёлга чўмди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. Нафис гулли лаганларнинг ўртасига ҳусниҳат билан байтлар битилган. С. Анорбоеv, Оқсой.

ҲУСНИЯ [а. حسنیا – энг яхши, энг гўзал нарса; эзгу иш(лар)] 1: **ахлоқи ҳусния айн. ҳусни ахлоқ** қ. ҳусн. Ахлоқи ҳуснияни айниқса ёш авлодларимизга ўргатмоқ бизга фарз ҳам вожиб. Ойбек, Улуг йўл.

2 Ҳусния (хотин-қизлар исми).

ҲУСНЛИ Яхши ҳуснга эга. Бош яланг, яланг оёқ, кўйлаги ўйртиқ хотиннинг юзига изтироб шундай чанг соглан эдики, ўигитлар уни Мишанинг онаси, кечаги кўркам, ҳуснли

аёл эканини базўр фарқ қилдилар. Ойбек, Қўёш қораймас.

ҲУСНСИЗ Ҳусни, чиройи йўқ; хунук.

ҲУТ [а. حوت – катта, наҳант балиқ; кит] 1 (Ҳ – катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Даљ ва Ҳамал буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи (22 февраль – 21 март даврига тўғри келади). Ҳут ойи. Ҳут чиқиб, ҳамал кирди.

ҲУТ-ЮТ с. т. Қиши охири, қишки озиқовқат захираси тугаган, ерда ҳайвонлар учун ўт-ҳашак топилмайдиган бир давр. -Қишидан қиттатай бор. Ҳут-ют, сариқ сумалак, аямажиз.. қаторлашиб турибди, – кулуимсиради Раъно. Ойбек, Улуг йўл.

ҲУШ [ф. هوش – онг, шуур; ақл, идрок; эс, фаҳм; хотира; эсда тутиш қобилияти] Кишининг бирор нарса-ҳодисани сезиш, идрок этиш, англаш қобилияти, шундай сезги, идрокка эга ҳолат. Кумуш.. сесканиб ўзига келди. Ҳушдан ажралаётган бечоралар [қутидор, Офтоб ойим] бу ҳолдан бир оз жонлангандек бўлдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Унинг гапи Сидиқжоннинг қулагига кирмас эди. Сидиқжон то ҳушини ўнглагунча, Болтабой бостиримага кириб келди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Ҳуши (бошидан) учмоқ 1) ҳушини, ўзини йўқотмоқ. «Дарраксиз» деган сўзни эшиди-ю, онанинг ҳуши бошидан учди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ўлимни биринчи марта кўрганцим учунми, ҳушим учиб, қотиб қолдим. О. Ёкубов, Излайман; 2) ҳанту мант, ҳайрон ҳолатга тушмоқ. Бирдан босди орқадан Тўполон, мильтик товуши. Шу чоқ йўловчиларнинг Учди бошидан ҳуши. Файратий. Лоевуллаётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, ҳуши учганча, автобусга ўтириди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Ҳуши кетмоқ** Бирор нарсага маҳлиё бўлмоқ; етишишни орзу қилмоқ. «Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди: беҳига ҳуши кетди», деб ўйлади қорабайрдаги кекса киши. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳушига келмоқ Эс-ҳуши, идроки ўз ҳолига келмоқ. Ҳамма унинг бўзарган юзига тикилиб, ҳушига келишини сабрсизлик билан кутмоқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ота ҳушига келиб, кўзини очди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. **Ҳушидан кетмоқ** Эс-ҳу-

шини йўқотмоқ; ўзидан кетмоқ. *Топди, жигарбандини топди, Ҳосият хола муздек мармар тошни қучоқлаб, ҳушидан кетди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Яраланган Абдуллаев қимир этмай ҳушидан кетди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Ҳушини йигмоқ** Эс-хушини меъёрий ҳолга келтироқ. Искандаров бир сесканиб, яна ҳушини йигиб олди. С. Аҳмад, Бош оғриғи. Ҳовли ўртасида қаққайиб турган Меъмор низоят ҳушини йигиб олди.. Мирмуҳсин, Меъмор. **Ҳушини олмоқ** Эс-хушидан айирмоқ; эс-хушини ўзига тортмоқ, маҳли ёқилмоқ. *Баҳт Ғуломжоннинг ҳушини олиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қоронги кечада вавағ ва битбилиқлари билан киши ҳушини олгувчи беданалар.. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲУШЁР [ф. *هوشيار* – ақлли, идрокли, фаросатли, эс-хуши; зеҳни ўтқир, зийрак; сергак, сезгир; маст эмас] 1 Шароит, ҳолатни, нарса-ҳодисанинг моҳиятини тез англаш қобилиятига эга; шундай қобилият, идрок билан иш тутадиган; зийрак. *Ҳакимбойваччадек ҳушиёр йигит қайдо?.. Бойларимизнинг бари ҳушиёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *У сув тўлдириб қўйилган қумғон тагига олов ёқди.* Ҳушиёр шогирдлари ҳамто туантариқ ҳам тайёрлаб қўйишган экан. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Теварак-атрофга, ён-веридаги ҳодисаларга сезгирлик билан кўз-кулоқ бўлиб турувчи; сергак. *Чегарада ҳушиёр туради пособон, Бегона бирор ҳас учиб ўтольмас.* Р. Бобоҷон. *Ҳушиёр туриб, адашмай, Ҳар шарпани сезаман.* Ўғун.

3 Эс-хуши жойида, ҳушини йўқотмаган (асосан, ичқилиқ, кайф таъсирида эмасликни билдиради). Алимардон қанча май ичганининг.. ҳисобига етмади.. *Ҳушиёр пайтларида у ўзининг аҳволини ўйлаб қўрар, назарида, даҳшатли туш кўраётганга ўйшаб кетар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол. Абдишукурнинг кайфи баланд бўлса-да, ҳуши ҳали ўзиди, мумкин қадар ўзини ҳушиёр тутишга тиришиади. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳушиёр тортмоқ Эс-хушини йигиб олмоқ, эс-хуши жойига келмоқ; сергакланмоқ (ҳушиёр – ҳар учала маъносида). Муҳаммадиев ҳушиёр тортди-да, тавба-тазарруга ўтди. И. Раҳим, Қадриабад одамлар. *Ши-*

ракайф ўтирган йигит милиция ходимини кўриб, ҳушёр тортди. Газетадан. Тўнгич ботир ҳушёр тортуб, ярголарини тайёр қилибди. «Чалпак ёққан кун».

ҲУШЁРЛАНМОҚ кам қўлл. Эс-хушини йигмоқ, ҳушёр тортмоқ, ҳушига келмоқ.

ҲУШЁРЛИК Ҳушёр ҳолат, ҳушёр (сезгир, сергак) бўлиш. Бизни ҳамма вақт ҳушёрикка даъват этиб турувчи бир нарса бор. Газетадан. Улуғ ишларни бажармоқ учун куч-қувват, соғломлик, бардамлик ва ҳушёрик зарур бўлади. Газетадан.

ҲУШЁРХОНА [ҳушёр + хона] Маст кишиларни ҳушига келтириш учун милиция назорати остида ташкил қилинган санитария-тиббиёт мусассасаси. Ҳушёрхона заб жой экан, *Совуқ сувга солди мени.* «Муштум». Дадабойнинг тунар ери ҳушёрхона, Ҳижжатдан ерга боқар ота-она! «Муштум».

ҲУШЛИ Ҳуши бор, ҳуши жойида; идрок этиш қобилияти яхши. Лекин барака топкур *хўп ақлли, ҳушили қиз бўлтими?!* Ўғун, Сайланма. *Ўзиям нақ кўрсангиз, ақлли, ҳушили, топиш-тумтишили.* Ойдин, Ҳикоялар.

ҲУШСИЗ 1 Ҳушидан кетган, ҳушини йўқотган; беҳуш. Эртасига Раҳматиллани қўли синган, боши ёрилган ва ҳушиз ҳолатда мактаб ёнидаги бир чуқурликдан топиб, касалхонага жўннатишиди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тун бўйи ҳушиз ётди.* Тонгга яқин аранг кўзини очди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Эс-хуши жойида эмас, хаёли паришон; беҳуш, паришонхотир. Анвар меҳмонхонага кириб келувчи Султоналидан ҳам ибо қилмай, гўё ҳушиз каби, бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашди. А. Қодирий, Мехробдан чайён. Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, телбалардай эсиз, ҳушиз қолди. Ойбек, Нур қидириб.

ҲУШСИЗЛАНМОҚ 1 Ҳушдан кетмоқ, ўзини билмай қолмоқ. Бир вақт ҳушишга келдим: оғзим бўғиқ, қалин нарсага ўраганман. Извошда кетаётганимни пайқадим. Яна ҳушизландим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гангиб қолмоқ, эсанкирамоқ; паришон бўлмоқ. /Отабек/ Беш дақиқалаб ўйлостида эсанкираган, ҳушизланган кўйи қотиб тургач.. бирдан юриб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШСИЗЛАРЧА рвш. Хушсиз ҳолда, хушсиз кишилар каби. Эрта биландан бошланган бу ҳолат Ҳасаналининг кейинги сўзи билан тамом бир даҳшат касб этди ва [Отабек] хушсизларча ўтириб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШСИЗЛИК 1 Хушсиз ҳолат; бехушлик. Бозор ҳали унинг юзини кўролгани йўқ, қоронги. Шунинг ҳаммаси тунми ёки хушсизликмикан? А. Мухтор, Чинор.

2 тиб. Миянинг қон билан таъминланиши бузилиши натижасида қисқа муддат рўй берадиган ҳолат; хушдан кетиши.

ХУШТ унд. с. 1 Майда жониворларни ва қушларни ҳайдашни билдиради; кишт, ҳуйт, ҳайт. Камтири ҳушт деб, чумчукларни ҳайдади. — Ман хўжайинларнинг бўйинтуруғига калламни тиқай, ишлай, улар обдан мойимни шилсин, кейин мани «ҳушт!» деб ҳайдасин. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ қилиш, қўлга олиш кабилар ҳақида сигнални билдиради; фишт. Эсинг жонидами ўзи? Ҳушт, деса, қаматиб юборади-я, жинни! С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ХУШТАК 1 Ҳавони пуллаб чиқариш йўли билан чалинадиган асбоб, мослама. Сопол ҳуштак. Милиционер ҳуштаги. — Йўлчи уни [болани] овутши учун, толдан бир новда кесиб олиб, кичкина ҳуштак ясади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ана шундай асбоб, мослама ёрдамида ёки лаб ва тишлар орасидан ҳаво чиқариб ҳосил қилинган товуш. Кўча қоровули ҳуштагини эшишиб тўхтади. — Одамлар норозилик билан қарсак чалишар, залнинг чекка-чеккаларидан ҳуштак овоглари эшишиб қоларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Турсунбой икки бармогини оғзига тикиб, ҳуштак чалди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Бирор таъсир, табиий ҳодиса туфайли ҳосил бўладиган, ҳуштакка ўхшаш товуш. Тўсатдан девордаги радиокарнай ҳуштак чалиб, кейин хириллай бошлади. «Муштум». Қалдирғочнинг ташландиқ уясидан.. ингичка ҳуштак овози чиқарди: изғирин беркиниб олиб, шўхлик қилаётганга ўхшайди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Кучли шамол дарахт шохларини бир-бирига қасир-қусур уриб, ҳуштак чалди. Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ХУШТАКБОЗ Ҳуштак чалишни яхши кўрадиган, доим ҳуштак чалиб юрадиган.

ҲУҚНА [а. қўз — укол билан дори юбориш, қўйиш; шундай йўл билан юборилган дори; клизма] тиб. Даво мақсадида тўғри ичакка орқа чиқарув тешиги орқали маҳсус асбоб ёрдамида суюқлик (кўпинча сув) юбориш; клизма. Врачлар ошқозонни ювиши. Болада ўзгариш сезилмайди. -Клизма қилинглар.. -Ҳа, тезда ҳуқна қилинсин, — деб тасдиқлади врач Фаттоев. Газетадан.

ҲУҚУҚ [а. حقوق — «ҳақ(қ)» с. нинг кўпл.] 1 ҳуқ. Давлат ҳокимияти томонидан белгиланадиган ва қўриқланадиган, жамиятда кишиларнинг ўзаро муносабатларини ва б.ни тартибга соладиган қонун-қоидалар, меъёрлар мажмун. Фуқаролик ҳуқуқи. — Тинчлик, озодлик, аёллар ҳуқуқи, маърифат ҳақида сўзлайди, тушунтиради, тинчлик учун имзо тўплайди. Ойбек, Нур қидириб. Ҳуқуқ бузилишига қарши малакали кураши олиб бориши милициянинг хизмат бурчиdir. Газетадан.

2 Кимсага бирор иш-ҳаракат қилиш учун берилган, давлат қонунлари ёки бошқа хил қонун-қарорлар билан мустаҳкамланган, кафолатланган имконият, эрк, ихтиёр. Сайлов ҳуқуқи. Пенсия олиш ҳуқуқи. Дам олиш ҳуқуқи. Мехнат қилиши ҳуқуқи. — Инсон ҳуқуқи нима? Озод яшаш, кўнгилга ёққан уқув, қобилият, қолаверса, талант тақозо этган ишни бажариб яшашми? «Ўзбекистон қўриқлари». Мен раислик ҳуқуқим билан янги ер очишини ҳам, посёлка қурилишини ҳам тўхтатиб, барча одамларни ғўза парваришига ташлайман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бу кишини ишлаши ҳуқуқидан маҳрум қилишига ҳаддим сиғмайди. А. Қаҳҳор, Йиллар.

3 с. т. айн. ҳуқуқшунослик. ..кашандаликни тугатни дастурни ишлаб чиқиб, унда тиббиёт, ҳуқуқ, ташкилотчилик ва тарбиявий таобириларнинг кенг комплекси кўзда тутилсин. Газетадан.

4 қўчма кам қўлл. Бирор нарсага хос мақом, ўрин. Шунинг учун ҳам ўз даврида туристик ҳаракатнинг қурбони бўлган бу муаллим ва муаллима сўзларини ўз ҳуқуқларида қайтадан тиклаши мақсадга мувофиқ бўлур эди. «ЎТА».

ҲУҚУҚБУЗАР Мавжуд қонун-қоидалар, ҳуқуқий меъёрларга амал қилмайдиган, уларни бузувчи; жиноятчи. Суднинг ҳуқмига асосан, ҳуқуқбузар тегишили жазосини олди. Газетадан.

ХҮҚҰҚБҰЗАРЛИК Мавжуд қонун-қоидаларга амал құлмаслик, уларни бузиш; шу йүлдеги хатти-ҳаракат; шахсга, мүлкка, давлатта ба бутун жамиятта зарар келтирувчи ижтимои хавфли құлмиш; жиноят. — *Мактабларда ёшлар үртасида майдың безори-лиқ ва ҳуқұқбұзарларларнинг олдини олиш борасида сұхбатлар үшіншіламан*. Газетадан. *Шунингдек, ноқонуний нақд түл айланама-лары билан боғлиқ ҳуқұқбұзарларнин аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиши борасида ҳам бир қатор ишлар амалға оширилди*. Газетадан.

ХҮҚҰҚИЙ [а. + *حقوق* — ҳуқуққа, одил-лик ва адолатта оид; ҳуқуққа асосланған] юр. Ҳуқуққа, ҳуқуқшунослика оид, ҳуқуқ юза-сидан бўладиган. Ҳуқуқий муносабатлар. Ҳуқуқий тартиб. Ҳуқуқий билимлар. — Ҳуқуқий муносабатларнинг обьекти ҳаёт ҳодисалари, ижтимои воеликлар каби турли-тумандир. «ЎзМЭ».

ХҮҚҰҚЛИ Ҳуқуққа эга. Тенг ҳуқуқли. Тұла ҳуқуқли.

ХҮҚҰҚСИЗ Ҳуқуқи йўқ, ҳуқуққа эга эмас. *Муртазининг озодлик ҳақида гапирган гапларидан сўнг эркисиз, ҳуқуқсиз одамлар қайта тирилди*. Н. Сафаров, Оловли излар.

ХҮҚҰҚСИЗЛИК Ҳуқуқсиз ҳолат, ҳақ-ҳуқуқдан маҳрумлик. Ҳуқуқсизлик, миллий тенгисзлик фақат шулар билан чекланмасди. Н. Сафаров, Оловли излар. *Жабр, зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмок керак*. Ойбек, Нур қидириб.

ХҮҚҰҚШУНОС [а. + *حقوق شناس* — ҳу-қуқни ўрганувчи, ҳуқуқ билимдони] Ҳу-қуқшунослик мутахассиси. Алишер машүр ҳуқуқшунос *Хўжга Фазлулло Абуллайсдан мут-тасил дарс олар экан*. Ойбек, Навоий.

ХҮҚҰҚШУНОСЛИК Ҳуқуққа оид фан-лар (мажмуи). Қиёсий ҳуқуқшунослик. — Ҳуқуқшунослик илми күп вақтлардан бери жиноятларни келтириб чиқарувчи сабабларни ўрганади. Газетадан. *Мұхтар молия-иқ-тисод институтига, Тожиддин эса ҳуқуқ-шунослик институтига ўқишига кирған эди*. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ХҮҚҚА [а. *حقة* — қутича, яшикча] эск. кам құлл. Майдың нарсалар солиб қўйиладиган, тұғарал ёки тұртбұрчак шаклидаги қутича. Ағанды бир куни ўзига зеб беріб.. бир қўлига ҳуққа, тасбекини ушлади.. «Муштум».

ХҮҚҚАБОЗ [а. + *فہری* — найранг-боз, фирибгар, товламачи; фокусчи] эск. 1 Қутичалар ичидан чаққонлик билан ҳар хил нарсалар чиқариб, ўйинлар, фокуслар кўрсатувчи киши; кўзбоғловчи. *Хитой қи-йимида, кўзини хитойчасига бўяған, сочини орқасига ўраган иккита ҳуққабоз талинка [тарелка]ларни чўпларда ўйнатиб чиқади*. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кўчма Ҳийлагар, фирибгар, найранг-боз. -*Мустамлакачиликнинг эмас, агрессив блокларни ҳам.. ҳимоя қилиш бу — кўзбоғловчи ҳуққабозларнинггина қўлидан келиши мумкин*, — деди Аҳмаджон. А. Мұхтор, Давр менинг тақдиримда.

ХҮҚҚАБОЗЛИК Ҳуққабоз ўйини. Қизиқчи ҳуққабозлик қила туриб, оёғини бошига уриб олади ва аразлаб, майдондан чиқиб кетади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ХҮҚҚИ Муз қатламида тешиб очилган раҳна, муз тешиги, музнинг ўйиқ жойи. Қўқисдан муз устидаги тешикка — ҳуққи-га бир бола тушиб кетади. Ойбек, Болалик.

ХҮҲ I унд. с. Пўписа учун ишлатилади. -*Ҳуҳ, сени!.. Мунчоқни сушистеъмол қилсин деб, сенга ким айтди?* — деди Мөхмөнов қизасига. С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.

ХҮҲ II тақл. с. Үпкадаги ҳавони, на-фасни оғиздан зарб билан чиқаришда юза-га келадиган товушни билдиради. Қосимжон ёнини ковлаётганида, милиционернинг қошли-лари чимирлиб кетди: -*Шошманг, шошманг, битта ҳуҳ, деб юборинг-чи*. С. Аҳмад, Ка-тайса.

ХҮҲЛАМОҚ «Ҳуҳ» деб нафас чиқармок; «ҳуҳ» демок. Буни кўриб, «Тўймас» ўйга кирадиган бўлдик, деб севинди; у ҳам қўлини оғзига тутиб, ҳуҳлаганича, эшик томонга келаверди. Ойдин, Ҳазил эмиш.

ХУ-ХУ тақл. с. Мусича, күмри каби қушлар сайраганда чиқадиган товушни билдиради.

Ху-ху тортмоқ Ҳуҳулаб сайрамоқ. Мусичалар ху-ху тортиб, булбуллар қўниб, зоғлар учиб, кўрганларнинг баҳрини очибди. «Равшан».

ХҮҲУЛАМОҚ «Ҳу-ху» деб сайрамоқ (күмри, мусичалар ҳақида). Қумрилар мунгли-мунгли ҳуҳулар. Ойбек, Навоий. Мусичалар ҳуҳулайди, дараҳтларда, деворлар устидаги бир-бирини қувлашади. А. Қаҳхор, Сароб.

ХҮ күрс. олм. 1 Узоқдаги нарсани күр-
сатишни, унга ишорани билдиради. -Бри-
гадир қаерда? -Хү, анави пайкала. — Мен
сизга айтган қизни күрсатаймы? Хү, анави,
үртадаги қора камзулик! П. Турсун, Ўқи-
тубчи.

2 Илгари бўлиб ўтган иш-ҳаракат, ҳодиса
ва ш.к. га ишорани билдиради. ..хў, бурноғи
йили серёғ, сергўшт паловхонни Бабуддан
осонгина ундирган эди. «Муштум».

3 Мурожаатда дикқатни жалб этиш учун
ишлатилади. -Хў, ишёқмас, манглайи қора,
— деди Мадрайим навкар ўшқириб унга. Ж.
Шарипов, Хоразм.

4 Ундов сўз олдидан маънони кучай-
тириш учун қўлланади. Э, э, ўигитча! Қани,
бу ёққа келинг-чи! Хў, баракалла, мулла Суяр!
Отасини сурми, онасини сурми, а? Ё ик-
калаларини ҳам сурми? А. Қаҳдор, Ўжар.

ХЎВ айн. хў 1.

ХЎЙ айн. ҳой. Фахриддин кирганди, Мехри
энди уйқудан турган экан. -Э, хўй.. Яхши-
мисан.. хўй! — деди Фахриддин. А. Қаҳдор,
Бошсиз одам.

ХЎКИЗ 1 Икки ёшдан ошиб, қўшга
ярайдиган ҳолга келган бичилган эркак
қора мол. У ердан сув чиқади деб ўйлаш —
ҳўқиз сут беради, деб ўйлашдай гап. Ҳ. На-
зир, Ёнар дарё. У колхознинг қўши ҳўқизи би-
лан ўз ерини ҳайдамоқда эди. А. Қаҳдор,
Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма сўк. Шу молга нисбатли ҳақо-
ратни билдиради. -Анави ҳўқизни қаранг-у,
манави парини! — деди Заврак анча нарида
ўз чодири ёнида турган Ҳудододбекни яна
кўрсатиб.. — байрон ва шаддод қиз ўшанинг
қўлига тушяпти. Мирмуҳсин, Меъмор.

ХЎККИ шв. Букур. Эгам сени ҳўкки қи-
либ яратиб қўйибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ХЎЛ 1 Сувга ивиган, сувланган. Ҳўл
кийим. Қўлим ҳўл. Ёмғирда костюмим ҳўл
бўлди. — Аҳмад бригадир қўлларини қо-
зиқдаги ҳўл сочиққа тортинмай артди. С.
Нуров, Нарвон. ..бир қанча гул япроқлари
Чароснинг ҳўл сочларига, юзига ёпишиб қол-
ди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзида бўлган суви, нами, шираси
қочмаган. Ҳўл мева. Ҳўл новда. Тўқайга ўт
кетса, ҳўлу қуруқ баравар ёнар. Мақол. —
[Йўлчи] Ёрмат топиб берган бир эски
кўрпачани қуруқ ерга ёйиб, бошини бир боғ
ҳўл бедага қўйиб, уйқуга кетди. Ойбек,

Танланган асарлар. У болалари олдида айб-
дордек, ҳўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоқ-
қа қаради. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲЎЛЛАМОҚ Ҳўл қилмоқ, сув тегизмоқ,
нам бермоқ. Рўмолчани ҳўлламоқ. Латта
ҳўллаб, пол ювмоқ. Сочини ҳўлламоқ. Бар-
моғини ҳўлламоқ. — Қизини бағрига босиб,
пешонасидан ўпганда, кўз ёшлари Жума-
гулнинг юз-қўзини ҳўллади. Ж. Шарипов,
Хоразм. Ўғли бўлса чойга нон ҳўллаб емоқда
эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Чол лаблари
билин бир парча эски чармни ҳўллаб туриб
деди.. Ойбек, Танланган асарлар.

Томоқни ҳўлламоқ Бир оз ичмоқ. Юринг-
лар, томоқни ҳўллаб оламиз, ҳам чайласини
қўрамиз. С. Нуров, Нарвон. Ёшликнинг охри,
қарилекнинг боши, дегандай озроқ томоқни
ҳўллаб олсан бўларди. «Муштум».

ҲЎНГИЛЛАМОҚ шв. айн. ҳўнграмоқ. У
дик ўрнидан туриб, ҳўнгиллаб ўиғлаганча,
ташқарига чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Феъ-
лан кучсизлик.

ҲЎНГИР-ҲЎНГИР тақл. с. қ. ҳўнг-ҳўнг.
Устига тоғ ағдарилган маҳдум бошини яна
қўйироққа солиб, ҳўнгир-ҳўнгир ўиғлади. А.
Қодирий, Мехробдан чаён. Қўй, юлдузим,
қизим, ўксима, Қўз намлама, қўй ҳўнгир-ҳўн-
гирингни. С. Жўра.

ҲЎНГРАМОҚ «Ҳўнгир-ҳўнгир», «ҳўнг-
ҳўнг» товуш чиқармоқ, шундай товуш
чиқариб ўиғламоқ. [Канизак] Бирдан лаби
пиртираб, ҳўнграб юборди-да, дуррасининг учи
билин юзини бекитиб, тескари ўғирди. А.
Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.. дараҳтлар
орқасидан ҳўнграб ўиғлаган товуш эшишилди.
Ойбек, Танланган асарлар. Армон бари бир
дош беролмади, ҳўнграганча, уйга отилди.
«Ёшлик». Сораҳон ўзини диванга кўтариб
уриб, бир товуши билан ҳўнграб ўиғлади. А..
Қаҳдор.

ҲЎНГ-ҲЎНГ тақл. с. Эзилиб, куюниб
йиғлашдаги қаттиқ товушни билдиради.
Мунира кичкинагина курсида мункайиб ўти-
риб, ҳўнг-ҳўнг ўиғларди. Ф. Мусажонов,
Ҳиммат. Пошиша хола ҳўнг-ҳўнг ўиғлаб, қуруқ
қўл билан уйга қайти. Д. Нурий, Осмон
устуни. Fop ичиди Лавлининг юракни эзадиган
ҳўнг-ҳўнг ўиғиси эшишиларди. Ҳ. Фулом.
Машъал.

ҲЎП ундо. с. Сакраш, ҳатлаш пайтида
айтиладиган нидо.

ҲЎПЛАМ Бир ҳўплаб, оғизга олинган суюқлик миқдори. *Бир ҳўплам сув.* — [Ибн Сино] Үйқуси келиб, қўзига қўм тиқилганда, аллақандай бир ўтни қайнатиб тайёрланган доридан бир ҳўплам ичар, қўзи яна очилиб, зеҳни равшанлашарди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Икки чимдим ош еди-ю, бир ҳўплам чой ичди. Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ҲЎПЛАМОҚ 1 Бир ҳўплам, ҳўплам-ҳўплам оғизга олмоқ. *Норбой ярим коса шўрвани останада тик турганча ҳўплаб ичди.* «Ёшлик». Сидиқжоннинг ёнида ўтирган киши ҳўплаган чойни туркаб юборди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ..уградан бир қошиқ ҳўплаган эди, қалқиб кетиб, қаттиқ ўқчииди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.

2 кўчма Ўзига олиб (ютиб) йўқ қилмоқ. *Пахтанинг фойдасини Ҳўплаб турар фермамиз, Чорванинг кам-кўстини Бозордан сотволамиз.* «Муштум». Ҳафта ўтди, кун ўтди, Қаторлашиб анча ой. Жўш уриб, қирғогини Ҳўплар эди телба сой. Гайратий. *Ўртоқ Рустамов, айш-ишрат анча пулни ҳўпласа керак?* «Муштум».

ҲЎППАК I Икки қўл шапалогини бириттириб, орқаси билан уриш.

Ҳўппак олмоқ 1) икки қўл шапалогини бириттириб, орқаси билан урмоқ; 2) кўчма ўч олмоқ; зарда қилмоқ, аччиқланмоқ; қасдлашмоқ. *Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Кумуш билан онасидан ҳўппак олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲЎППАК П с. т. Пахтаси етилиб, яхши очилган кўсак. *Ҳўппак пахта.*

ҲЎППОЗ Ёнма-ён жойлашган бир неча соч халтаси ва тери безларининг ҳамда шу соҳадаги тери ва тери ости ёғ қатламининг ўтқир йирингли яллиғланиши; карбункул, кўк яра. *Сизлогич, чипқон, ҳўппоз.. ва бошқа касалликлар келиб чиқиши мумкин.* Газетадан.

ҲЎШШАЙМОҚ шв. Ўшшаймоқ. *Ҳўшшаймай ўл!.. Қачонгача мен сенинг эрингни пойлайман?! А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲЎ-ҲЎ-Ў унд. с. Кучли таажжуб, ҳайрат маъноларини билдиради. Элмурод ҳаёлида ҳисоблаб кўриб: - *Тахминан икки минг йиллардан кўпроқ бўлсами.. – деди. - Ҳў-ҳЎ-Ў.. – деди Мели полвон.* П. Турсун, Ўқитувчи.